

Ekoloji

ZAFER ÜLGER

Çeviri

B. SİNA GÜNEŞ

UTKU ZIRIĞ ile röportaj

CELAL ALTIN

**Üretim zamanı kavramı üzerinden yasal/kurumsal düzenlemeler
ekseninde Türkiye ormancılığındaki dönüşümler**

Orman Sözleşmesi ya da Carta de Foresta

**İnsan merkezlilikten (anthropocentrism)- sınıf merkezliliğe
(class-centrism): 6. Kitlesele Yok Oluş**

Ekoloji kavramını, mücadelesini anlayıp anlatabilmek...

**Osmanlı'dan Erken Cumhuriyete İstanbul'da hamallar:
Göçmen mekânlar ve çalışma ilişkileri**

SAV Katkı

Sosyal Araştırmalar Vakfı'nın hakemli yayın organıdır.

Yayın türü: Yılda iki sayı çıkan hakemli e-dergi

ISSN 2587-1560

Sayı 7, Nisan 2019

Sahibi

Serap Korkusuz

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Serap Korkusuz

Yayın Kurulu

Adnan Avcı, Ahmet Önder, Ali Özkesen, Altan Alaybeyođlu, Arif Arslan, Arif Koşar, Aydın Ozan Ağcagül, Ayře Evrim Donat, Azize Aslan, Can Deniz Eraldemir, Cansu Başak, Çağın Erbek, Ekin Deđirmenci, Erdem Çevik, Güler Özdemir, Hale Çelebi, Hasan Ateř, Onur Çetintař, Özlem Erdal, Özlem Uluca, Seda Gönül, Selen Ertař, Selin Pelek, Selma Deđirmenci, Serap Korkusuz, Sezen Çilengir, Sinan Araman, Suat Aksoy, Yelda Altunal Gürgen

7. Sayı Danışma Kurulu

Adem Açar, Ahmet Haşım Köse, Asuman Türkün, Atilla Göktürk, Ayře Cebeci, Benan Eres, Berna Güler, Besime şen, Beyza Üstün, Bülent Duru, Çađatay Edgücan şahin, Derya Keskin, Doğan Barış Kılınç, Egemen Yılgür, Ester Ruben, Ferda Dönmez Atbaşı, Ferda Uzunyayla, Fuat Ercan, Gülhan Türkay Hořtürk, Hakan Güneş, Hakan Koçak, Hatice Aztimur, Hatice Kurtuluř, İdris Akkuzu, İzzettin Önder, Kurtar Tanyılmaz, Kuvvet Lordođlu, Mehmet Penbeciođlu, Mehmet Türkay, Melda Yaman, Miris Meryem Kurtulmuř, Nejla Kurul, Nihan Ciđerci Ulukan, Nilay Etiler, Nuray Ergüneř, Nurcan Özkaplan, Olkan Senemođlu, Örgen Uđurlu, Özgür Narin, Özgür Öztürk, Rana Gürbüz, şebnem Oğuz, şerif Gürçađ Tuna, şükrü Aslan, Taner Timur, Tolga Tören, Ulař Bayraktar, Umut Ulukan, Uygur Dursun Yıldırım, Yasemin Özgün, Yücel Demirer

7. Sayı Editör Kurulu

Ahmet Önder, Arif Koşar, Can Deniz Eraldemir, Hasan Ateř, Selma Deđirmenci

7. Sayı Redaksiyon

Ali Özkesen, Arif Koşar, Yelda Altunal Gürgen

Kapak Uygulama ve Sayfa Düzeni

Ülkü Gündođdu

Yönetim Yeri

Osmanađa Mahallesi General Asım Gündüz Cad. Üner Tan İş Merkezi No: 35 Kat: 4 Daire: 14 Kadıköy–İstanbul

Tel: 0 216 345 69 39-0 216 418 95 48

E-mail: sav@katki.org

Web: www.katki.org

E-mail: merhaba@savportal.org

Web: www.savportal.org

İçindekiler

Çerçeve Sunuş ... 5

Üretim zamanı kavramı üzerinden yasal/kurumsal düzenlemeler ekseninde
Türkiye ormancılığındaki dönüşümler ... 6-16

Zafer Ülger

Çeviri

Orman Sözleşmesi ya da Carta de Foresta ... 17-20

İnsan merkezlikten (anthropocentrism)- sınıf merkezliliğe (class-centrism):
6. Kitlesele Yok Oluş ... 21-32

B. Sina Güneş

Ekoloji kavramını, mücadelesini anlayıp anlatabilmek... ... 33-39

Utku Zırığ ile röportaj

Osmanlı'dan Erken Cumhuriyete İstanbul'da hamallar:

Göçmen mekânlar ve çalışma ilişkileri ... 40-53

Celal Altın

Contents

Introduction ... 5

The Transformation of Forestry in Turkey via a Concept of Production Time
on the Axis of Legal / Institutional Arrangements ... 6-16

Zafer Ülger

The Charter of the Forest or Carta de Foresta ... 17-20

From Anthropocentrism to Class-Centrism: The 6th Mass Extinction ... 21-32

B. Sina Güneş

Understanding and Being Able To Elucidate The Concept of
Ecology and The Ecological Struggle ... 33-39

Interview with Utku Zırığ

From the Ottoman Period to the Early Republic Porters in Istanbul:
Migrant Spaces and Working Relationships ... 40-53

Celal Altın

**“Üçüncü Hayalet: ... Macbeth, Koca Bimam Ormanı ayaklanıp
Dunsinane Tepesine yürümedikçe yenilmeyecektir.”**

W. Shakespeare, Macbeth

Merhaba,

Altı aylık bir sürede oluşan ve 7. sayısına ulaşan dergimiz, Ekoloji sorununu sosyal bilimler çerçevesinde tartışmaya katkı sağlamak amacıyla yayında. Ekolojii ve özellikle de ekolojik krizi merkezine alan bu sayımızda, özgün ve eleştirel iki dosya konulu yazı yer almaktadır. Bunun dışında sayıda, bir dosya dışı yazı ile ekoloji sorunu ve ekoloji mücadelesinin tarihi için önemi yadsınamayacak “Orman Sözleşmesi” çevirisi bulunmaktadır. Son olarak ekolojiye dair güncel sorularımızı yanıtlayan, alanın deneyimli gazetecilerinden Utku Zırığ’ın röportajı ile Katkı’nın bu sayısı, karşı karşıya kaldığımız ekolojik krize gözünü kulağını kapamayan okuyucularımızın ilgisine sunulmaktadır.

Ekolojik kriz ile kapitalist üretim ilişkilerinin kavramsal boyutlarını tartışmanın merkezine alan eleştirel yazısı ile Zafer Ülger “**Üretim Zamanı Kavramı Üzerinden Yasal/Kurumsal Düzenlemeler Ekseninde Türkiye Ormancılığındaki Dönüşümler**” başlıklı makalesinde sermayenin devri ile ormancılık arasındaki ilişki üzerinde durmaktadır. Türkiye’de 1940’lı yıllarda ormanların devletleştirilmesi, 1960 sonrası ormancılık uygulamalarında yaşanan gelişmeler ve ormancılık faaliyetlerinin özelleştirilme girişimlerinden bugüne kadar gelen süreç “üretim zamanı” kavramı çerçevesinde analiz edilmektedir. Türkiye’de ağaç yetiştiriciliğinin gerektirdiği uzun üretim zamanlarıyla sermayeleşme sürecinin sınırlamaları karşısında geliştirilen ekonomi-politikaları ve ormancılık uygulamaları ele alınmaktadır. Makalesinde sermayenin genel eğilimlerini ormancılığa dayattığını belirten Ülger, bu nedenle Türkiye ormancılığının üretim zamanını kısaltan mono-kültür, hızlı büyüyen ağaç türleri lehine dönüşme eğiliminde olduğunu tespit etmektedir.

Orman kavramını yeniden düşünmemize neden olan Ülger’in yazısı ile Türkçe’ye çevrilmemiş ve 800. yılına girmiş olan “**Orman Sözleşmesi**”nin Türkçe çevirisini Sina Güneş’in ön yazısı ve Cansu Başak’ın çevirisi ile yayına hazırladık.

Bu sayımızdaki bir diğer yazı, 20. yüzyıldan itibaren gerçekleşen kapitalist üretim ilişkileriyle ağırlaşan ve diğer beş yok oluş sürecinden farklı olarak insan faaliyetlerine dayalı 6. Kitlese Yok Oluş olarak isimlendirilen tartışmada ileri sürülen, ekolojik tahribatın merkezine sermayenin doğa üzerine tahakkümüyle insan-doğa ilişkisinin “metabolik yarılması” neticesinde geri dönülmez bir şekilde tahrip olduğu gerçeğini konu alıyor. Sina Güneş’in “**İnsan Merkezlilikten (Anthropocentrism)- Sınıf Merkezliliğe (Class-centrism): 6. Kitlese Yok Oluş**” yazısı bu tartışmalara özellikle sınıf merkezli bir bakış açısıyla yorum getirmektedir. Güneş yazısında 6. Yok oluşu kabul etmekle birlikte bunun neden ve sonuçlarını tüm insanlık söylemiyle genelleştirilmemesi gerektiğini sınıfsal olarak bakılmasına dair görüşlerini okurlara aktarmaktadır.

Son olarak, insan kaynaklı iklim değişikliği olarak 6. yok oluşu değerlendiren ve güncel tartışmalarda ekolojinin haber niteliğini sorduğumuz Utku Zırığ ise dergimizin sorularını yanıtlayarak bu sürecin dönüm noktalarını ve mücadele deneyimlerini röportajında dile getirdi.

Dergimizin dosya dışı yazısı ise Celal Altın’a ait. Altın’ın “**Osmanlı’dan Erken Cumhuriyete İstanbul’da Hamallar: Göçmen Mekânlar ve Çalışma İlişkileri**” başlıklı makalesinde, Osmanlı Devleti’nde 16. ve 20. Yüzyılları arasında hamallık mesleğinin ticaretteki önemini , İstanbul’un geçirdiği mekânsal dönüşümün ve coğrafi koşulların hamalları nasıl etkilediğini incelemektedir. Altın, Kıta Avrupası’nda yaşanan sanayileşme süreci ile ilişkili olarak Osmanlı coğrafyasında meydana gelen reformlar ve onları takiben gerçekleşen sanayileşmeye dönük girişimlerin hamallık mesleği üzerindeki etkisini ele almıştır.

İyi okumalar dileriz.

7. Sayı Editörleri

Üretim zamanı kavramı üzerinden yasal/kurumsal düzenlemeler ekseninde Türkiye ormancılığındaki dönüşümler

Zafer Ülger

Özet

Bu makalede sermaye hareketleriyle Türkiye ormancılığındaki değişim arasındaki ilişki üzerinde durulacaktır. Bu tartışmayı da üretim zamanı etrafından yürütüyoruz. Türkiye’de 1940’larda ormanların devletleştirilmesi, 1960’lar sonrası ormancılık uygulamalarında yaşanan gelişmelerden ormancılık faaliyetlerinin özelleştirilme girişimlerine gelen bugünkü süreç üretim zamanı kavramsallaştırmasıyla anlamlandırmaya çalışılacak. Ağaç yetiştiriciliğinin gerektirdiği uzun üretim zamanlarıyla sermayeleşme sürecini sınırlaması karşısında Türkiye’de geliştirilen ekonomi-politikaları, ormancılık uygulamalarını ele alacağız.

Abstract

This study is focused on relationship between the change in Turkey’s forestry and the capital movements. The main discussions are carried out within the framework of the concept ‘time of production’. From nationalization of the forests in Turkey around 1940s, and the changing forestry activities after 1960s to the current privatization attempts of the forestry activities, this process is tried to explain by the ‘time of production’. For this purpose, under the time constriction on capitalization process due to relatively long production time of tree farming, the proposed economic policies and forestry practices in Turkey are discussed.

Anahtar kavramlar: Ormancılık, Sermayenin Devri, Üretim Zamanı, Ormanlar
Keywords: Forestry, the turnover of capital, the time of production, Forests.

Giriş

Bu makalede kapitalist üretim ile ormancılık arasındaki ilişkiler “üretim zamanı” kavramı etrafında Türkiye özelinde tartışılacaktır. Üretim zamanı ve ona bağlı olarak sermayenin devri kavramları, Türkiye’de ormancılığın gelişimini ve orman ekosistemlerindeki değişiminin içsel ilişkilerini açıklayabilecek önemli kavramlardır.

Kapitalist üretim sürecinde farklı sermaye ve sermayedarların tamamının geçirmek zorunda olduğu ortak süreçler vardır. Sermayedar ilk aşamada piyasada alıcı olarak görünür. Elindeki para sermayeyle önce üretim araçları, emek gücü ve hammadde alıcısı olarak bu metalleri piyasadan satın alır. Üretim aşamasında ise satın aldığı emek gücünü ve diğer farklı unsurları bir araya getirerek üretim sürecini gerçekleştirir. En son aşamada ise sermayedar piyasaya satıcı olarak çıkar ve üretim sürecinde gerçekleşen ürünü pazara, dolaşıma sokar. Kendi ürününü piyasada satabildiği noktada başlangıçtaki sermaye bir artı-değerle sermayedara dönüşünü tamamlar.

Sermayenin karı oluşturma sürecinde hem üretim alanında hem de dolaşım alanında artı-değerin tekrar sermayeye dönmesi zaman alan süreçlerdir. Üretim alanında hem emek-gücünün iş gördüğü çalışma zamanı hem de ürünün kendi doğasının gerektirdiği beklentiler üretimde geçen zamanı belirler. Örneğin tarımsal üretimde ekim, dikim, gübreleme gibi insan emeğinin iş gördüğü bir çalışma zamanı yanında insan emeğine hiç ihtiyaç duyulmayan ürünün gelişimi, hasat için zorunlu olan doğanın kendi zamanlarının etkili olduğu bekleme süresi bir arada bulunur. Kapitalist üretimin tarihsel eğilimleri genel olarak üretimde geçen zamanı kısaltma yönünde olmuştur. Diğer taraftan, üretimde emek sürecinden kaynaklanan süreler, emek gücünün seferberliği, iş bölümü, makineleşme gibi yöntemlerle kısaltılabilirken; ürünün kendi doğasından kaynaklanan beklentiler bu devir sürecinin kısaltılması önünde sınırlayıcı süreçler olarak sermayenin önüne çıkar.

Odun üretimi için kullanılan ağaçların doğal zamanları ve süreçleri kapitalizmin ilk döneminde ormanların sermayeleşme sürecinin önünde engel olmuştur. Bu yüzden kapitalizmin anavatanlarında sermaye birikiminin ilk dönemlerinde büyük bir ormansızlaşma yaşanmıştır. Sanayinin orman ürünleri olarak odun ve keresteye bağımlılığı ile bu hammaddelerin yenilenme süresinin uzunluğu nedeniyle sermayeleşmenin önüne engel ola-

rak çıkması kapitalist üretimin çelişkisi olmuştur.

Türkiye’de kapitalizmin gelişimine baktığımızda da benzer gelişmeleri görebiliyoruz. 19. yüzyıl ortalarından, 1940’larda geniş kapsamlı orman yasalarıyla birlikte ormanların devlet mülkiyeti altına alınmasına kadar Türkiye ormanlarında ciddi bir tahribatın olduğu söylenebilir (Esin, 2016; Benli, 2014: 70-82). Bu dönemde ormanların devlet mülkiyeti altına alınması sermaye birikiminin ihtiyaçlarından bağımsız gerçekleşmemiştir. Sanayinin odun ihtiyacı ile özel sermayenin bunları üretmekteki yeteneksizliği arasındaki boşluğu devlet mülkiyeti doldurmuş, sanayinin düzenli odun ihtiyacını garantiye almıştır.

Bu yazıda üretim zamanına odaklanarak Türkiye’de orman hukuku ve ormancılık pratiğinin çeşitli yönlerinin bu kavramın ışığında anlaşılabilirliğine dair bir tartışma yürütülecektir. Çalışmada bu anlamıyla kapitalizmin hareketinin soyut bir ilkesi, Türkiye ormancılık hukuku ve pratiklerinin içinde farklı örneklerle gösterilmeye çalışılacaktır. Bu makalede orman hukuku, yasa maddelerinin gerekçeleri, yönetmelikler, kalkınma planlarının amaçları, ormancılık pratikleri üzerinden sermayenin devri ve üretim zamanı süreçlerinin Türkiye ormancılığı ve ormanları üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılacaktır.

Dünyada toplam orman alanı 1990 ve 2015 yılları arasında 4,12 milyar hektardan 3,99 milyar hektara gerileyerek 130 milyon hektar azalmıştır (Payn, vd, 2015: 59). Diğer taraftan doğal orman alanlarındaki yok oluş bundan çok daha büyüktür. Çünkü bugün mono-kültür ağaç plantasyonları uluslararası kurumlar tarafından orman tanımı içinde görülüyor.¹ Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü’nün (FAO) istatistiklerine göre bu ağaç plantasyon alanları aynı zaman aralığında 105 milyon hektar artmış durumdadır (FAO, 2016: 19). Bu raporlara göre 1990-2015 yılları arasında Türkiye’nin yüzölçümünün üç katına yakın bir alanda doğal orman yok olmuştur.

Yeryüzü ve Türkiye ormanlarının krizini anlamak için karşılıklı ve ilişkisel bir düşünme biçimi gerçekliği yakalamayı kolaylaştırabilir. Bir yanda sermayenin hareketinin ve eğilimlerinin üretmeye çalıştığı ormanı çözümlenmek bu ilişkiselliğin bir tarafı olarak gözükü-

1 Bkz. Mutter ve Overbeek (2011)

yor. Diğer taraftan ise yaşam üreten topluluklar olarak ormanların kendisine dayatılan bu kapitalist çevre üretimine karşı verdiği tepkiyi bu sürecin hem parçası hem karşıtı olarak okumak genişletici bir perspektif sunabilir. Ormanlarla ilgili gerçekliğe daha yakın bir fotoğraf için bu iki farklı konumun ilişkilerine karşılıklı bir neden ve sonuç bağlantılarıyla bakmak, tepkimelerini analiz etmek gerekir. Bu yazı bu ilişkiselliğin bir tarafıyla ilgili olarak Türkiye’de sermayenin hareketinin ürettiği ormanlarla ilgili bir tartışma yürütmeye çalışmaktadır.

Ekolojik krizin ve ormanların geldiği aşama farklı disiplinleri de ormana çağırıyor. Orman gibi karmaşık bir ekosistemin anlaşılması ve geliştirilmesi, ormanların hakları ve toplumun orman hakları konusunda bilgilene- mesi için daha geniş disiplinler arası tartışmalara ihtiyaç vardır. Çünkü kapitalizmin ormanı odun ve kereste üretimi, orman toprağını rant olarak değişim değeri olarak gören soyutlaması ekolojik krizi daha derinleştirmekte ve ormanlar üzerindeki tehdidi sürmektedir. Ormancılık konusunda yazılarıyla farkındalık yaratan ormancı Yücel Çağlar’ın belirttiği gibi, orman ekosistemlerinde “kendisini oluşturan tüm öğeler birbirleriyle etkileşim içindedir.” Bu ekosistemler ancak bu etkileşimin devamlılığı sağlanabildiğinde varlığını doğasına uygun şekilde sürdürebilir. “Dolayısıyla orman işletmeciliğinde yapılacak iş ve işlerin tasarlanması ve planlanması ve uygulanması sırasında, öncelikle orman ekosistemlerini oluşturan öğelerin birbirinden soyutlanmaması zorunludur.” (Çağlar, 2015: 146).

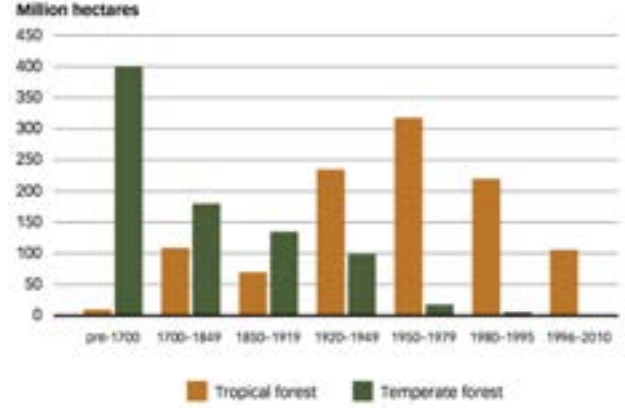
Sermayenin devri, üretim zamanı ve ormanlar arasındaki çelişkiler

Dünyada orman alanlarının son üç yüzyıldaki değişimleri aşağıdaki Şekil 1’den daha net görülebilir.

FAO, tarihi belli periyodlara ayırmış, bu dönemlerdeki ormansızlaşmanın alan olarak miktarlarını hesaplamaya çalışmıştır. Bunu yaparken de dünya ormanlarını ılıman (temperate) ve tropik ormanlar olarak ikiye ayırmıştır. İliman ormanların² coğrafyası kapitalizmin

2 FAO’ya göre ılıman bölge ekvatora göre 23.50° ve 66.32° derece kuzeyde kalan alanları ve aynı aralıkta ekvatorun güneyinde kalan bölgeleri tarif eder. İliman ormanlar, geniş yapraklı her dem yeşil ağaçların, yapraklarını döken geniş yapraklıların, kozalaklı ağaçların farklı birlikliklerinden oluşmuş zengin ekosistem çeşitliliğine sahip ormanlardır. Bkz. <http://www.fao.org/docrep/005/y4351e/y4351e05.htm>

Şekil 1: 1700- 2000 yılları arasında dünyada orman tiplerine göre ormansızlaşma

Kaynak: FAO’dan aktaran Roser, 2012.

anavatanı Avrupa’nın büyük bölümünü ve Türkiye’yi de içine alan enlemlerdir. Bu istatistik bize orman alanlarının tahribi konusunda farklı dönemleri karşılaştırma imkânı vermektedir.

İliman orman kuşaklarının alanlarında 1700’lerden başlayıp 1949’lara kadar azalma dramatik boyutlardadır. Bu 250 yıllık zaman diliminde alan olarak azalma neredeyse bütün insanlık tarihinin başından 1700’lere kadar geçen süredeki azalmaya denk gelmektedir. Bu azalma 1950’lerden bugüne gelen süreçte durmuş görünüyor. Diğer yandan 1700’lere kadar hiç azalma görmemiş olan tropik ormanların 18. yüzyıldan bu yana sürekli eridiğini görüyoruz.

Sanayi kapitalizminin nüveler halinde oluşmaya başladığı 18. yüzyıldan bugüne geçen dönem kapitalist üretimin dünya çapında yayılarak kendi hakimiyetini ilan ettiği zaman aralıklarıdır. Bu dönemde ılıman bölgelerde 1950’lere kadar süren, tropik ormanlarda sürekli olan bu ormansızlaşma eğilimlerini sermaye birikim süreçlerinin tarihsel ve içsel ilişkilerinin ürünü olarak okumak açıklayıcı olacaktır. Bu eğilimlerin kaynağı açıklanmaya çalışılırken Karl Marx’ın kapitalizm analizinden faydalanılacaktır.

Marx Kapital’in ikinci cildinde sermayenin hareketini devir süresi ve üretim zamanı kavramı üzerinden açıklarken ormancılık ve ağaçlar üzerinden örnekler verir. Marx (2012: 237) Kirchof’tan alıntı yaparak kereste üretiminin diğer meta üretimlerden farkı üzerinde durmaktadır. Kereste üretiminde doğa güçlerinin etkisi insan ve sermaye gücü kullanımından çok daha fazla

etkilidir.³

Marx (2012: 237-238) ayrıca şunları ekler:

“Uzun üretim zamanı, dolayısıyla bunun devir dönemlerinin uzunluğu, ormancılığı özel girişimcilğe ve dolayısıyla kapitalist girişimcilğe elverişsiz bir iş dalına çevirir. Tarımın ve genel olarak sanayinin gelişmesi, ormanlık alanların tahrip edilmesi konusunda uzun süredir o denli etkili olmuştur ki, bunun karşısında, ormanların korunması ve üretimi için yaptıkları her şey tümüyle devede kulak kalır.”

Bu aşamada, Marx'ın kapitalist girişimcilikle kereste üretimi arasındaki çelişkiyi, sermaye birikim süreçleri ile ormanlar arasındaki çatışmayı tarif etmek için kullandığı “sermayenin devir hızı” ve “üretim zamanı” kavramları üzerinde durmak gerekir.

Marx (2012: 151-152) sermayenin devresel sürecini üç aşamaya ayırır:

“Birinci aşamada, sermaye kapitalist meta piyasasında ve emek piyasasında alıcı olarak görünür; parası metalara çevrilir ya da P-M dolaşım sistemini tamamlar. Bu aşamada sermayedar piyasadaki üretim araçlarını, emek gücünü, hammaddeleri satın alır. İkinci aşamada satın alınan metaların kapitalist tarafından üretken tüketimi gerçekleşir, sermayesi üretim sürecinden geçer. Sonuç şudur; değeri, üretiminde yer alan öğelerin değerinden fazla olan meta. Üçüncü aşama: kapitalist, piyasaya satıcı olarak geri döner; metası paraya çevrilir ya da M—P dolaşım işlemini tanımlar.⁴ Bireysel kapitalistlerden biri tarafından herhangi bir üretim dalına yatırılmış olan toplam sermaye değeri kendi hareketinin devresini tamamlamaz, yeniden başlangıç biçiminde bu-

lunur ve şimdi aynı süreci yineleyebilir. Tek bir olay olarak kalmak yerine dönemsel bir süreç oluşturan sermaye devresine, ‘*sermaye devri*’ denir. Bu devrin süresi; onun ‘üretim zamanı’ ile ‘dolaşım zamanının’ toplamıyla belirlenir. Bu zaman toplamı, sermayenin devir zamanını oluşturur.”

“Sermayenin üretim zamanı bütün bu durumlarda iki dönemden oluşur: sermayenin emek sürecinde bulunduğu bir dönem; sermayenin varlık biçiminin (bitmiş ürün biçiminin) emek sürecinde yer almadan, doğal süreçlerin yönetimine bırakıldığı ikinci bir dönem.” (Marx, 2012: 233).

“Çalışma zamanı, her zaman üretim zamanı yani sermayenin üretim alanında kaldığı zamandır. Ama tersi geçerli değildir; yani sermayenin üretim sürecinde bulunduğu bütün zaman zorunlu olarak aynı zamanda çalışma zamanı değildir. Ekim zamanı ile ürün kaldırma zamanı arasında emek süreci neredeyse tümüyle kesilir. Ağaç yetiştirmede ekim ve öteki gerekli ön çalışmalar tamamlandıktan sonra, tohum bitmiş ürüne dönüşmek için belki yüz yıla gereksinim duyar ve tüm bu süre boyunca görel olarak çok sınırlı bir emek katkısı ister. Burada söz konusu olan, emek gücünün doğal sınırları tarafından belirlenen emek süreci kesintileri değil. Buradaki konu, emek sürecinin uzunluğundan bağımsız olan, ürünün doğasının ve üretimin zorunlu kıldığı kesintidir; bu tür kesintiler sırasında, emek nesnesi, daha kısa ya da daha uzun süren doğal süreçlerin etkisine bırakılır, fiziksel, kimyasal, fizyolojik değişiklikler geçirmek zorunda olur ve bunlar gerçekleşirken emek süreci tümüyle ya da kısmen askıya alınır.” (Marx, 2012: 240).

Oduun üretimi için ağaç yetiştirilmesinde üretim zamanının uzunluğu -bir ağacın yetişmesi için kendi doğasının gerektirdiği zaman aralığı- ormancılığı sermayedarlar açısından tatsız bir sektör haline getirmiştir. Ancak sermaye için karlı bir yatırım olmaması ormanların kendi doğal süreçlerinde kalması sonucuna da yol açmamıştır. Çünkü kapitalist sistem bir bütün olarak orman ürünlerine ihtiyaç duymaktadır. Bu dönemde ormanlar kendini yenileme potansiyelinin oldukça üzerinde bir oranda kesime maruz kalmış ya da tarım topraklarının genişletilmesi için kullanılmıştır. Özel mülk toprakları ve ağaçlarının sahip olduğu güvencelere sahip olmayan ormanın toprağı ve ağaçları da bu dönemde sahipsiz bir şekilde yok edilecektir. Kapitalizmin ana vatanlarında dahi bu durum 1950'lere kadar sürmüş görünmektedir.

3 “Kereste üretimi öteki üretimlerin çoğundan temel olarak şura, da ayrılır; onda doğa gücü bağımsız olarak etkindir ve doğal yenilenmede insan ve sermaye gücüne gereksinim duyulmaz. Ayrıca ormanlar yapay olarak yenilenirken bile, insan ve sermaye gücü kullanımı, doğa güçlerinin etkisi yanında sınırlı kalır... Bir yandan üretim süreci öylesine uzun zaman aralıklarına bağlıdır ki, bir özel işletmenin planlarını, hatta kimi durumlarda bir insanın ömrünü aşar. Orman arazisi satın almak için yatırılan sermaye ancak uzun bir zaman sonra dişe dokunur ürünler vermeye başlar ve yalnızca kısmi devirler yapar; tam bir devir, bazı kereste türleri için, 150 yıla varan vadelerde gerçekleşir. Ayrıca sürekli bir kereste üretimi, ormandan alınan yıllık ürünün on katından başlayıp kırk katını bulan bir canlı ağaç stokunu gerektirir. Bu nedenle başka gelir kaynakları ya da önemli büyüklükte orman alanları bulunmayan biri, kurallara uygun bir ormancılık yapamaz” (Marx, 2012: 237).

4 Dolayısıyla para sermaye devresinin formülü şudur: P-M... Ü...M'-P' Noktalar dolaşım sürecinin kesintiye uğradığını anlatır; M' ve P' ise M ve P'nin artık değerle çoğaldığını gösterir (Marx, 2012: 35).

Türkiye orman hukukunda üretim zamanının etkisi

19. yüzyılın ortalarında başlayıp 1940'lara kadar gelen süreçte orman hukuku ve ormancılık tartışmalarında, ağaç topluluklarının mülkiyetinin ve kullanım haklarının el değiştirmesinin temel mesele olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet döneminde ormanlara ilişkin geniş çaplı düzenlemeler 1937'de çıkan 3116 sayılı orman kanununu ve bununla bağlantılı olarak devletleştirmenin ilan edildiği 1945'de çıkan 4785 sayılı yasalarla gelmiştir. İlk kapsamlı orman yasalarının hazırlanması ile beraber ormanlar üzerinde güçlü bir devlet mülkiyetinin kurulması bir arada gerçekleşmiştir. 1945'te çıkan yasanın gerekçesini anlatan komisyon raporlarında özel sermayenin geçmiş orman yağması eleştirilmiştir:

“Düz ticari menfaat düşüncesiyle sömürülen bu ormanların yerlerine kişiler tarafından ‘yenilerinin yetiştirildiği de görülmüş değildir. Bunu-özel ormanların harap halleri ve genişliklerinin geçtikçe azalması da açıklar... Onun için sadece özel menfaat kaygısıyla işletilmeleri yüzünden bu ormanların varlıkları tehlikeye düşmektedir” (Meclis Tutanakları, 1945: 3).

Yasanın gerekçesinde ormanın devlet mülkiyeti altında olması gerektiğinin savunmasını, ormanın üretim zamanıyla, özel sermayenin kısa vadeli beklentileri arasındaki uyumsuzluk üzerinden kurmuştur:

“Ormanın kendi tabiatı da onu Devlet mülkiyetine daha ziyade yaraştırır. Ormancılıkta istihsal müddeti uzundur. Bu istihsal uzun zaman bekleyecek şekilde büyük emek ve sermaye yatırmayı şart koşar. Bir ormanın kurulmasından sonra, mahsulünün elde edilmesi için uzun yılların geçmesi lâzımdır. Kısaca, ağacı dikenle kesen aynı nesil değildir. Halbuki kişiler, iktisadi çalışmaların neticelerini ömürleri boyunca elde etmeye mütemayildirler. Bundan ötürü özel kişiler orman yetiştirmekten ziyade, var olanı sömürmeyi düşünürler. Bir işe uzun zaman beklemek üzere, kamu menfaatini gözeterek ancak Devlet, emek ve sermaye yaptırabilir. Böyle neticeleri güç ve geç alınabilen ormanların sürekli bir müessesesinin Devlet elinde bulunması; bu bakımdan da yerindedir. Ormanın işletilmesindeki özelliklerde onun devlet mülkiyetinde bulunmasını gerekli kılar” (Meclis tutanakları, 1945: 2).

Teorik kısımda tartıştığımız sermayenin devir süresi ile ormancılık üretimi arasındaki çelişkinin çözümü Türkiye’de ormanların devlet mülkiyeti altına alınma-

sıyla çözülmeye çalışılmıştır.

Yürürlükte olan Asli Orman Ürünlerinin Üretim İşlerine ait 288 no’lu Tebliğ’de, asli orman ürünü; “Her çeşit ağaç, ağaççık ve çalılardan elde edilen oduna müteallik emvaldir. Tomruk, direk, sanayi odunu, kağıtlık odun lif-yonga odunu, sırik, çubuk, çıra, kök, yakacak odun ve benzerleri” olarak tanımlanmıştır. Buna göre orman ekosistemlerinin asli ürünü odunla ilişkili olanlardır (Orman Genel Müdürlüğü, 1996: 10).

Bugün yürürlükte olan orman kanununun birinci maddesine göre “Tabii olarak yetişen veya emekle yetiştirilen ağaç ve ağaççık toplulukları yerleriyle birlikte orman sayılır.” (Aras, 2013: 3). Bu tanımın hemen arkasından gelen maddelerde ise orman sayılmayacak yerlerin listesini vermeye başlar. H bendinde, orman sınırları içinde veya bitişiğinde tapulu, orman sınırları dışında ise her türlü tasarruf belgeleri ile özel mülkiyette bulunan fıstık çamlıkları ve palamut meşelikleri dahil her nevi meyveli ağaç ve ağaççıklar orman tanımı dışına çıkarılmıştır (Aras, 2013: 4). Bu maddede yasa, meyveleri için kullanılan ağaçlarla odun üretimi için kullanılan ağaçlar arasında bir ayrıma gitmektedir. Bu yasayla fıstık çamlıkları ve palamut meşeleri gibi orman ağaçlarının yıllık ürünlerinin piyasada değerlendirilebilmesi onların orman statüsünü elinden almış gibi görünüyor. Burada meyvelerinden faydalanılabilen üretim zamanı yıllık olan, gövdesi ve odunu için yetiştirilmeyen ağaçların orman tanımının dışına çıkarıldığı görülmektedir.

Yine benzer içerikteki I maddesi de, “Devlet Ormanlarından tefrik edilmiş ve imar, ıslah ve temlik şartları yerine getirilmiş bulunan yabancı zeytinlikler ile yabancı veya aşılansız fıstıklık, sakızlık ve harnuplukları ormanın dışına bırakır.” (Aras, 2013: 5). Kendi kendilerine yetişmiş olan bu ağaçlar orman tanımı dışına çıkarılmakla kalmazlar, özel kişilere bu ağaçların kullanım ve sahiplik hakları da devredilir. Burada da yine kerestesinden çok yıllık ürünleri değerlendirilebilen, daha kısa üretim zamanına ve hızlı devir süresine sahip dolayısıyla özel sermayenin konusu olabilecek ağaçların orman statüsünden çıkarıldığını görürüz.

Birinci ve İkinci Sanayi Planında ormanlar ve ormancılık

Birinci dönem olarak nitelendirdiğimiz dönemde devletleştirmenin gerekçesini orman üretiminde sermayenin devir süresinin uzunluğu oluştururken bu dönemde odun üretimi için ormanların büyük ölçüde kendi doğal süreçlerine bırakıldığı söylenebilir. Devlet düzenli odun ihtiyacını sağlamak için öncelikle ormanlar üzerinde diğer mülkiyet, kullanım ve denetleme haklarını tekelleştirmiştir.

1960'ları ise ormancılık ve orman üretiminde yeni bir safha olarak düşünmek bu süreci kavrarken yardımcı olabilir. Bu dönemde artık ormanların üretim miktarının arttırılması, üretim zamanının kısaltılması ve ormanların içeriğinin de buna göre dönüştürülmesi gündemdedir. Devlet Planlama Teşkilatı özel ihtisas raporuna (1977: 22) göre, "1963'ten önceki orman planlamalarında metot olarak orman muhafaza ön plandayken bu döneme kadar ormanların ve ağaçların gençleştirilmesi, orman üretiminin arttırılması konusunda etkili bir rol oynamamıştır."

Bu dönemde ormanların ele alınışına yeni boyutlar eklenmiştir. Ormanları korumanın yanında, orman üretimi ve yeni orman alanları oluşturma gündemdedir. Birinci planda ağaçlandırma yoluyla yeni orman alanları kazanılacak denilirken (Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1963: 183), ikinci planda "orman tesisi" gündemdedir (Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1968: 342).

Birinci Kalkınma Planında ormancılığın temel ilkeleri arasında bozuk ormanları imar ve islah etmek, böylece bugünkü ormanların verimlerini arttırmak ve ormanları rasyonel bir şekilde işletmek yer almaktadır. Yeni orman alanları yaratmak için ormancılıkta fidan üretimi önemli bir üretim faaliyeti olarak ortaya çıkmıştır. Birinci kalkınma planı beş yıllık dönemde gerekli meyvesiz fidan ihtiyacını 1,5 milyar fidan olarak belirlemiştir. Orman fidanlıklarının bu talebi karşılayacak şekilde genişletilmesi, yenilerinin kurulması ve elde edilecek fidanlarla plan döneminde 324 bin hektar orman alanının ağaçlandırılması tasarlanmıştır (Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1963: 178-179).

Birinci kalkınma planında ormanların verim gücüne göre ayarlanmış rasyonel bir ormancılık politikası

güdülmeli temel ilkelere dayanmaktadır. Bunların gerçekleştirilmesi için üretime elverişli ve verimli ormanlar üzerinde durulmuştur. Bu sebeple, ormanların verim gücüne göre ayarlanmış bir ormancılık politikası güdülecektir. Plan, bu verimliliği sağlamak için ormanın ağaç içeriğine belli türler lehine müdahale edileceğini ifade etmektedir. Toprak ve iklim şartlarının en uygun olduğu yerlerde, çabuk büyüyen ağaç türlerinin çok sayıda dikimine önem verilecektir (Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1963: 183). Örneğin ilk planda kurulacak yeni kâğıt fabrikalarının seçilen üretim tekniklerinde maliyeti düşürücü tedbirler olarak çabuk büyüyelebilen (kavak, söğüt gibi) yahut çok bulunan (kayın gibi) ağaçların seçilmesi düşünülmüştür (Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1963: 266).

Bu dönem ormancılık üretiminin sermaye yoğun bir hale geldiği bir zaman dilimidir. İkinci kalkınma planında orman yatırımlarının yüzde 47'sinin üretim, yüzde 45'inin imar, ağaçlandırma ve toprak muhafaza yatırımlarına ayrılması öngörülmüştür. Üretimle ilgili yatırımlar içinde orman yolları büyük pay almaktadır (Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1968: 305).

Orman ekosisteminin geniş fonksiyonları bu dönemde verimlilik kavramıyla soyutlanmıştır. Ormanların tür çeşitliliği ve diğer ekosistemlerle bağlantıları görmezden gelinmiş, rasyonellik ve verimlilik kavramıyla sadece hızlı bir şekilde odun gövdesi biriktirmesini sağlayan politikalar ormanlara dayatılmıştır.

Ormancılık pratiklerinde üretim zamanı

1962 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatında merkezi kalkınma planları hazırlanmış, bu doğrultuda ormancılık sektörüne de belirli amaç ve görevler biçilmiştir. Bunları gerçekleştirmek üzere, tüm ormanların detaylı amenajman planlarının hazırlanması istenmiştir (Şad, 1987: 101). Yürürlükte olan Orman Amenajman Yönetmeliği (2008), amenajmanı; "bir orman işletmesini veya onun ayrıldığı alt işletme ünitelerini tespit edilen amaçlara göre planlayan ve planın uygulanmasını izleyen bir ormancılık bilim dalı" olarak tanımlanıyor. 1963 yılından beri on veya yirmi yıllık periyotlarla düzenlenen amenajman planlarında fonksiyonel planlar hariç pek az değişiklikler vardır. Bakanlar Kurulu kararı ile ay-

rılan Milli Parklar ve Muhafaza Ormanları dışında kalan bütün ormanların planlamadaki işletme hedefinde, mal üretimine yönelik en yüksek odun hasılatının alınması yatmaktadır. Dolayısıyla orman envanteri de odun üretimine yönelik yapılacaktır (Başkent vd., 2002: 2).

Bu amenajman planlarının bilimsel teknik çekirdeğini ise silvikültür uygulamaları oluşturacaktır. “Silvikültürel Uygulamalarının Teknik Esasları” kitapçığında (2014: 9) silvikültür; “planlı olarak yeni ormanların kurulması, bu ormanlarla birlikte tabii olarak yetişmiş ormanların bakımı, gençleştirilmesi ve bu ormanların kendisinden beklenen fonksiyonları yerine getirmesi ve sürdürülebilir bir şekilde devam ettirmesi ile uğraşan bir bilim dalı” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre silvikültür insan eliyle orman üretiminin tekniklerini içermektedir. Yeni ormanların sıfırdan oluşturulması ile birlikte var olan ormanlara müdahale de bunun içindedir.

Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı gibi silvikültürel müdahalelerin temel yönelimini orman alanlarında sürekli bir gençlik arayışı ve üretim zamanını kısaltan uygulamalar şekillendirecektir. Ormanın ekosistem zenginliğinin parçası olan yaşlı ağaçlar kesilmektedir çünkü bu ağaçlar gençlik dönemindeki ağaçlar kadar hızlı büyüyememektedir. Ağaçlarda kütle artış oranı en fazla ergenlik ve gençlik döneminde elde edilmektedir. Ağaçların orman ekosistemi içindeki rolünün mümkün olan en hızlı bir şekilde odun üretiminin gerçekleştirilmesi olarak belirlenmesinin bir sonucu olarak ormancılık bilimi de ormanların gençleştirilmesini sağlayan, üretim zamanını kısaltan teknik uygulamalar haline gelmiştir.

İsmet Daşdemir (2015: 143) ormancılıkta üretim süresini; bir ağacın veya meşcerenin⁵ meydana gelmesinden başlayarak, ekonomik bir değer kazanıncaya kadar geçen zaman olarak tanımlıyor. İki ana orman formu (aynı yaşlı ve değişik yaşlı)⁶ esas alındığında üretim zamanı “aynı yaşlı ormanda” idare süresi, “değişik yaşlı or-

manda” ise dönüş süresi kavramı kullanılmaktadır. Uygulamada ormanın üretim zamanı; amenajman heyetleri tarafından belirlenen ağaç türleri ve yıllık ortalama odun üretiminin maksimum düzeyde gerçekleştiği ağaç yaşına göre tespit edilmektedir (Daşdemir, 2015: 166).

Orman Genel Müdürlüğü tarafından belirlenen edilen idare süreleri yani üretim zamanı yıllar içinde değişmiştir. Tablo 1’den de görülebileceği gibi değişim genelde üretim zamanının kısaltılması yönünde olmuştur. Orman Genel Müdürlüğü’nün süre tespitinde genel odun verimini maksimize etme amacını dayattığı görülmektedir (Asan, 1998: 27).

Ormancılık uygulamalarında yaşlı ormanlar yerine hızlı büyüyen genç ormanların tercih edilmesi ile sınırlı kalmamış, ağaçlandırma ve yeni ormanlar kurmak için üretim zamanını kısaltacak hızlı büyüyen ağaç türleri tercih edilmiştir. Göker ve arkadaşlarına (2001: 34) göre, endüstrilerin hammadde ihtiyacının hızlı gelişen iğne yapraklı orman ağacı plantasyonları ile karşılanması umulmuş ve 1963 yılında deneme mahiyetinde başlayan ağaçlandırmalar daha sonra hızla artmıştır.

Deniz Günay’ın (2014) ders notlarına göre ağaçlandırma çalışmalarında karışık meşcere oluşturulmasında, karışıma girecek ağaç türleri iki grupta değerlendirilmektedir: 1- Kıymet türü, 2- Yardımcı ağaç türü. Kıymet türü nitelik ve nicelik bakımından yetişme yeri koşullarının mümkün kıldığı en yüksek verimi sağlayan ağaç türü olarak görülür. Yardımcı ağaç türü ise, kıymetli kabul edilen ağaçların en yüksek değer artışı sağlamasında yardımcı olan ağaç türleridir. Ekonomik olarak karlı kabul edilen iğne yapraklı türler Karaçam, Kızılçam, Sarıçam, Sedir, Ladin, Gökknar, Fıstık çamı, Servi kıymet ağaçları olarak kabul edilmektedir.

İbrahim Atay (1984: 13-14), 1966’lardan itibaren yıllık ağaçlandırma kapasitesinin ve fidan üretimindeki hızlı artışın, hızlı büyüyen ibrelili türlerin özellikle çam fidanı üretimiyle gerçekleştirildiğine işaret etmiştir. Fidan üretimindeki niceliksel artışa karşın ağaç tür zenginliği azalmış ve yapraklı ağaç fidanı üretimi asgariye inmiştir. Kendi yaşam alanları olmayan bölgelerde dahi hızlı büyüyen çamlarla ormanların gençleştirilmesi tercih edilmiştir.

objesi de tek ağaç ya da küçük ağaç gruplarıdır (Orman İdaresi ve Planlama Dairesi Başkanlığı Hizmet İçi Eğitim Ders Notları, Ankara, 2012) <https://ormuñ.org.tr/uploads/docs/Orman%20Idaresi%20ve%20Planlama.pdf>

5 Meşcere: Yaş, ağaç türü kombinasyonu, büyüme ya da kuruluş şekli, bunların hepsi veya bir kısmı ile çevresinden ayrılan orman parçasıdır (Orman Amenajman Yönetmeliği, 2008).

6 Ormanın formu; fonksiyonuna, işletme amacına, ağaç türünün biyolojisine ve yetişme ortamı koşullarına göre belirlenir. a) Orman amenajmanı yönünden; 1) Aynıyaşlı ve maktalı ormanlar, 2) Değişikyaşlı ve düşey kapalı ormanlar. Değişik yaşlı seçme ormanlarında ise, Amenajman Planı süresi, dönüş süresi kadar ve genellikle 10 yıldır. Seçme Ormanlarında bakım ve gençleştirme gibi silvikültürel işlerin uygulandığı yeri ifade eden belirli biçim ve büyüklükteki maktalar yoktur ve kesim

Tablo 1: OGM Tarafından Değişik Tarihlerde Uygulattırılan İdare Süreleri

Ağaç Türleri	1941 yılı Yönetmeliğine göre YIL	1955 yılı Yönetmeliğine göre YIL	1973 yılından Sonraki Amenajman Planlarında YIL	3.3.1973 Tarihli OGM olurlarına göre YIL	12.4.1978 Tarihli OGM olurlarına göre YIL
Karaçam	150	120-180	100-120	70-90-100	80-100
Sarıçam	150	120-180	-	80-100	80-100
Kızılcıam	150	80-150	60	40-50	50-60
Göknar	120	120-150	80	-	-
Ladin	150	120-150	120	100	100
Sedir	200	200-300	-	-	90-100
Meşe	200	200	100-120	80-100	80-100
Kayın	120	120-150	-		-

Ağaçların değerleri onların ürettikleri odun miktarına indirgenince ağaçlandırmalarda aranan nitelik de onların hızlı bir şekilde odun üretmesi haline gelmektedir. En hızlı şekilde boy atan, gövde yapan, odun biriktiren ağaçlar, ağaçlandırmalarda tercih edilen türleri oluşturmaktadır. Yeni orman alanları oluşturulurken de ormanın içinde de yapılan ağaçlandırmalarda da hâkim türler çoğunlukla odun üretim zamanı daha kısa olan ağaçlar olmaktadır.

Ormancılığın özelleştirilmesi ve üretim zamanı

Türkiye’de 1980’lerden sonra parça parça ormancılığı özelleştirme girişimleri hayata geçirilmiştir. 2012’de yayımlanan 28390 sayılı Ağaçlandırma yönetmeliği, ormancılığı özelleştirme girişimleriyle üretim zamanı arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemli bir yerde bulunmaktadır.

Bu yönetmeliğe açıklık getiren OGM (2012) sayfasında yayımlanan broşüre göre “Özel ağaçlandırma çalışmaları; Bozuk orman alanları⁷ ile orman toprağı sahalarında, hazine arazileri ile Devletin hüküm ve tasar-

rufu altındaki arazilerde, gerçek ve tüzel kişilerin mülkiyet ve tasarrufundaki alanlarda, yapılabilmektedir.” Bu yönetmelikle beraber bozuk orman olarak adlandırılan Türkiye orman alanının yarısına yakın bir bölümü kişilere ya da özel sermayeye ağaç yetiştiriciliği için kırk dokuz yıllığına devredilebilecektir. İdare süresi yani üretim zamanı uzun olan ağaçlar için bu süre iki katına çıkabilecektir.

Yönetmelik, ağaçlandırma çalışmalarında tercih edilen ağaç türlerini girişimcilere verilecek kredi faizlerinin oranlarıyla yönlendirmeye çalışmaktadır. Asli orman ürünü veren ağaç ve ağaççık türleri için verilen krediler otuz yıl sonra ödenmek üzere ve faizsiz olarak verilmektedir. Ceviz, kestane, antepfıstığı, badem, har-nup, alıç, defne, mahlep, kuşburnu ve sakız gibi odun dışı orman ürünlerinden faydalanılan türler ile kavak, kızılğaç, okaliptüs ve benzeri hızlı gelişen ağaç ve ağaççık türleri ile yapılan ağaçlandırma çalışmalarında ise verilen krediler Ziraat Bankası’nın küçük ölçekli tarımsal işletme tanımına giren üreticilere, uyguladığı kredi faizinin yedide biri oranına düşürülmüştür. Burada da verilen krediler ve faizler 15 yıl sonra tahsil edilecektir (OGM: 2012).

Yönetmeliğe göre, faaliyet alanı içerisinde endüstriyel ağaçlandırma bulunan, yıllık odun işleme kapasitesi 25.000 m³ ve üzerinde olan şirketler ise daha geniş alanlarda endüstriyel ağaçlandırma yapma hakkına sahip olabilmektedir. Buradaki ağaçlandırmaların kızılğaç, sahil çamı, monter çamı, kızılğaç, dişbudak, okaliptüs ve kavak gibi hızlı gelişen türlerle yapılabilmesi öngörülmektedir (OGM: 2012).

Ağaçlandırma yönetmeliğinde de görülen orman toprağında yetiştirilmesi için özendirilen türleri üretim

7 Ormanların normal (verimli) veya bozuk orman olarak tanımlanması esas olarak meşcere örtüsünün kapallık durumuna göre yapılmaktadır. Mevcut ağaçların tepe çatılarının toprağı örtme oranı yüzde 10’un üzerinde olan orman alanları normal ya da verimli, bu orandan az olan orman alanları ise bozuk orman olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’deki orman tanımına göre orman alanları 21.678.134 hektar ile ülke yüzölçümünün yüzde 27,6’sını kaplamaktadır. Bu alan içerisinde normal orman alanı 11.558.668 hektar ile toplam ormanlık alanın yüzde 53,3 ünü, bozuk orman alanları ise, 10.119.466 hektar ile toplam ormanlık alanının yüzde 46,7 sini oluşturmaktadır (OGM 2012 Faaliyet Raporu, 2013: 12).

zamanı üzerinden sınıflandırmak mümkündür. Daha önce odun üretimi için kullanılmadığından orman tanımından çıkarılan türlerin yetiştiriciliği özelleştirildiğini görürüz. Bu ormancılıktan daha çok orman toprağında meyve yetiştiriciliği olarak üretim zamanı yıllık olan tarımsal faaliyete daha yakındır. Diğer tarafta odun üretimi için özel kişilere ve şirketlere verilen orman toprağının da odun üretim zamanı kısa olan, hızlı gelişen türlerle ağaç plantasyonları haline getirilmesinin önü açılmaktadır.

Bu yönetmelikte odun üretimi ve orman toprağını özelleştirmek için belli ağaç türleri lehine kredi, faiz gibi araçlar kullanılırken bu türlerin 1960'lardan sonra ormancılığın da yoğun olarak kullandığı çam türlerinin de arasında olduğu üretim zamanını kısaltan hızlı gelişen türler lehine olduğunu görülmektedir. Yönetmelik orman hukukunun yaptığı, odunu için üretilen ağaçlarla meyvesi için üretilen ağaçlar arasındaki bölünmeyi derinleştirmektedir. Orman ekosisteminde olmayan bir bölünme; meyvesi için yetiştirilen ağaçlarla, odunu için yetiştirilen ağaçlar arasında farklı sektörler ve sınırlar yaratmaktadır.

Sonuç

Bu makalede Türkiye'de ormancılığa ilişkin tarihsel uygulamaların izi sürülerek "üretim zamanı" ve "sermayenin devri" kavramsallaştırmalarının bu değişimi açıklamak için önemli kavramlar olduğuna dair bir tartışma yürütülmüştür.

Öncelikle üretim zamanı üzerinden sermaye hareketleriyle Türkiye ormancılığı arasındaki ilişki tartışılmıştır. Üretim zamanından kaynaklı basınçların ormancılık ve ormanlar üzerinde ama özellikle ağaçlara etkileri üzerinde durulmuştur. Bu içerik içinde en başından beri orman tanımının içinde yer almayan orman köylüsü, ormanın hayvanları, mantarları gibi orman ekosisteminin doğal parçalarının durumu, ormanlardaki değişimin diğer unsurlarını oluşturmaktadır. Bu unsurların tarihi ve ormanın ağaçları dışında orman toprağının diğer arazi kullanma biçimleriyle ilişkileri, üretim zamanından özerk ve ilişkili bir tarih olarak Türkiye ormanları üzerindeki etkisi bu yazının sınırları dışında yer almaktadır.

Sermaye birikiminin odun ürünleri ihtiyacıyla, odunun üreticisi olan ağaçları yeniden üretme yeteneksizliği arasındaki boşluğu Türkiye'de devlet mülkiyeti-

nin doldurduğu savunulmuştur. Ormanların devletleştirildiği dönemde yasa gerekçelerinde üretim zamanını doğrudan işaret eden gerekçeleri örnek gösterilmiştir. Bu dönemde ormanların hızlı bir şekilde yağmalanması ya da tarım toprakları haline gelmesinin karşısında, ormanlar devletin mülkü ve güvencesi altına alınmıştır.

1960'lar ormancılığın ele alınışında yeni bir devredir. 1940'lardan 1960'lara kadar var olan ormanların muhafazası ve mülkiyet tartışmaları ön plandayken 1960 sonrasında ormanın içeriğine de odun üretiminin büyümesi amacıyla müdahale edilmiştir. 1940'larda sermayeleşme süreçlerine giremediği için devletleştirilen ormanların 1960'larda devlet mülkiyeti altında sermayeleşme süreçlerine özgü basınçlara maruz kaldığını görülmüştür. Bu dönemde ormanların gençleştirilmesi ve hızlı gelişen türlerle yapılan ağaçlandırmalarla üretim zamanını kısaltacak, dolayısıyla üretilen odun miktarını sürekli büyütmeyi hedefleyen teknikler ormanın yapısını değiştirmiştir. Bu teknikleri gerçekleştirebilmek için gereken işgücü, makine, hammadde ihtiyacı ormancılıkta gereken sermayenin büyümesine yol açmıştır. Yaşlı ağaçlar kesilmiş, sürekli genç ormanlar tercih edilmiştir. Büyük ölçekli bir fidan üretimiyle beslenen hızlı gelişen türler ormanın içinde de dışında da yapılan ağaçlandırmalarda ormancılığın gözde türleri olmuştur.

Makalenin henüz başında odunu taşıyan ağacın yenilenme süresinin uzunluğunun sermayeleşme süreçlerine direnç gösterdiğini ve kapitalizmin ilk döneminde ağaç üretiminin özel bir işkolu haline gelemediği tartışılmıştır. 2012'de orman topraklarında ağaç yetiştiriciliğini özel sermayeye bırakan Ağaçlandırma Yönetmeliği ise başta savunulan tezi zayıflatıyor gibi görünse de bu dönemin sermayenin odun üretimiyle kurduğu tarihsel ilişkide yeni bir dönemi tarif ettiğini düşünmek açıklayıcı olabilir.

1960'lardan sonra odunun üretim zamanını kısaltan teknikler ormanın içeriğine ve bileşimine müdahil olmuşlardır. Bugün odun üretim zamanını kısaltıp, ormancılığın özel bir işkolu haline gelmesine yol açan sermayeleşme süreçleri ve teknik birikiminde 1960'lardan sonra çoğaldığı söylenebilir. 1980'lerden sonraki süreç burada uzun uzadıya irdelenmese de ormancılığı özelleştirme girişiminde yeni bir evre olarak nitelendirilebilir. Ağaçlandırma yönetmeliğinin de tohumları bu tarihsel toprak üzerinde yeşermiştir. Bugün özel sermayenin ormancılığı bir işkolu olarak düşünebilmesini sağlayan

gelişmeleri 1960'lerden sonra ormancılık uygulamalarında yaşanan değişimin ışığında açıklamak doğru olacaktır. Planlı sanayileşme dönemi olarak adlandırılan bu dönemde ormancılık üretimi devlet mülkiyeti altında sermaye yoğun bir hale gelmiş, ormancılıkta üretim zamanını kısaltan dönüşümler bugün ağaç üretimini özel sermaye için uygun hale getirmiştir.

Ağaçlandırma yönetmeliğinde görüldüğü gibi bu teknik birikim ve uzun vadeli bir kredilendirmeyle ormancılığın özel bir işkolu haline gelmesini sağlayan sermayeleşmenin boyutlarının büyümesi ormanın içeriğine de kendi eğilimlerini dayatmaktadır. Sermaye süreçlerinin basıncının, Türkiye orman ekosistemlerinin zenginliğini genç ağaçlar, odunda üretim zamanını kısaltan mono-kültür hızlı büyüyen ağaç türleri lehine dönüştürme eğiliminde olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Aras C. (2013) *Açıklamalı-İçtihatlı Orman Kanunu*, Ankara: Adalet.
- Asan Ü. (1998) "Fonksiyonel Planlamada İdare Süreleri ve Amaç Çapları", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri B 48 (1-2-3-4): 23-40.
- Atay İ. (1984) "Yapraklı Ağaç Yetiştirme Önem Kazanırken Silvikültürel Uygulamalarda Daha Dikkatli Olalım", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri B 34 (2): 13-20.
- Başkent E. Z, S. Köse, H. A. Yolasığmaz, G. Çakır ve S. Keleş (2002) "Orman Amenajmanında Yeni Açılımlar Çerçevesinde Planlama Sürecinin Değerlendirilmesi ve Yeniden Tasarımı", *Orman Amenajmanında Kavramsal Açılımlar ve Yeni Hedefler Sempozyumuna sunulmuş tebliğ*, İstanbul: Bildiriler Kitabı: 23-38.
- Benli M. (2014) "Türkiye Cumhuriyetinde Ormancılık Politikaları (1923-46)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: T.C Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çağlar Y. (2015) *Türkiye'de Kamu Arazilerinin Yönetiminde 'Planlı Plansızlık'*, SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Daşdemir İ. (2015) *Ormancılık İşletme Ekonomisi*, 3. Baskı, Bartın: Bartın Üniversitesi.
- Food and Agriculture Organization of The United Nations (FAO) (2016) "Global Forest Resources Assessment, How Are The World's Forest Changing", Second Edition, FAO, Rome, <http://www.fao.org/3/a-i4793e.pdf>, 11.10.2018.
- Göker Y. N, Nusret A. ve Türker D. (2001) "Hızlı Gelişen Yabancı Orijinli Bazı Çam Türleri ile Oluşturulan Ormanların Orman Ürünleri Yönünden Değerlendirilmesi", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri B, 5 (1): 33-48.
- Güney D. (2014) "Ağaçlandırma Tekniği", Basılmamış 2013-2014 Bahar Dönemi Ders Notları, <https://docplayer.biz.tr/4452646-Agaclandirma-tekni-gi-5.html>, 23.04.2018.
- Marx K. (2012) *Kapital: İkinci Cilt: Sermayenin Dolaşım Süreci*, Çev: Mehmet Selik, İstanbul: Yordam.
- Mutter R. N. ve W. Overbeek (2011) "The Great Lie: Monoculture Trees as Forest", [http://www.unrisd.org/80256B3C005BE6B5/\(httpNews\)/531DAFFB8B319F69C125792E00499ED1,10.01.2019](http://www.unrisd.org/80256B3C005BE6B5/(httpNews)/531DAFFB8B319F69C125792E00499ED1,10.01.2019).
- Payn T, vd. (2015) "Changes in planted forests and future global implications", *Forest Ecology and Management*, 352: 57-67, <http://www.fao.org/3/i4895e/i4895e06.pdf>, 20.11.2018.
- Resmi Gazete (2008, Şubat 5) Orman Amenajman Yönet-

- meliği, Resmi Gazete Sayısı: 26778 <https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Yonetmelikler/Orman%20Amenajman%20Y%C3%B6netmeli%C4%9Fi.pdf>.
- Roser, M., Forests, Tablo: *Estimated deforestation by type of forest and time period*, pre-1700-2000 – FAO (2012), <https://ourworldindata.org/forests#note-6> 23.02.2019.
- Şad H. C. (1987) “Türkiye’de Orman Amenajman Çalışmaları ve Sorunları”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri B 37 (1): 99-108.
- TBMM, 158 Sıra Sayılı Orman Kanununun 1’nci Maddesinin Değiştirilmesine Ve Bu Kanuna Bazı Hükmeler Eklenmesine Dair Kanun Tasarısı ve Tarım, İçişleri, Adalet, Maliye ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/438), (1945) Başbakanlık 31. V. 1945 Muamelât Umum Müdürlüğü Tetkik Müdürlüğü, Sayı: 71/265 6-1147 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c019/tbmm07019084ss0158.pdf>
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1963) *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, 1963-1967, <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Birinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1963-1967%E2%80%8B.pdf> 12.11.2018.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1968) *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, 1968-1972, <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C4%B0kinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1968-1972%E2%80%8B.pdf>, 19.11.2018.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1977) *4. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyon Raporu*, Cilt 1 Yayın No: DPT: 1583 - ÖİK: 267, http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/04_OrmancilikVeOrmanUrunleri-Sanayii.pdf, 19.11.2018.
- T.C. Orman Ve Su İşleri Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü, Sivrikültür Dairesi Başkanlığı, (2014, Ocak) *Sivrikültürel Uygulamalarının Teknik Esasları*, Bütün Teşkilata Tebliğ, No: 298 <https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Tebliğler/Silvik%C3%BClt%C3%BCrel%20Uygulamalar%C4%B1n%20Teknik%20Esaslar%C4%B1.pdf>, 19.11.2018.
- T.C. Orman İdaresi ve Planlama Dairesi Başkanlığı, (2012) Hizmet İçi Eğitim Ders Notları Ankara-Nisan <https://ormuh.org.tr/uploads/docs/Orman%20Idaresi%20ve%20Planlama.pdf>, 19.11.2018.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü (1996, Ocak 5) Asli Orman Ürünlerinin Üretim İşlerine Ait Tebliğ, No: 288, TASNİF NO: IV-1535, Bütün Teşkilata Ankara: T.C Orman Bakanlığı Genel Müdürlüğü İşletme Ve Pazarlama Dairesi Başkanlığı <https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Tebliğler/Forms/DispForm.aspx?ID=65>, 19.11.2018.
- T.C. Orman Genel Müdürlüğü 2012 Yılı İdare Faaliyet Raporu, (2013, Nisan) Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara <https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/FaaliyetRaporu/Orman%20Genel%20M%C3%BCd%C3%BCrl%C3%BCl%C4%9F%C3%BCl%202012%20Y%C4%B1n%20Faaliyet%20Raporu.pdf>, 19.11.2018.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü, Özel ağaçlandırma yönetmeliğini açıklamak için Orman Genel Müdürlüğü broşürü <https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Sunumlar/%C3%96zel%20A%C4%9F.Bro%C5%9F-%C3%BCr.pdf>, 19.11.2018.

Orman Sözleşmesi ya da Carta de Foresta

Orman Sözleşmesi

Çeviren Cansu Başak - Giriş yazısı B. Sina Güneş

1215 yılında İngiltere kralı John ve derebeyleri arasında imzalanan Magna Carta Libertatum ya da Büyük Özgürlükler Sözleşmesi hak ve adalet arayışının ve mücadelesinin metni olarak tanımlanır. Bu sözleşmenin tam olarak uygulanması her ne kadar sağlanamamış olsa da demokrasi düşüncesine öncülük ettiği yadsınamaz. Magna Carta'ya yaklaşımlar ve referanslar da genel olarak bu minvalde yürütülür. Oysa öncelikle Magna Carta'da sonrasında da yine Magna Carta ile bağlantılı devam eden ve 1217 yılında İngiltere kralı III. Henry ve derebeyleri arasında imzalanan Carta de Foresta yani Orman Sözleşmesi'nde hak ve özgürlüklerin özel de ormanların kullanımı genelde ise tüm ortak alanların kullanımıyla ne kadar bağlantılı olduğu ve birbirini tamamladığı yeterli önemi görmemiştir.

Carta Foresta'nın 800. yılına girildiği şu günlerde insan-doğa ilişkisindeki bağımlılık hatırlanacağına daha yıpratılmaktadır. Karşı karşıya kalınan ekolojik-kıyım (eko-kıyım) ve buna bağlı olarak yaşanan biyolojik çeşitliliğin kaybı, ölümler, göçler gibi sorunlara ciddi çözümler üretilmemektedir. Doğanın taşıma kapasitesinin üzerine çıkılması yetmezmiş gibi son dayanaklar olarak da tanımlanabilecek ortak alanların planlı ve sistemli olarak özel sektöre devredilmesi ve ekonomik metalara dönüştürülmesi ve bunun tarihsel olarak da yapılmış olağan durumlar olarak tanımlanması geriye dönük, doğru bir okumayı zorunlu kılmaktadır.

Kral III. Henry'nin Orman Sözleşmesi¹

Tanrı'nın inayetiyle İngiltere kralı, İrlanda lordu, Normandiya, Akitanya dükü ve Anju konsülü Henry; başpiskoposlar, piskoposlar, başrahipler, manastır başrahipleri, kontlar, baronlar, yargıçlar, orman bekçileri,² şerifler, kâhyalar ve hizmetlilerini ve görevlileri ile sadık tebaasını selamlar. Bilin ki; Tanrı'nın huzurunda eğilerek, kendi ruhlarımızın ve atalarımız ile haleflerimizin ruhlarının kurtuluşu, kutsal kilisenin yükselişi ve krallığımızın reformu için muhterem babamız St. Martin başpapazı, kutsal makamın elçisi lord Gualo, York başpiskoposu lord Walter, Londra piskoposu William, İngiltere'nin diğer piskoposları, bizim ve krallığımızın hükümdarı Pemborke kontu William Marshal ile İngiltere'nin diğer sadık kont ve baronlarının nasihatleri üzerine, biz ve varislerimiz için sonsuza kadar onaylanan bu sözleşmeyle, aşağıda yazılı özgürlüklerin krallığımız İngiltere'de sonsuza kadar geçerli olmasını bahsettik.

[1] Evvela, büyükbabamız kral Henry tarafından orman olarak kabul edilmiş tüm ormanlar iyi ve yasa açısından uygun adamlar tarafından incelenecek ve [Henry'nin] kendi kraliyet toprağında olmayan korular, koru sahibinin zararı pahasına ormanlaştırıldı ise orman düzenlemesinin³ dışında bırakılacaktır. Ve eğer [Henry] kendi korusunu ormanlaştırdıysa, söz konusu ormandaki müşterek meralar ve diğer şeyler daha önce alışıla gelen sahiplerine verilerek, orman statüsünde bırakılacaktır.

[2] Orman dışını mesken tutanların, bundan böyle, dava açılmadığı ya da orman suçlarıyla bağlantılı şahıs veya şahıslara kefil olmadıkları sürece genel bir mah-

keme emri üzerine orman yargıçlarımızın huzurunda bulunması gerekmez.

[3] Amcamız kral Richard ya da babamız kral John tarafından, ilk taç giyme törenimize kadar, ormana dönüştürülen tüm korular, kendi kraliyet korularımız olmadığı sürece, derhal orman statüsünden çıkarılacaktır.

[4] Ormanlarda koruları olan başpiskoposlar, piskoposlar, başrahipler, manastır başrahipleri, kontlar, baronlar, şövalyeler ve mülk sahipleri, en başta anılan büyükbabamız kral Henry'nin ilk taç giyme töreni sırasında buralara sahip olduklarından, sahipliklerini sürdürecektir; böylece bu korularda, o zamandan taç giyme törenimizin ikinci yılı başlangıcına kadar olan süre zarfında yapılan tüm istimlak,⁴ sarfiyat ve arazi ıslahları bakımından bunlardan [bu haklardan] sonsuza kadar vazgeçilir [*yani Hazine ödemeleri- İngilizce çevirmenin notu*]. Ve gelecekte bizden yetki almadan buralarda sarfiyat, istimlak ya da ıslah gerçekleştirecek olanlar bu sarfiyat, istimlak [*purprestures: bağlam gereği, arazi bir eksiklik, 1125 tarihli Orman Sözleşmesi'nden alındı- İngilizce çevirmenin notu*] ve ıslahlarla ilgili kendi tasarruflarına sahiptir.

[5] Orman denetçilerimiz,⁵ bahsi geçen büyükbabamız kral Henry'nin ilk taç giyme töreni sırasında olduğu gibi, aynı şekilde, denetleme yapmak üzere ormanlarda gezinirler.

[6] Ormandaki tırnağı kesili⁶ köpeklerin tahkikatı ya da incelenmesi, bundan böyle, denetimin yapılması gerektiği sırada gerçekleştirilir, yani her üç yılda bir ve o sırada yasa açısından uygun kişilerin inceleme ve şahitliğinde yapılır; aksi söz konusu değildir. Ve o esnada köpeğinin tırnağının kesilmemiş olduğu saptananlar para cezası olarak üç şilin verir; bundan sonra, tırnak kesmenin karşılığı olarak sığır haczedilmeyecektir. Ayrıca, mahkeme tarafından tırnak kesme şekli; genellikle parmak köklerinin değil, ön ayağın üç tırnağının kesilmesi suretiyle sağlanmaktadır. Ve de bundan sonra, büyük-

1 1217'de çıkan haliyle Orman Sözleşmesi'nin aşağıdaki çevirisi Harry Rothwell (ed.), English Historical Documents, Cilt. 3, 1189-1327 (London, Eyre & Spottiswoode, 1975), No. 24, ss. 337-40 içerisinde yer almaktadır.

2 Metinde sıklıkla geçecek, İngilizceye Forester olarak tercüme edilen bu kelimenin Türkçe karşılığı olarak Orman Bekçisi tercih edilmiştir. Kraliyet ormanlarının günlük kontrolünden sorumlu olan yetkilidir. Orta çağ İngilizcesinde ormanın iktisadi ve siyasi önemi nedeniyle, ormanlarla ilgili bugün artık karşılığı olmayan çok sayıda sözcük bulunmaktadır.

3 Orta Çağ'da orman kelimesi fiziksel bir durumdan ziyade hukuki bir statüye tekabül etmektedir. Kralın zilyetindeki ormanlık alanlar forest olarak adlandırılırken, diğer ormanlık alanlar için wood kelimesi kullanılmaktadır. Bu ayrımın görülebilmesi için metinde forest orman sözcüğüyle, wood ise koru sözcüğüyle karşılanmıştır.

4 Purpresture. Bir başkasının arazisine el uzatmak. Yasa dışı bir duruma karşılık geldiği için doğrudan bu anlamı taşımaya da otorite tarafından özel mülke el koymayı içerdiğinden istimlak kelimesi kullanılmıştır.

5 Regarder. Üç yılda bir ormandaki alan ihlallerini inceleyen on iki şövalye Orman Denetçisi olarak Türkçeleştirilmiştir.

6 Expeditate (lawing). Köpeklerin kraliyet ormanındaki av hayvanlarını avlamaması için yapılan pençe kesme işlemi. Burada, bu işlemin düzgün yapıp yapılmadığının denetlenmesinden bahsedilmektedir.

babamız kral Henry'nin ilk taç giyme töreni zamanında tırnak kesmenin görenek olduğu yerler dışında, hiçbir köpeğin tırnağı kesilmeyecektir.

[7] Bundan böyle hiçbir orman bekçisi veya kilise bölge görevlisi,⁷ yerel halkı birahane içmeye zorlamaz⁸ ya da mısır veya yulaf veya diğer tahıl balyalarından ya da kuzu yahut domuzdan vergi alamaz ya da başka herhangi türden vergi koyamaz. Ve on iki orman denetçisinin inceleme ve yeminleri doğrultusunda, denetim yaparken denetçilerin ormanları koruması için yeterli gördüğü sayıda orman bekçisi atanır.

[8] Krallığımızda bundan böyle, yılda üç kere olması haricinde, hiçbir orman mahkemesi⁹ toplanmaz; yani Aziz Michael yortusundan iki hafta önce, agister¹⁰ görevlilerimiz kraliyet arazilerimizdeki ormanlarda hayvanları otlatmak üzere toplandığında ve Aziz Martin yortusu sırasında, agister görevlilerimizin pannage¹¹ gelirlerimizi toplaması gerektiğinde gerçekleşir; ve bu iki orman mahkemesinde orman bekçileri, kraliyet ormanı memurları¹² ve agister görevlilerimiz hazır bulunmalıdır, ancak başka hiç kimsenin katılması zorunlu kılınmaz; ve üçüncü orman mahkemesi, Vaftizci Yahya yortusundan iki hafta önce, geyiklerimizin yavrulamasıyla ilgili olarak gerçekleşir ve bu orman mahkemesinin gerçekleşmesi için orman bekçileri ile orman memurları gelmelidir, ancak başka hiç kimse katılmaya zorlanmaz. Buna ek olarak, yıl boyu kırk günde bir, orman memurları ve orman bekçileri hem çalılık bölgeye hem de av etine ilişkin orman suçları işleyenleri, aynı orman bekçilerinin huzurunda ve yakalananlarla birlikte incelemek üzere toplanırlar. Ancak, bahsi geçen orman mahkemeleri,

7 Beadle. Papaz idaresindeki bölgede yerel güvenlik görevlisi gibi hareket eden sorumlu papaz.

8 Scotale. Orman görevlisinin birahane parti/kutlama düzenleyerek yerel halkı korkuyla para harcamaya zorlaması ve biradan fazla ücret almak suretiyle zorunlu vergi koyması.

9 Swanimote. Ormanla ilgili suçların görüldüğü, yılda 3 kez toplanan mahkeme.

10 Agist eyleminden türetilen, bu eylemi yerine getirmekle görevli kraliyet yetkilisi. Agist, besi hayvanlarını ormanda otlatmaya götürme eylemidir. Geyiklerin yavruladığı dönemde ormanda hayvan otlatmak yasaklanmıştır. Yine buradan türetilen Agistment sözcüğü başkasının arazisinde hayvan otlatmak için yapılan ödeme anlamına gelmektedir.

11 Besi domuzlarının yere düşen palamut ve yemişlerle beslenmesi için ormana salınması.

12 Verderer. Kraliyet ormanlarında yasa ve düzenden sorumlu resmi yetkili. Ömür boyu görevlendirilirler ve yalnızca kral görevden alabilir.

yalnızca bunun yapılageldiği yerel bölgelerde toplanır.

[9] Her özgür adam, ormandaki koruluğunda hayvanlarını istediği şekilde otlatır ve pannage hakkını alır. Ayrıca, her özgür adama, kendi korusunda ya da dilediği başka bir yerde otlatmak üzere domuzlarını kraliyet arazimizdeki korudan hiçbir engel olmadan, özgürce geçirme hakkı veriyoruz. Ve bir özgür adamın domuzları ormanımızda bir gece kalırsa, bu sebepten, sahip olduğu herhangi şeyin kaybıyla sonuçlanacak bir suçlamayla karşılaşmayacaktır.

[10] Bundan sonra, hiç kimse av etlerimiz nedeniyle hayatını ya da bacağına kaybetmeyecektir, ancak bir kimse av eti aldığı için yakalanır ve mahkum edilirse, serveti varsa ağır para cezasına çarptırılır, yoksa hapishanemizde bir yıl bir gün kalır; ve bir yıl bir günün sonunda teminat bulabilirse hapishaneden çıkabilir, fakat bulamazsa İngiltere'nin krallık bölgesini terk etmelidir.¹³

[11] Ormanlarımızdan geçen herhangi başpiskopos, piskopos, kont veya baronun, yakınlardaysa orman bekçisinin gözetimi altında, bir ya da iki hayvan almasına müsaade edilir; ancak bekçi yakında değilse, bunu gizlice yapıyormuş gibi görünmekten kaçınmak için boru üflesin.

[12] Her özgür adam, bundan sonra, yargılamaya maruz kalmadan, ancak komşusuna rahatsızlık vermek kaydıyla, kendi koruluğunda ya da ormanda sahip olduğu arazisinde değirmen, barınak, gölet, kalkerli kil kuyusu, hendek inşa edebilir ya da ekilebilir alan açmak üzere çalılıkları temizleme haricinde, ekilebilir araziye işleyebilir.

[13] Her özgür adam koruluğundaki kartal yuvaları, atmacalar, doğan, kartal ve balıkçılardan ve aynı şekilde korularında bulunan baldan faydalanabilir.

[14] Ücretli olmayıp yetki bölgesinin iltizam gelirini bize geri ödemeyen hiçbir orman bekçisi yetki bölgesinde geçiş parası¹⁴ [*Ormandan geçişte alınan bir bedel (resim)- İngilizce çevirmenin notu*] alamaz; ancak yetki bölgesinin iltizam gelirini bize ödeyen ücretli orman bekçisi¹⁵ araç geçiş parası alabilir; yani, yalnızca odun,

13 Bu eylem, bir öğretilen/inançtan herkese açık şekilde (resmi olarak) feragat etmek anlamına gelen Abjure fiiliyle tarif edilmiştir.

14 Chiminage. Bir yoldan araçla geçiş vergisi.

15 Forester in fee. Görevi miras yoluyla devralan ve orman devriyesi görevi karşılığında küçük araziye de sahip olan yetkili.

kereste, ağaç kabuğu ya da kömür satın alarak istediği yerde satmak üzere götürmek için yetki bölgesi dışından yetki bölgesine [orman bekçisinin] izniyle tacir olarak gelenlerden araba olması halinde yarım yıl için 2 peni ve kalan yarım yıl için 2 peni, yüklü at olması halinde yarım yıl için 1/2 peni ve kalan yarım yıl için 1/2 peni alınır; bunun dışında hiçbir araba veya yükten geçiş parası alınmaz ve geçiş parası sadece eskiden alınmış olan ve alınmaya devam etmiş yerlerde tahsil edilir. Öte yandan, satmak için sırtında odun, ağaç kabuğu ya da kömür taşıyanlar, geçimlerini bundan sağlasalar bile, sonrasında geçiş parası ödemezler. Başkalarının kurulları hususunda, kendi [*kelimenin tam anlamıyla lorda ait toprak- İngilizce çevirmenin notu*] korularımız için orman bekçilerimize verilen geçiş ücreti dışında bir geçiş parası verilmez [*Müphem bir Latince cümle, Orman Sözleşmesi'nin 1225 ya da sonraki tarihli basımlarında bulunmuyor. Anlamı buymuş gibi görünüyor- İngilizce çevirmenin notu*].

[15] Büyükbabamız kral Henry'nin zamanından ilk taç giyme törenimize kadar olan süre zarfında bir orman suçu nedeniyle yasal haklardan mahrum bırakılmış herkes, yasal duruşma görülmezsizin, kanun dışı statüsünden çıkarılır ve gelecekte ormanlarımız konusunda bize karşı hatalı davranmayacağına dair güvenilir teminat bulur.

[16] Hiçbir kale kumandanı veya başka herhangi kimse çayırılık alan ya da av etiyle ilgili orman davalarını göremez, fakat her ücretli orman bekçisi çayırılık ve av etlerinin her ikisiyle de ilgili orman davalarını rapteyerek bunları bölgenin [*provinciarum- İngilizce çevirmenin notu*] orman memurlarına sunar; bunlar, orman memurunun mührü altında kayıt altına alınarak kapatıldıklarında, orman davalarını görmek üzere tarafların yanına ulaşan baş orman bekçisine sunulurlar ve huzurunda karara bağlanırlar.

[17] Başpiskoposlar, piskoposlar, başrahipler, manastır başrahipleri, kontlar, baronlar, şövalyeler ve diğer kimseler, ruhani ve sivil kişiler, Tapınak şövalyeleri ve Aziz Yuhanna şövalyelerinin ormanlarda ve orman dışında, av hayvanı yetiştirme sahalarında daha önce sahip oldukları özgürlükleri ve bağımsız gelenekleri saklı tutarak, ormanlarla ilgili herkese bahsettiğimiz bu özgürlükler. Bahsedilen tüm bu gelenekler ve insanlarımızın karşı bizimle ilgili olması bakımından bahsettiğimiz özgürlükler krallığımızda gözetilecektir; krallığımızın tümü,

yanı sıra ruhani ve sivil kişiler kendi insanlarına karşı kendileriyle ilgili olması bakımından bunları gözetirler. Henüz bir mührümüz olmadığından, bu sözleşmeyi muhterem babamız, St. Martin'in başpapazı, kutsal makamın elçisi Lord Gualo'nun ve bizim ve krallığımızın hükümdarı Pembroke kontu William Marshal'ın mühürleriyle mühürledik.¹⁶ Bahsi geçenler ve nice kimseler tanıklık edin. Londra, St. Paul'de, bahsi geçen lord, elçi ve William Marshal'ın eliyle, hükümdarlığımızın ikinci yılında, Kasım'ın altıncı gününde bahşedildi.

16 Bu esnada III. Henry 9 yaşlarında olduğundan, yerine kral naibi Marshal imzalamıştır.

İnsan merkezlikten (anthropocentrism)- sınıf merkezliğe (class-centrism): 6. Kitlesele Yok Oluş

B. Sina Güneş*

Özet

Ekolojik sorunların özellikle 20. yy'ın ikinci yarısında ortaya çıkışı ve küresel çapta etkilere sebep olması, esas itibariyle egemen yaklaşım ve onun insan merkezli dünya görüşü için bir kırılma yaratmıştır. Bir tarafta söz konusu sorunların sebebinin insan faaliyetleri olduğu, dolayısıyla çözümün de ancak insan çabası ile gerçekleşebileceği savunulurken, öte yandan neoliberalizm ve küreselleşme ile sermayenin önündeki bütün engeller kaldırılarak sermayenin gezegenin her tarafına doğrudan ulaşımı sağlanmıştır. İnsan faaliyetlerinin gezegende yeni bir yok oluşa varabileceğini gösteren veriler arttıkça uluslararası konferanslar ve kurumlar örgütlenmiş ancak bu durum çoğunlukla sermayenin doğa üzerindeki talanını da artırmıştır. Başka bir ifade ile söylem ve eylem tezat bir şekilde ilerlemiş ve insan merkezli yaklaşım yerini insanlar içindeki ufak bir azınlığın çıkarlarını esas alan sınıf merkezli yaklaşıma bırakmıştır. Bugün ekolojik sorunların çözümünde bütün insanların sorumluk alması gerektiği ve bunun bir görev olduğu yönündeki söylem ve çabalar bu sınıf merkezliliğin ve savunduğu sınıfın çıkarları doğrultusunda atılmış adımların ürünüdür. Ekolojik sorunların çözümünde elbette bütün insanların görev almaları gerekir ancak bu görev çoğunluk için esas itibariyle belirli bir azınlığın, sebep olduğu sorunların çözümüne katılımını sağlamak şeklinde de gerçekleşebilir. Aksi halde bir çözümün gerçekleşmesi olası görünmemektedir. Çünkü sorun insan türü açısından niceliksel olmakla beraber çözüm niteliksel bir değişimi zorunlu kılmaktadır. Bu nitelik ise insan ve doğa ilişkisini yeniden kuracak olan bir üretim modeli ile mümkün görünmektedir.

Abstract

Earth is the only planet known to have life on it that has been faced with a threat has created by a species for the first time through history. Although there has always been a dominant species on the planet throughout history, what makes this species different is that for the first time, it has dominated not only surface of the planet, but also on its upper and lower layers. This dominance has increased so much that it has begun to change not only the shape of the planet but also its structural features. It is observed that the actions of modern man which defined as Homo Sapiens Sapiens, that is, the domination of nature although accept normal, has not been realized in this way and that his relationship with nature during his evolution has been limited to only a few hundred years. The basic variable in these few centuries has occurred in parallel with a profound change and paradigm in man's relations of production. This profound change in the relations of production, defined as capitalism, has not only changed human-human, human-society relations, but also reshaped human-nature relations, causing a metabolic rift between man and nature and domination over nature. The exploitation of nature has become unbridled by neoliberalism, the last form of capitalism, which began from the last quarter of the 20th century, transformed into a dominant economic and social paradigm. Although the next century is defined as the age of humanity, it is seen that the dominant species on the planet is not a human being as a whole, but a class that emerges in such a form of inequality and exploitation and provides a serious control over nature and other members of the species. It appears that this class activity is mainly at the expense of ecological problems to a new mass extinction, the Sixth Mass Existence.

Today, as it is throughout history, the human species is faced with a class struggle between the sovereigns and the deprived and the poor. It will determine how this encounter will result, not the planet, but the human survival. There are two non-grisly result, the deprived and the poor, who will win this struggle and live again in harmony with nature, or will remain spectators under the hegemony of this class. In either case, nature will reproduce itself to reveal new species.

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Çevre Bilimleri Doktora Öğrencisi, beingsina@gmail.com

Giriş

Üzerinde yaşam olduğu bilinen yegâne gezegen olan Dünya 4,6 milyar yaşındadır. Bu süre zarfında “Büyük Beşli (Big Five)” de denilen beş büyük kitlesele yok oluş yanında birçok bölgesel yok oluş gerçekleşmiştir. Bu yok oluşlar ile günümüze değin var olmuş, bütün organizmaların %90’ından fazlası yok olmuştur. Buna rağmen gezegen, her defasında yaralarını sarmayı başarmış ve yaşam yeniden filizlenerek devam etmiştir.

20. yy’ın son çeyreğine kadar beş büyük kitlesele yok oluştan söz edilmesine rağmen özellikle son çeyrekte elde edilen bulgular yeni bir yok oluş sürecinin yaşandığını göstermektedir. “Altıncı Kitlesele Yok Oluş” olarak da tanımlanan bu yok oluşu diğer kitlesele yok oluşlardan farklı kılan ise sorunun kaynağının, yani belirleyicisinin gezegendeki yalnızca bir türden, insandan kaynaklanmasıdır. Gezegen üzerinde her zaman diğerlerinden daha baskın bir tür bulunmasına karşın, bu türü farklı kılan ilk defa gezegenin sadece üstüne değil, alt ve üst katmalarına da hâkim olmasıdır. Bu hâkimiyet o kadar artmıştır ki, gezegenin sadece şeklini değil yapısal özelliklerini de değiştirmeye başlamıştır.

Çevre sorunlarının, gezegenin devamlılığı açısından tehlike arz ettiği ve küresel boyutlarda oluşmasından bu yana ekoloji hareketinin en büyük çabası, bu yok oluşa sebep olan insanın sorumluluk alarak gezegenin yaşanabilirliğinin devam etmesini sağlamaktır. Son yıllarda gerek akademik gerekse de politik alanlarda kullanılmaya başlayan ve İnsan Çağı anlamına gelen “Antroposen” söylemi de insanın ekolojik sorunlarda sorumluluk alması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak gerek Antroposen’in kavramsal kullanımı gerekse de ekolojik sorunların çözümünde sorumluluğu insanlara yayma şekli unutturulmaya çalışılan bir mücadeleyi, sınıf mücadelesini, yeniden gündeme getirmektedir.

Bu çalışma “Altıncı Kitlesele Yok Oluş” aşamasını kabul etmekle beraber sorumluluğun Antroposen söylemi ile bütün insanlığa eşit şekilde dağıtılmasının kapitalizmin sebep olduğu ekolojik sorunlar ve ekolojik sorunlarla diyalektik bağı olan ekonomik zararlarının yeniden tüm insanlığa yükleyerek dışsallaştırılması olduğu düşüncesiyle yazılmıştır. Bu bağlamda çalışma, İnsan Çağı’nın hangi insanı kapsadığı ve buna paralel olarak kimlere sorumluluk yüklenmesi gerektiği üzerine bir incelemedir.

Çalışmanın temel argümanı kapitalizm ile doğadan koparılmış ve yabancılaştırılmış olmasına karşın insanlık tarihinin, insan-doğa ilişkisinin tarihi olduğudur. Dolayısıyla insan-doğa ilişkileri sorgulanmadan/çözümlemeden insan-insan, insan-toplum ve toplum-insan ilişkilerinin geçirdiği evreleri, vardığı ya da varacağı yerin/durumun doğru çözümlenmesi mümkün değildir. İnsan-doğa ilişkisinin doğru çözümlenmesi aynı zamanda kapitalizmin ortaya çıkışı, gelişimi ve neoliberalizm ile sebep olduğu toplumsal, siyasal ve ekolojik yıkımın da anlaşılmasını kolaylaştıracak ve metalaştırılan doğanın hem insan hem de toplum için neden önemli olduğunu ve insan-doğa ilişkisinin neden onarılması gerektiğinin de anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu çözümlenme, aynı zamanda ekolojik sorunların kaynağının insan merkezlik söylemi ile bütün insanlara yüklenmesinin tarihsel olarak bu yıkımda payı olan ve yine insanlar arasından çıkan ve mevcut yıkımın esas belirleyicisi olan eski bir sınıf ama yeni bir merkezin, sınıf merkezliliğinin (class-centrism), görünürlüğünü sağlama amacı taşımaktadır.

1. İnsan merkezlikten sınıf merkezliğe

1.1. Tarihin öznesi ya da tarihsiz insan

İnsana en yakın türün, *Homonid*lerin, ortaya çıkışı 2-2,5 milyon yıla kadar götürülebilirken, bilinci insanın türsel özelliği (Marx, 2013: 81) kabul edersek günümüz insanına en yakın tür olan *Homo Sapiens*’in ortaya çıkışı sadece 200.000 yıla kadar götürülmektedir. Buna rağmen dünya tarihi üzerine yapılan birkaç çalışma dışında dünya tarihi genel olarak insanlık tarihi olarak ele alınmakta ve insanın ortaya çıkışından önceki milyonlarca yıl insan türünün ortaya çıktığı koşulları açıklamada bir önsöz işlevi görmektedir. Her şeyin ölçüsünü insan olarak ele alan ve insan merkezlik olarak tanımlanan bu yaklaşıma göre; insan, bir hiyerarşi içinde kavranan türlerin en üstünde yer alan, doğadan ayrı, öbür türlerin bağı olduğu doğal ilişkilerden bağımsız bir varlık olarak düşünülür (Keleş vd, 2015: 50). İnsan dışındaki her şey, insan için var olduğu ve insanın refah ve mutluluğu için olduğu ölçüde anlamlıdır.

İnsanın evrenin odağı olarak tanımlandığı insan merkezliliğinin, içinde yaşanan kapitalist toplum için tartışma konusu dahi edilmeden kabul edilmesi, bir

yandan insan merkezliliğin insanın varlık koşullarından soyutlanarak doğadan koparılması, öte yandan insan doğasının olmasa da insanın ve buna sıkı sıkıya bağlanan insan merkezliliğin tarihsizleştirilmesine yol açmıştır. Oysa insan için insan merkezliliğin tarihi, gezegen için insanlık tarihinin kapsadığından daha fazla zamanı kapsamaz. Bir diğer ifadeyle insan merkezlilik insanlık tarihi için düşünülen çok sonra ortaya çıkmış ve genel geçer kabulü zamanla ve aşamalı olarak gerçekleşmiştir.

1.2. İnsan merkezlilik

Erich Fromm Çağımızın Özgürlük Sorunu'nda düşüncelerin dönüşümü ve zamanın ruhuna uydurularak bağlamından koparılmasını şu şekilde ifade eder:

Tarihin akışı içinde fikirlerin ideolojilere dönüşmesi istisnadan çok kuraldır. Hakikatin yerini sözler alır; kuvvet ve etkinlik kazanan ve böylece insanları yönetmeyi başaran bürokrasiler sözlerden yararlanır. Böyle bir dönüşüm sonucu olarak yaratılan ideoloji, orijinal fikirdeki sözcükleri kullanmakla birlikte, gerçekte bütünüyle ters bir anlam kazanır (1973: 146).

İnsan merkezlilik için de benzer bir durum söz konusudur. Özellikle çevreci yaklaşımların bu durumdan fazlasıyla etkilendikleri ve çevre değerlerine sahip çıkmaya çalıştıkları halde ya insan merkezlilikten kurtulamadıkları ya doğanın içkin ve içsel değerini yeterince vurgulamadıkları ya da insanı doğanın dışında tanımlayarak insan-doğa ve doğa-insan ilişkilerini yok sayarak bütünlüğü kaçırdıkları görülmektedir. İnsan merkezlilik tarihsel bağlamda benzer bir bütünlüğün kaçırılması sonrasında ortaya çıkmış bir kırılmadır.

İnsan merkezliliğin ortaya çıkışı düşünülenin aksine insan türünün ortaya çıkışıyla paralel ilerlememiş, insanı yücelten ve yegâne varlık, en önemli yaratılan olarak tanımlayan dinlere rağmen, dünya genelinde ancak feodalizmin sonlarında ve kapitalizmin ilk evrelerinde, birçok düşünürün bilinçli ya da bilinçsiz katkısıyla, ideolojik altyapısının tamamlanması ile mümkün olmuştur. İnsan merkezli söylemin anlaşılması, öncelikle insan merkezlilik ile insanlık kavramlarının doğru şekilde ifade edilmesi ve aralarındaki farklılığın ortaya konması ile mümkündür.

İnsan merkezlilik (*antroposentrism*), insanı evrenin merkezi olarak tanımlarken, insanlık (*humanity*) tüm insanları içine alan bütün, insanı insan yapan, insanın

doğasını kuran niteliklerin tümü (TDK, 2019) olarak tanımlanır. Başka bir ifade ile insanlık bir türü ve türsel özelliklerini vurgularken, insan merkezlik türün yegâneliğini; insanlık türü ortaya çıkaran koşulların türe katkısını ve değerlerini ifade ederken, insan merkezlilik türün diğer türlerden üstünlüğünü ifade eder. Bu yönüyle insan merkezlilik aslında insanı varoluş koşullarından, içinde şekillendiği, insan doğasını kuran niteliklerden yani doğadan soyutlayarak ve doğaya yabancılaştırarak tanımlar ve var eder. İnsan merkezlilik temelde insanın doğadan ayrı tutulmasını ifade eden ve doğayı hükmedilmesi gereken öteki olarak görür. Bu nedenle insan merkezlilik toplumsal formasyon içinde hem yeni bir durum hem de bir kırılmadır.

İnsan merkezli yaklaşım aslında insanı doğadan ayırma, doğaya egemen olma ve insanın üstünlüğü fikirlerinden türemiştir. Bu nedenle insan merkezlilik, buna bağlı olarak gelişen doğaya egemen olma ve bunun ideolojik çerçevesinin oluşmasında Descartes'ten (2013) Newton'a (2016), Thomas Aquinas'tan (2009) Bacon'a (2008) kadar birçok isim sayılabilir. Söz konusu düşünürlerin ortak özelliği, bir yandan yaşadıkları dönemin, feodal toplumun, skolastik düşünce biçimine ve toplumsal yapıdaki adaletsizliğe karşı insanı ve insan iradesini yüceltmesi iken (More, 1999: 11) diğer yandan insanın kendine ulaşmasında doğayı anlaması (bu şekilde doğadan ayrılarak) doğanın efendisi olmasına (Bacon, 2008: 25) kadar varmıştır.

İnsan merkezli yaklaşımın ortaya çıkışı ve gelişimi her ne kadar feodal toplum içerisinde ve feodalitenin kurumsallığına karşı olmuşa bile yaklaşımın gelişmesi her şeyden önce insanın doğadan ayrı ve farklı bir varlık olarak tanımlanması ile mümkün olmuştur. Çünkü insanların aynılığı, dolayısıyla feodal beyler, krallar ya da din adamlarından farkları olmadığı düşüncesinin türsel karşılık bulması ancak insanlar ve öteki (doğa) çatışmasının kurulması üzerinden yapılarak sağlanabilmiştir. Böylece bir yandan bütün insanların aynılığı savunulurken kaçınılmaz olarak doğadan farklı ve üstün oldukları savunulmuştur.

Feodal toplum öncesindeki sürecin insan merkezli olarak tanımlanmaması insanlar arasında bir eşitsizlik olmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine köleci toplum içinde de benzer eşitsizlik mevcuttur. Feodal toplumu farklı kılan, bu süreçten önce kalıplaşmış kurumlar ve zümrelere karşı gelebilecek toplumsal bir muhalefe-

tin oluşmamış olmasıdır. Feodal toplum içinde gelişerek söz konusu muhalefeti oluşturan ve kapitalist topluma geçiş için gerekli ideolojik argümanları, söz gelimi özel mülkiyeti, eşitliği, adaleti ya da adaletsizliği dillendirecek bir kesim, burjuvazinin ortaya çıkması ile mümkün olmuştur.

Burjuvazinin güç kazandığı ve feodalite karşısında durabildiği dönem aslında insanın türsel olarak yüceltildiği ve sadece bir kesimin (krallar, feodal beyler, kilise gibi) değil, bütün insanların doğa karşısında üstün oldukları dolayısıyla doğa üzerinde hak iddia ettiği döneme tekabül etmektedir. Bu süreç aynı zamanda insan merkezli yaklaşımın ortaya çıktığı, geliştiği ve toplumsal kabul gördüğü dönemdir. Bu dönem aynı zamanda, insanın canlı ya da cansız tüm doğa üzerinde hak iddia ettiği, özel mülkiyete konu edebildiği, spor/eğlence adı altında hayvanları keyfi öldürebildiği, üretim ya da ticaret için talan edebildiği, kesebildiği, kirletebildiği ve her şeyden önemli ve önceki dönemlerden farklı olarak bunu sistematik ve planlı olarak gerçekleştirebildiği dönemde başlangıcıdır (Ponting, 2000: 142-170; Worlidge, 2011, akt. Ponting, 2000: 144).

1.3. Geçiş süreci

Burjuvazinin ortaya çıkması, feodalite karşısında güçlenmesi ve feodaliteyi alt etmesi, ekoloji hareketinin ortaya çıkmasına değin salt bilimsel, toplumsal ve ekonomik olarak ele alınmış ve ancak bu bağlamda değerlendirilmiştir. Burjuvazi ile insan merkezlik arasında bağ kurulamadığı gibi ekoloji hareketi ile söz konusu ilişkilerin ekolojik boyutu gündeme gelse de birkaç çalışma dışında toplumsal yapıdaki değişimin doğa ile diyalektik ilişkilerden kaynaklı doğada da değişime sebep olduğu ve bunun insan-doğa ilişkisini yeniden şekillendirdiği görülememiştir. Bu nedenledir ki ekoloji hareketi ancak son yıllarda dillendirilen Antroposen'i ve Antroposen söylemi ile ekolojik sorunların giderilmesi için sorumluluğun tüm insanlığa yüklenmesinin altındaki sınıfsal boyutu görememekte ve süreci olumlu bir durum olarak görmektedir.

Marx ve Engels *Alman İdeolojisi'*nde şöyle der:

İnsanların kendi geçim araçlarını üretiş tarzları, her şeyden, önce doğada hazır buldukları ile yeniden üretmeleri gereken geçim araçlarının doğasına bağlıdır. Bu üretim tarzı, basitçe birey-lerin fizik varlıklarının yeniden üretimi olarak ele alınmamalıdır. Bu üretim tarzı,

daha çok, bu bireylerin belirli bir faaliyet tarzını, onların yaşamlarını ortaya koyan belirli bir biçimi, belirli bir yaşam tarzını temsil eder. Bireylerin yaşamlarını ortaya koyuş biçimi, onların ne olduklarını çok kesin olarak yansıtır. Şu hâlde, onların ne oldukları, üretimleriyle, ne ürettikleriyle olduğu kadar, nasıl ürettikleriyle de örtüşür. Demek ki, bireylerin ne oldukları, üretimlerinin maddi koşullarına bağlıdır (2004: 37).

Marx ve Engels'in üretim ilişkileri ve toplumsal yapı arasında kurdukları bağ, ekoloji sorununu gözlemleyen ardılları tarafından da salt toplumsal değişimleri ifade etmede kullanılmakta ve çoğunlukla feodal toplumdaki kapitalist topluma geçişte üretim ilişkilerinde ve buna bağlı olarak toplumsal yapıda meydana gelen değişimleri açıklamakta kullanılmış ve bununla yetinilmiştir. Oysa Marx, *Felsefenin Sefaleti'*nde (1999: 109) toplumsal ilişkilerini maddi üretkenliklerine uygun olarak kuran aynı insanların, toplumsal ilişkilerine uygun olarak da ilkeler, düşünceler ve kategoriler ürettiklerini belirtir. İnsan merkezlik tam da bu nedenle burjuvazinin içinde, burjuvazi ile gelişen burjuva ilke, düşünce ve kategorilerinin ürünüdür.

Burjuvazinin gelişmesi ve kapitalist üretim modelinin (kapitalizmin) egemen paradigmaya dönüşmesi sadece toplumsal yapıda değil, insan-doğa ilişkisinde yeni bir aşamaya geçilmesine sebep olmuştur. Bu aşama toplumsal yapının ekonomik dönüşümler temelinde yeniden şekillenmesi ve insan merkezliğinin egemenliği ile insanın doğa karşısındaki üstünlüğünün tartışılmaz hale gelmesi mümkün olmuştur. Bu bağlamda kapitalizmin çıkış aşamasının insan merkezliğinin en üst seviyesi olduğu söylenebilir. Ancak kapitalizm doğası gereği herkesin (tüm insanlığın) kazandığı bir model değildir. Dolayısıyla kapitalizmin kendi toplumsal ilişkilerine uygun olarak kendi ilkelerine, düşüncelerine ve kategorilerine uygun yeni bir yaklaşımı ortaya çıkarması uzun sürmemiştir. Kapitalizm içinde ortaya çıkan, kapitalist sınıfın çıkarları doğrultusunda şekillenen ve çıkarlarını her şeyin üstünde tutan bu yeni "merkez" e sınıf merkezlik ya da sınıf merkezli yaklaşım denebilir.

1.4. Sınıf merkezlik

Sınıf merkezli düşüncenin kökeni, feodalizmin etkinliğinin son bulduğu, insan merkezliğinin en üst aşamasında olduğu ve görece yeni bir sınıf olan burjuva sınıfının etkinliğinin arttığı süreçte aranmalıdır. İlk bakışta

kapitalist toplumun koşulları gereği, rekabet halindeki kesimlerin ortak hareket edemeyecekleri, ortak hareket edemeyecekleri içinde aynı amaçları paylaşan bir sınıf yaklaşımı meydana getiremeyecekleri düşünülebilir. Ancak, olağandışı koşullar olağandışı birliklilikleri doğurabilir, siyasal tarih bunun örnekleriyle doludur. Marx ve Engels'in de belirttiği üzere tek tek bireyler, ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir savaşım yürütmek zorunda oldukça bir sınıf meydana getirirler, bunun dışında rekabet içinde birbirilerine düşmandırlar (2004: 71). Burjuvazinin feodalizm ile mücadele edebilmesi ve üstesinden gelmesi ancak toplumsal muhalefeti yaratabilmesi ve bir sınıf halinde mücadele etmeleriyle mümkün olmuştur. Başka bir ifade ile burjuvazinin toplumsal bir sınıf olarak ortaya çıkışı, koşulları zorlamasının sonucudur.

Burjuvazinin toplumsal bir sınıf olarak ortaya çıkması başlı başına yeni bir sürecin doğması ve tek tek, üyelerinden bağımsız gelişimini de mümkün kılar. Böylece sınıfın kendisi de bireylere karşı bağımsız hale gelir. Öyle ki bireyler kendi yaşam koşullarını önceden hazırlanmış olarak bulurlar, yaşamdaki durumlarını ve bunun yanında kendi kişisel gelişimlerini, tüm çizdiği yolu kendi sınıflarından alırlar, kendi sınıflarına bağımlıdırlar (Marx ve Engels, 2004: 71).

Burjuva sınıfı hem ekonomik hem de siyasal anlamda geliştikçe güçlenmiş, güçlendikçe gelişmiştir. Bu gelişim içerisinde sınıf bağımlılığı, sınıf çıkarlarından soyutlanamayacak, tek tek ele alındığında da aynı özellikleri ve amaçları bulunan özel çıkarların savunulması ve kabul ettirilmesi üzerinden şekillenerek yapısal bir hal almıştır. Bu bağlamda sınıf bağımlılığı ile sınıf çıkarlarının karşılıklı olarak etkileşim içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü burjuvazi içindeki rekabet, tek tek bireyler arasında, niceliksel iken yani daha fazla şeye sahip olma üzerinden şekillenirken sınıfın dışındakilerle (sınıflar, kurumlar, kitleler gibi) mücadelesi niteliksel yani sahip olmanın önündeki engelleri kaldırma şeklinde ortaya çıkar. Aynı durum kapitalist ve kapitalizm için de geçerlidir. Kapitalist ve kapitalizmin varlığını güçlenerek sürdürebilmesi bu temel ilkeye olan sadakatleri ile mümkün olmaktadır. Bu ilkeyi bir örnekle açıklamak gerekirse; sürekli büyüme ve kâr hırsı içindeki kapitalist için yeni kazanç alanları elde etmek öncelikli bir durumdur. Bu durumda ortak müştereklerin söz gelimi akarsuların satılıp alınabilir bir metaya

dönüştürülerek, özel sermayeye konu olması önündeki engelleri kaldırmak isteyen her kapitalist temelde kendi çıkarına hizmet etse de akarsuların metaya dönüşmesi önündeki engellerin kalkması kapitalist sınıfın çıkarına olacaktır. Kapitalistler arasındaki rekabet daha fazla akarsuya sahip olmak üzerinden devam etse de bu, sahip olabilmeye önündeki engelleri kaldırma isteklerini etkilemeyecektir.

Burjuvazinin gelişmesi ve kapitalist üretim modelinin (kapitalizmin) egemen paradigmaya dönüşmesi sınıf merkezliliğin de gelişmesine sebep olmuştur. Ancak sınıf merkezliliğin yaptırım gücünün artması ve her şeyi çıkarları doğrultusunda dizayn etmesi, kapitalizmin önündeki tüm engellerin kalkması ya da kaldırılması ile mümkün olmuştur. Bu da ancak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin zayıflama ve dağılma aşamasına denk düşmektedir.

Sınıf merkezli yaklaşımın 140-150 yıllık bir gelişim aşamasına ihtiyaç duyma nedeni toplumsal alanda meşruiyetini sorgulamayacak ya da bu meşruiyeti savunacak bir toplumsal yapıya ihtiyaç duyması ile de doğrudan ilintilidir. Çünkü sınıf merkezliliğin çıkış aşaması aynı zamanda insan merkezliliğin uygulamada en üst seviyede olduğu dönemdir. Dolayısıyla belirli bir sınıfın çıkarları için tüm diğer sınıf ve zümreleri (işçi, köylü, aristokrat, bürokrat gibi) yok saymak sınıf merkezliliğin ve buna paralel gelişen kapitalizmin gelişmeden ortadan kaldırılması anlamına gelecekti. Bu nedenle ücret belirlemeden (asgari ücret gibi) fiyat belirlemeye (ürünlerin alış fiyatı, satış fiyatı gibi), seçim sınırlılıklarından (cinsiyet, yaş gibi) yasal sınırlamalara (askerlerin askerlik dışında söz sahibi olamaması, ekonomik/yasal denetim gibi) ve son kertede yaşam alanlarının belirlenmesinden (kamulaştırma, taşıma, zorunlu göç gibi) yaşamın sınırlanmasına kadar (toprağın, suyun, havanın, canlı ve cansızın kimin yaşar kalacağına kimin yok olacağına karar verme gibi) aşamalı bir süreç gerçekleşmiştir. Bu süreçte gerçekleşen savaşlar, ortaklıklar, uluslararası örgütler, uluslararası organizasyonlar, dış müdahaleler, askeri darbeler, ekonomik darbeler gibi eylemler de özünde kendilerinden başkalarının sahip olduklarına da sahip olmayı amaçlayan eylemler olarak sınıf merkezli yaklaşımın önündeki engelleri kaldıran faaliyetler içinde sayılabilir. Bu şekilde bakıldığında sınıf merkezliliğin insan merkezliliği egale ederek hâkim yaklaşıma dönüştüğü, aynı zamanda bütün gezegenin bir sınıfın

çıklarları doğrultusunda (devlet yapısı, devlet yönetimi, ırk, inanç fark etmeksizin) şekillenmesinin sağlandığı, kapitalizmin son şekli olan neoliberal politikaların belirginleştiği ve küreselleşmenin tüm dünyaya ihraç edildiği son çeyrek yüzyıl aynı zamanda sınıf merkezliliğin egemenliğinin gerçekleştiği dönemdir.

Sınıf merkezli yaklaşımın gelişimini neoliberalizm öncesi kapitalist ekonominin tüm uygulamalarında görmek mümkündür. Marshall Planı'ndan sömürgelerin bağımsızlığına, IMF politikalarından Yeşil Devrim'e, Stockholm İnsan Çevresi Konferansı'ndan Brundtland Raporu'na, planlı kalkınmadan sürdürülebilir kalkınmaya kadar birçok örnek verilebilir. Ancak neoliberalizmi farklı kılan kapitalizmin dolayısıyla sınıf merkezliliğin önündeki bütün engellerin küresel çapta ortadan kaldırılması ve bütün gezegenin dünya nüfusunun yüzde biri bile olamayan bir sınıfın merhametine bırakılmasıdır. Bu nedenle neoliberalizm aslında sınıf merkezli yaklaşımın en üst ifadesidir.

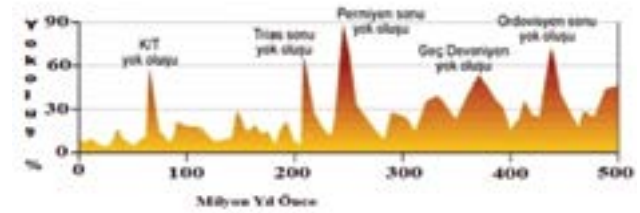
2. Kitlesele yok oluşlar ve ekolojik kriz

Canlıların ortaya çıkmasıyla Dünya üzerindeki yaşam bir kerede var olup kesintisiz olarak devam etmemiştir. Gezegendeki yaşam bazen bölgesel bazen de küresel çapta birçok defa sekteye uğramış ve kimi zaman yok olmanın eşiğine gelmiştir. Dolayısıyla düşünülenin aksine yok olmuş türlerin oranı mevcut türlerin oranından çok daha fazladır. Mitchell Raup (2011: 17), yeryüzünde yaklaşık 40 milyon bitki ve hayvan türünün yaşamını sürdürdüğünü, zaman içinde bu sayının 5 ila 50 milyar tür arasında olduğunu belirtir.

Gezegen üzerindeki türlerin yok olması sadece evrimsel ya da doğal seleksiyon ile olmamıştır. Bunun yanında gezegenin "doğal" işleyişi sonucu ortaya çıkan doğal afetler, gezegen dışında, güneş sisteminde meydana gelen olayların sebep olduğu afetler ile de var olan türlerin çok büyük bölümleri yok olmuştur. Türlerin önemli bir bölümünün yok olduğu bu tür olaylara "kitlesele yok oluşlar" denmektedir. Dünya'nın oluşumundan bu yana Büyük Beşli (*Big Five*) de denilen beş büyük kitlesele yok oluş gerçekleşmiş (Erwin, 2001: 539) ve Dünya'da günümüze değin var olmuş tüm organizmaların %90'ından fazlası yok olmuştur (National Geographic, 2017; bkz. Şekil 1). Buna rağmen gezegendeki yaşam milyon-

larca yıl olsa da her defasında yeniden, farklı ama yeniden gelişmiştir. İçinde bulunduğumuz dönem gezegenin bir başka kitlesele yok oluş olan "Altıncı Kitlesele Yok Oluşla" mücadele ettiği döneme denk düşmektedir.

Şekil 1. Kitlesele Yok Oluşlar ve Biyolojik Çeşitliliğin Kaybı

Kaynak: Gürdilek (18.01.2019)

2.1. Altıncı Kitlesele Yok Oluş

Altıncı Kitlesele Yok Oluş'u diğer kitlesele yok oluşlardan farklı kılan en temel fark sorunun kaynağının yani belirleyicisinin gezegendeki yalnızca bir türden, insandan kaynaklanmasıdır. İnsanın doğada sebep olduğu kitlesele yok oluşun bir sorun olarak algılanması küresel ölçekte henüz kabul edilmemekle beraber, kabul eden kesimler de durumu, insanın yaşar kalmasını tehlikeye attığı için sorun olarak görmektedir. Bu insan merkezli yaklaşım, ekoloji hareketince özellikle son yıllarda ciddi eleştirilere maruz kalmış ve ciddi şekilde aşındırılmıştır. Bu argüman, Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC, Intergovernmental Panel on Climate Change) gibi uluslararası yapılarca da kullanılmaya başlanmıştır (IPCC, 2014: 2).

Özellikle 20. yy'ın son çeyreğinden, yani neoliberalizmin ortaya çıkışından bu yana, insanın gezegen üzerindeki etkinliği, değiştirme ve dönüştürme kudreti o denli artmıştır ki, bilim insanları arasında yaşanan çağa "Antroposen (İnsan Çağı)" denilmesi gerektiği yönünde birçok çalışma yapılmış ve birçok kanıt sunulmuştur (Crutzen ve Stoermer, 2000; Crutzen, 2006; Ruddiman, 2003). Ancak ortaya atılan bu kavram durumu ifade etmekten, yani sorunu doğru şekilde ortaya koymaktan çok, ekolojik sorunların çözümü için üstlenilmesi gereken görev ve sorumlulukları bütün insanlığa eşit şekilde dağıtma çabasına dönüşmüş, dolayısıyla amacından sapmıştır. Çünkü insanın gezegen üzerinde

varlık göstermesi, doğayı değiştirmesi ve doğa ile beraber değişmesi yeni bir durum değildir. Mevcut ekolojik sorunlar esas olarak söz konusu insan faaliyetlerinin doğanın taşıma kapasitesi ve doğanın kendini yenileyebilme hızının üzerine çıkmasının sonucudur.

Ekoloji sorununun hiçbir zaman yüksek siyasetin konusu olmaması ve bu doğrultuda söz konusu kitlesel yok oluşa karşı küresel bir mücadelenin geliştirilmemesi her ne kadar görmezden gelmek şeklinde okunsa da aslında doğrudan bir tercih olarak tanımlanabilir. Bu tercih temelde çoğunluğun yaşar kalması yerine belirli bir sınıf ve onun sınıfsal çıkarları doğrultusunda geliştirilen sınıf merkezli yaklaşımın tercihi ve sonucudur. Dolayısıyla Altıncı Kitlesel Yok Oluş her ne kadar bütün türler ve doğal olarak bütün insanlar için tehlike yaratsa da esas olarak belirli bir sınıfın doğada sebep olduğu ekolojik kıyımın (eko kıyım) ürünü olan bilinçli bir son olarak tanımlanabilir. Bu nedenle ekolojik sorunların nedenlerinin ve bunun tarihsel gelişiminin doğru şekilde ortaya konması hem sorunun doğru şekilde anlaşılması hem de çözümün arayışlarında etkili olacaktır. Bu bağlamda insan-doğa ilişkisinde meydana gelen yarılmanın ve bu yarılmaya sebep olan sosyo-ekonomik yapı yanında bu yapının üretici sınıfının geçmişten bugüne irdelenmesi yararlı olacaktır.

2.2. Sınıf merkezlilik ve ekolojik kriz

Ekolojik sorunlar ile kapitalizm arasında bağ kurulması temelde yeni bir durum değildir. 20.yy'ın son çeyreği bunu ispatlamaya çalışan çalışmalar, yayınlar ve elbette karşıtlarıyla doludur. Ancak ister insan merkezlilik ister eko merkezlilik isterse de (insanlığın belirli bir grubunu ifade eden) sınıf merkezlilik olsun bütün seçkin düşünceler ilk görüngülerini doğa üzerinden kurmuştur. Ekolojik yaklaşımın farklılığı da buradan kaynaklanmaktadır. Öncelikleri ve/veya çalışma alanları farklı kesimlerin, sınıf savaşının doğaya yansması ya da sınıf savaşının geldiği noktayı sadece insan ve insanın başkaldırması üzerinden açıklama yanılığına düşmesi, doğada meydana gelen yıkımın ve buna bağlı ortaya çıkan ve doğanın karşılık vermesi şeklinde de açıklanamayacak durumların doğru şekilde anlaşılmasına sebep olmuştur. Bu anlayamama durumu sınıf merkezliliğin ve onun doğa üzerinde kurduğu tahakkümün yine sınıf merkezliliğin yarattığı bilinç ve algı gücünden kaynak-

lanmaktadır. Aksi halde bütün insanlığın göz göre göre yok oluşa giderken sessiz kalması ya da gerekli mücadele araçlarının yaratılmasını sağlayacak dayatma gücüne ulaşamaması açıklanamaz.

Sınıf merkezliliğin gelişmesi ve egemen hale gelmesinin tarihi ekonomik ve sosyal olduğu kadar ekolojik boyutları da olan krizlerin tarihidir. Bu doğrultuda yeterli okumanın yapılmamış olması önceliklerin farklılığı kadar bir bilinç sorunudur. Sınıf merkezliliğin gelişme için ihtiyaç duyduğu toplumsal yapıdan kast edilen de bu bilinç durumudur. Çünkü bilinç maddi koşullardan soyutlanmadığı gibi toplum ile ve toplum içinde şekillenir (Marx ve Engels, 2013). Bu bilinç durumu yani sınıf merkezlilik kapitalizm ile paralel bir gelişim gösterdiğinden önce ülkeler içlerinde gelişmiş ve neoliberalizm ile şekillenen küreselleşme ile tüm dünyaya ihraç edilmiştir. Neoliberalizm ve küreselleşmenin ekonomik boyutu sıklıkla ifade edilmiş olmasına karşın bunun toplumsal ve ekolojik boyutu tam olarak ele alınmamıştır. Bu yönde yapılan çalışmalar politik konumu fark etmeksizin, doğayı ekonomik bir değere indirgemiş ve insan-doğa arasındaki bağı ve bu bağı diyalektik sonuçlarını kestirememiştir. Oysa neoliberalizm ve küreselleşme ile önündeki bütün engeller ve sınırların kaldırıldığı sermayenin diğer ülke ya da coğrafyalardan tek istediği doğada bulunan petrol, doğalgaz, madenler vs olarak ifade edilse de son kertede doğadır.

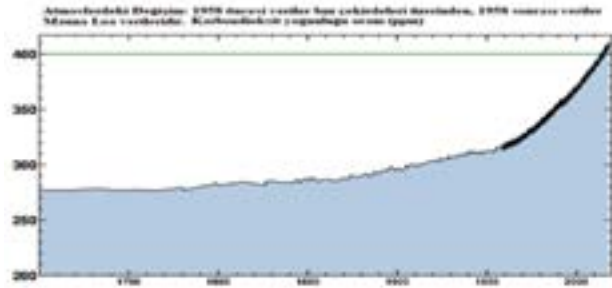
Marx, (1970: 3) "Koşullarına dair yanılısamlarından uyanmaları çağrısında bulunmak, yanılısamanın içkin olduğu koşullardan da uyanma/çıkış çağrısıdır" der. Dolayısıyla mevcut ekolojik sorunların, sorunların ortaya çıkış aşamalarının ve bu sorunlara sebep olanların ortaya konması başka bir ifade ile sorumluların doğrudan ifşa edilmesi, yok oluştan önceki belki de son çağrı olabilir. Bu nedenle kapitalizmin ilk aşamalarında ortaya çıkan ve neoliberalizm ile zirveye ulaşan sınıf merkezlilik ile ekolojik sorunlar arasındaki bağı ortaya koymak yararlı olacaktır.

Sınıf merkezliliğin gelişimi ve ekolojik sorunlar arasında ciddi bir paralellik mevcuttur. Bu paralellik iklim değişikliğinden biyolojik çeşitliliğin kaybına, tüketim alışkanlıklarından gelir dağılımındaki adaletsizlere değin göstermek mümkündür. Bu göstergeler bir yandan neoliberal dönemin neden diğer dönemlerden farklı olduğunu ortaya koyarken öte yandan insan merkezliliğin neden son bulduğu ve sınıf merkezlilik gibi yeni bir söy-

leme ihtiyaç duyulduğunu da ortaya koyacaktır.

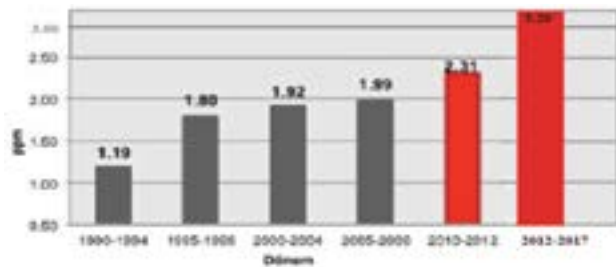
İklim değişikliğinin açıklanmasında atmosferdeki karbon miktarı temel göstergelerinden biri kabul edilir. Bu miktar sanayileşme öncesinde 280 milyonda bir birim (ppm, parts per million) iken 2013 yılı itibari ile 400 ppm'i geçmiştir. Dünya Meteoroloji Örgütü'ne (WMO, World Meteorological Organization) göre bu karbondioksit oranı son 800.000 yıl için en üst seviye (BBC, 30.10.2017) ve güvenli sınır olan 350 ppm'in çok üzerindedir (Monroe, 2013). Bu değişimin sanayileşme ile başlamasına karşın (bkz. Şekil 2) yükselmenin sınıf merkezli yaklaşımın egemen olduğu dönemlere yaklaştıkça arttığı ve egemenlik süresince en üst seviyelere çıktığı görülmektedir (bkz. Şekil 3). Detaylı baktığımızda sınıf merkezliliğin egemenliğinde artış oranı dahi giderek yükselmiş ve 1990-1994 aralığında 1.19 olan artış oranı 2010-2012'de 2.31'e yükselmiştir (bkz. Tablo 3). Dünya Meteoroloji Örgütü bu oranın yani 1990-2015 aralığındaki toplam artışı %37 olarak belirtmektedir (WMO, 2015).

Şekil 2. Karbondioksit Yoğunluğu

Kaynak: Scripps Institution of Oceanography (25.12.2018).

Şekil 3. Artış Oranı (ppm) 1990-2017

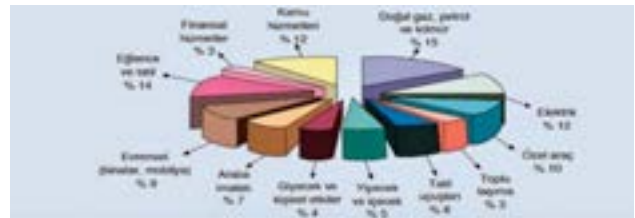

Kaynak: Monroe (2013) ve Democraticunderground.com (2017) verilerinden uyarlanmıştır.

Şekil 2 ve 3'te görüldüğü üzere, mevcut artış oranları ile sınıf merkezli yaklaşım ve onun paradigması olan neoliberalizm ve küreselleşme arasında doğrudan bir bağ vardır.

Benzer bir durum karbon ayak izinin belirlenmesi için de geçerlidir. Karbon ayak izini belirleyen ana unsurlar düşünüldüğünde (bkz. Şekil 4) ülke ve bölgelerin sebep olduğu kirlilik ve bunun bütün insanlar üzerinden eşit şekilde gösterilmesinin de gerçekliği yansıtmadığı görülmektedir. Başka bir deyişle söz konusu soruna sebep olan unsurların tüm insanlar tarafından eşit şekilde kullanılması sadece insanın değil gezegenin de yok olması anlamına gelecektir. Bu nedenle tıpkı ülkeler ve bölgeler arasında bulunan sorumluluk farkının insanlar için de geçerli olduğunu, nasıl ki ülkelere farklı sorumluluklar yükleniyor ise insanlara da farklı yaptırımlar uygulayacak yeni bir yöntemin belirlenmesi yararlı olabilir. Kirliliğe sebep olunarak elde edilen kazancın eşit bölüşümünün söz konusu dahi edilmediği, buna karşın ortaya çıkan sorunun/zararın eşit paylaşımı bile sınıf merkezli yaklaşımın ve yarattığı algının gücünü göstermesi bakımından anlamlı olacaktır.

Şekil 4. Karbon Ayak İzinin Toplamını Oluşturan Ana Unsurlar

Kaynak: www.globalbilgiler.com (16.01.2019).

Sınıf merkezlik her ne kadar görmezden gelinmeye çalışılsa da her geçen gün daha keskin sorunlara neden olmaktadır. Daniel Tanuro'nun ekolojik sorunların temel nedeni olarak bir kutupta zenginliklerin ve aşırı tüketimin, diğer kutupta ise yoksulluğun ve yetersiz tüketimin artmasını sağlayan malların aşırı üretiminin olduğu (2011: 56) vurgusu sınıf merkezliliğin sebep olduğu sorunlar bağlamında anlamlıdır. Çünkü Kuzey-Güney farklılığı önemsenmeksizin, aynı ülkede yaşayan insanların bile aynı ölçüde kirlilik üretmediği görülmektedir (Roberts, 2018). Şekil 4'te de görüldüğü üzere karbon ayak izine sebep olan ve artıran üretim/tü-

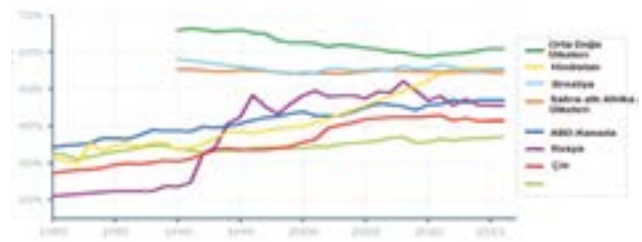
ketim kalemlerine tüm dünyada olduğu kadar aynı ülke içindeki tüm insanların da eşit şekilde sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu durum artan nüfusa karşılık kıt kaynaklar olduğu düşüncesiyle paralellik arz etse de mevcut ekonomik yapıda söz konusu kalemlere eşit miktarda sahip olmak mümkün değildir.

Ülkelerin kendi içlerindeki eşitsiz paylaşım ve bunun ekolojik sorunlara etkisi genellikle ülkeler ve/veya bölgeler arasındaki eşitsizlik veya farklılık vurgusu içinde önemsizleştirilerek çalışılmaya değer gösterilmez. Farklı ülkelerin sebep olduğu toplam zarar üzerinde durularak hem ülke vatandaşlarının karşıtlıkları sağlanır hem aynı ülkede yaşayanlara gelir düzeylerine bakılmaksızın eşit sorumluluk yüklenir hem de sınıflı toplum yapısı ve sınıf merkezilik eleştirilerden uzak tutulur. Bu da aynı ülkede yaşayan insanların sahip oldukları milli gelire göre sebep oldukları ekolojik yıkımın hesaplanmasını ve sorunun sadece Kuzey-Güney çelişkisinden türemediği hem Kuzey hem de Güney'in kendi içinde de eşitsiz bölüşüm kadar ekolojik yıkım bağlamında da eşit etkiye sahip olmadığına temellendirilmesini zorlaştırmaktadır. Literatürde bu bağı kuran çalışmaların eksikliği kabul edilse de bu çalışma bağlamında sınıf merkezliliğin savlanmasına yetecek derecede veri bulunmaktadır. Bu durum sınıf merkezli yaklaşımın neoliberalizm ve küreselleşme ile sınırları aşma ve devletler üstü yapısını göstermesi bakımından da anlamı olmaktadır. Örneğin en varlıklı 8 erkeğin sahip olduğu servetin toplamının dünya nüfusunun en yoksul %50'nin sahip oldukları servetin toplamına eşit olması, dünya nüfusunun en zengin %1'inin kalan %99'dan daha zengin olması, aynı %1'in 2017 yılında bir yılda elde edilen toplam servetin %82'sini alırken dünyanın en yoksul %50'sinin bu servetten hiç pay alamaması ve bu farkın daha da artacağı beklentisi (Oxfam, 2017: 2; Oxfam, 2018a) bile sınıf merkezli yaklaşımın kanıtı olarak görülebilir. Sınıf merkezliliğin egemenliğinden, yani 1980'den sonraki milli gelirlerin paylaşımı ve sınıfsal oranlarına bakıldığında da benzer bir durum gözlemlenmek mümkündür. Dünya Eşitsizlik Raporu'nun 2018 verileri de söz konusu durumu teyit etmektedir. Rapora göre, ülkelerdeki nüfusun en zengin %10'unun milli gelirlerdeki payı 1980'den sonra sürekli artmıştır (World Inequality Report, 2018: 9). Milli gelirlerin oranı UNDP'nin hazırladığı İnsani Gelişim Endeksinde belirtildiği üzere, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve ekolojik gereksinimlere ulaşılabil-

irliği ve bunların oranını belirlemektedir. Dolayısıyla milli gelir dağılımındaki eşitsizlik aynı zamanda yaşam kalitesinde de eşitsizlik anlamına gelmektedir (UNDP, 2018: 4). Örneğin, ABD'de kişi başına yılda 121 kilogram (kg) et tüketilirken Nijerya'da bu oran 8 kg'dır (FAO, 2017). Milli gelir ile et tüketimi arasındaki bağ aynı zamanda et üretimi ile ekolojik sorunlar arasındaki bağ ile de doğrudan ilintilidir. Özellikle otlama ve yem üretiminin yol açtığı ormansızlaşma yanında et üretiminin yol açtığı salım miktarı toplam sera gazı salınımlarının %18 ile %25'i arasındadır. Çiftlik hayvanlarının üretiminde kullanılan su, küresel temiz su kullanımının %8'ini oluştururken, su kirliliğinin de önemli nedenlerinden biri olmaktadır (The World Bank, 2017; Çoban, 2013: 246). Dolayısıyla milli gelirin adaletsiz dağılımı sosyal, ekonomik ve ekolojik sorunlarda ciddi bir rol oynamaktadır.

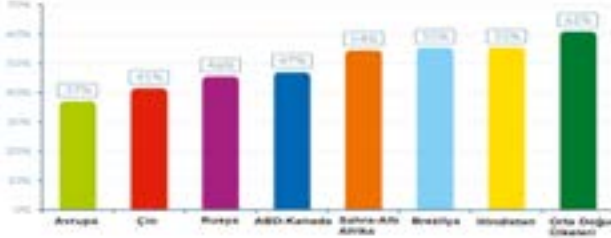
Milli gelir dağılımındaki adaletsizlik oranları ülkelere göre değişiklik göstermekle beraber zenginler ile fakirler arasındaki fark, ülke gözetmeksizin istikrarlı bir şekilde artmıştır (Bkz. Şekil 5 ve Şekil 6). Bu eşitsizliklerin farklı ekonomik, politik, toplumsal ve yönetsel yapılarda, rakip hatta karşıt olarak tanımlanan ülkelerde bile aynı şekilde artarak devam etmesini de sınıf merkezliliğin başarısı olarak okumak mümkündür. Çünkü uluslararası hukukun kişi ya da şirket değil, devlet temelli kurulması, dolayısıyla sorumluluğu devletlere yüklemesi de söz konusu eşitsizliklerin kaynağı olan sınıf merkezliliğin görülmesini engellediği gibi bu sınıfın sebep olduğu ekonomik/ekolojik tüm zararların devletlere yani bütün vatandaşlara yüklenerek dışsallaştırılması ve kârın maksimize edilmesi anlamına gelmektedir.

Şekil 5. Nüfusun En Zengin %10'unun Milli Gelirden Aldığı Pay Oranlarındaki Değişim (1980-2018)

Kaynak: World Inequality Report, (2018:10)

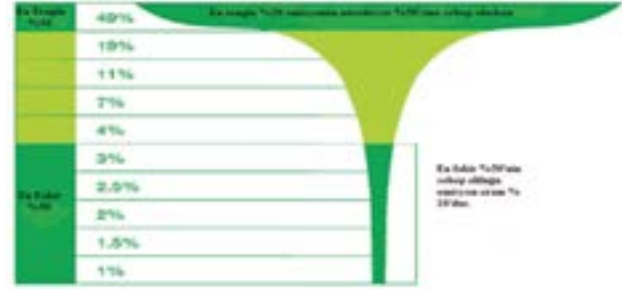
Şekil 6. Nüfusun En Zengin %10'unun Milli Gelirden Aldığı Pay Oranları

Kaynak: World Inequality Report, (2018: 9)

Milli gelirlerden, küresel gelirlere kadar elde edilen gelirin dağılımındaki eşitsizlik, sınıflara göre dağılımı ve sınıflar arası farka rağmen sınıf merkezliğin taleplerinde azalma görülmemektedir. Bu bağlamda sınıf merkezli yaklaşımın en belirgin argümanlarından biri de nüfus yoğunluğu ve kirlilik arasında paralellik kurarak çözümünü yine az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinden dışsallaştırmaktır. Bir diğer ifade ile nüfus ve gelir dağılımı arasında kurulmayan bağ nüfus ve kirlilik arasında kurulmaktadır. Oysa nüfusun yüksek tutulması ve sürekli artış talebi, yine sermaye ile organik bağları bulunan iktidarların talepleridir. Yüksek nüfus oranları temelde ucuz emek arzı için desteklenen politikalar (King ve Rueda, 2008: 285-287). Veriler de nüfustan çok küresel gelir dağılımı ile kirlilik arasında bağ olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre dünya genelinde en fazla gelire sahip %10'luk nüfusun tüketim alışkanlıklarının kirliliğin neredeyse %50'sine sebep olurken dünya nüfusunun %50'sini oluşturan yoksulların neden olduğu kirlilik oranı %10'dur (bkz. Şekil 7). Yine dünya nüfusunun en zengin %1'ine mensup birinin ortalama karbon ayak izi, en fakir %10 içindeki birinin ortalama karbon ayak izinin 175 katıdır (Oxfam, 2018b).

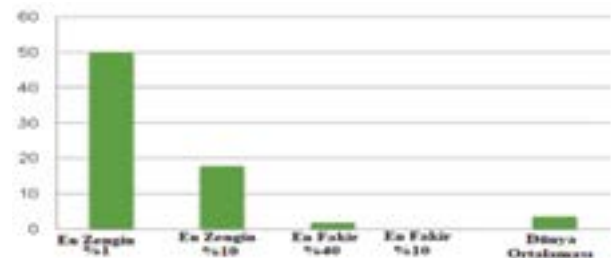
Şekil 7. Dünya Nüfusunun Gelire Göre Neden Oldukları Emisyon Oranları

Kaynak: Oxfam, (2018b: 4)

Kapitalist sınıfın gelirinin önemli bir bölümünün doğa sömürsünden elde edilmesi bir yana, sahip olunan gelir ve tüketim alışkanlığının kirliliğe etkisi de aynı derece yüksektir. En zengin %1'in karbon ayak izi ile dünya ortalaması arasındaki fark da (yaklaşık 50 katı) nüfus, bölge, ülke gibi söylemlerin neden üretildiğini ortaya koymaktadır (bkz. Şekil 8). Tüm bu verilerde görüldüğü üzere, sınıf merkezli yaklaşımın savunduğu nüfus ve kirlilik arasındaki paralel ilişki gerçeği yansıtmamaktadır. Fakat bu yüksek nüfusun savunulması anlamına da gelmemektedir. Burada ifade edilmek istenen tamamen sınıf merkezli yaklaşımın sebep olduğu sorunların zararlarını hangi argümanlarla dışsallaştırdığı ve bunu nasıl ertelemeye çalıştığıdır.

Şekil 8. Farklı Gelir Düzeylerinde Kişilerin Yaşam Boyu Tüketim Emisyon Oranları

Kaynak: Oxfam (2018b: 4).

Sınıf Merkezli yaklaşımın egemenliğinde geçen son 30 yılda bir diğer önemli sorun soyu tükenen ve tehdit altında olan türlerin sayısında ciddi bir yükselişin olmasıdır. Bu konuda kesin bir sayı için yeterli veri bulunmamakla beraber UNEP verilerine göre son 30 yılda

memelilerin yaklaşık %24'ü ve kuş türlerinin %12'si tehdit altındadır. Yine 1970'ten bu yana omurgalı popülasyonu %30 azalmıştır (UNEP, 2015). Dolayısıyla her ne kadar yeterli veri bulunmasa da ve sınıf merkezli yaklaşım ile arasındaki bağ henüz kurulamamışsa da tarihsel bağlamda sınıf merkezli yaklaşım ile biyolojik çeşitliliğin kaybı arasında paralel bir süreç izlediğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Sınıf merkezli yaklaşımın en büyük başarısı, Wall Street isyanı ve işgalinin ünlü sloganı ile tanımlanırsa kuşkusuz %99'a rağmen %1'in çıkarlarını %100'ün çıkarıymış gibi bir algı yaratmayı başarmasıdır. Bu nedenle doğru bilinçlenme ile insanlar ve toplumlar Fromm'un (1973: 16) deyişiyle "tedavi edilmediği" sürece bu yanlış bilinç devam edecek ve tüm gezegen %1'in yazdığı oyunda bir süre daha oynanmaya devam edecektir. Bu kısıtlı zaman içinde çok fazla seçenek olmadığını da belirtmek gerekir.

Marx, Kapital'de kapitalistin ruh halini şu şekilde açıklar:

Her borsa oyununda, fırtınanın er geç kopup her şeyin alt üst olacağını herkes bilir, ama gene de hepsi, kendisinin altın yağmuru ile küplerini doldurup onu sağlama aldıktan sonra, dünyanın kendinin değil, komşusunun başına yıkılacağını düşünür. Apres moi le déluge! (Benden sonra tufan!) her kapitalistin bütün kapitalist toplumların sloganıdır. Demek ki, sermaye, toplumun koyduğu zorunluluklar olmaksızın işçinin sağlığına karşı da yaşayacağı ömrün uzunluğuna karşı da vurdumduymazdır (Marx, 2000: 283).

Ortada belirgin şekilde duran iki seçenek bulunuyor; ya ezilen sınıflar (yoksunlar) bir arada hareket ederek bu sömürüye son verecek ve sadece üretim araçlarının sahipliği ile değil teknolojik araçların da hâkimiyetiyle, insan-doğa ilişkisindeki metabolik yarılmayı onararak, canlı, cansız bütün varlıkların içsel ve içkin değerlerinin benimsendiği bir gezegene dönüştürerek, yani yeniden yaşar kılarak tarihsel sorumluluklarını yerine getirecek ya da sınıf merkezli dünyanın efendileri büyüme ve kar hırsıyla tüm gezegen gibi insanlığın da sonunu getirecektir.

Kaynakça

- Aquinas, T. (2009). *Nature and Grace: Selection from the Summa Theologica of Thomas Aquinas*, Ed. A. M. Fairweather, Publish by: Grand Rapids, Online Erişilebilir: http://www.ccel.org/ccel/aquinas/nature_grace.html (06.01.2019)
- Bacon, F. (2008). *Seçme Aforizmalar*, Çev.: C. C. Çevik, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay.
- BBC (2017). *Atmosferdeki karbondioksit 800.000 yıldır görülmemiş düzeyde*, Online Erişilebilir: <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41800839> (25.01.2019).
- Crutzen, P. J., Stoermer, E. F. (2000). "The Anthropocene", *Global Change News*. Sayı 41: 17-18.
- Crutzen P. J., (2006). "The Anthropocene", *Earth System Science in the Anthropocene* içinde; 13-18, Ed.: E. Ehlers, T. Krafft. Online Erişilebilir: http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F3-540-26590-2_ (17.12.2018).
- Çoban, A. (2013). "Sınıfsal Açından Ekolojik Mücadele, Demokrasinin Açmazları ve Komünizm", *Yaşayan Marksizm*, Cilt. 1, Sayı: 1, içinde: 243-282. Online Erişilebilir: http://www.aykutcoban.org/yayinlar/makaleler/Sinifsal_Acidan_Ekolojik_Mucadele_Demokr.pdf (09.01.2019).
- Democratic Underground (2017). *Welcome To The New Miocene*, Online Erişilebilir: <https://www.democraticunderground.com/1127105901> (18.12.2018).
- Descartes, R. (2013). *Metot Üzerine Konuşma*, Çev.: A. Altınörs, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Erwin, D. H. (2001). "Lessons from the past: Biotic recoveries from mass extinctions", *PNAS (Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America)* içinde, Vol.: 98, No: 10 içinde: 5399-5403.
- FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) (2017). *Food Balance Sheets*, Online Erişilebilir: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/> (09.01.2019).
- Fromm, E. (1973). *Çağımızın Özgürlük Sorunu*, Çev. B. Güvenç, Ankara: Özgür İnsan Yayınları.
- Global Bilgiler (2015). *Ekolojik Ayak İzi*, Online Erişilebilir: <http://www.globalbilgiler.com/2015/12/ekolojik-ayak-izi.html> (16.01.2019)
- Gürdilek, R. (2014). *Yaşamın Direnemedikleri*, Online erişilebilir: <https://kurios.ku.edu.tr/tr/derin-bakis/buyuk-yokoluslar> (18.01.2019)
- IPCC (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli) (2014). *Fifth Assessment Report: Climate Change 2014 Synthesis Report Summary for Policymakers*, Online Erişilebilir: <https://www.ipcc.ch/pdf/assess->

- ment-report/ar5/syr/AR5_SYR_FINAL_SPM.pdf (25.01.2019).
- Keleş, R., C. Hamamcı, A. Çoban (2015). *Çevre Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi.
- King, D. ve D. Rueda (2008). "Cheap Labour: The New Politics of 'Bread and Roses' in Industrial Democracies", *Articles* içinde Vol.: 6, No: 2 içinde: 279-297. Online Erişilebilir: <http://users.ox.ac.uk/~polf0050/King%20Rueda%20PoPs.pdf> (19.01.2019).
- Marx, K. (2013). *1844 El Yazmaları*, Çev. M. Belge, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, K., F. Engels (2004). *Alman İdeolojisi*, Çev. S. Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2000). *Capital: A Critique of Political Economy Vol. 1: The Process of Production of Capital*, Çev. S. Moore, E. Aveling, London: Electric Book Company. Online Erişilebilir: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/ankara/reader.action?docID=3008518> (13.01.2019)
- Marx, K. (1999). *Felsefenin Sefaleti*, Çev. A. Kardam, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1970). *Critique of Hegel's Philosophy of Right*, Çev. J. O'Malley, Oxford: Oxford University Press.
- Monroe, R. (2013). *400 ppm Nedir*, Çev. G. Kavurmacıoğlu ve Ö. Algedik, Online Erişilebilir: <https://350ankara.org/400-ppm-nedir/> (25.01.2019)
- More, T. (1999). *Utopia*, Çev. V. Günyol, S. Eyüboğlu, M. Urgan, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- National Geographic (2019). *Mass Extinctions*, Online Erişilebilir: <http://www.nationalgeographic.com/science/prehistoric-world/mass-extinction/> (07.02.2019)
- Newton, I. (2016). *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri Seçmeler*, Çev. A. Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Oxfam (2017). *An Economy for the 99*, Online Erişilebilir: https://d1tn3vj7xz9fdh.cloudfront.net/s3fs-public/file_attachments/bp-economy-for-99-percent-160117-en.pdf (03.01.2019).
- Oxfam (2018a). *5 shocking facts about extreme global inequality and how to even it up*, Online Erişilebilir: <https://www.oxfam.org/en/even-it/5-shocking-facts-about-extreme-global-inequality-and-how-even-it-davos> (03.01.2019).
- Oxfam (2018b). *Extreme Carbon Inequality*, Online Erişilebilir: https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/mb-extreme-carbon-inequality-021215-en.pdf?cid=aff_affwd_donate_id78888&cawc=5991_1526905221_9566c2471e41780886998fb38f12fe5e (18.01.2019).
- Ponting, C. (2000). *Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*, Çev. A. Başçı-Sander, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi.
- Raup, D. M. (2011). *Yok Oluş; Kötü Olan Genlerimiz Mi Şansımız Mı?* Çev. N. Taşçı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Roberts, D. (2018). *I am environmental journalist, but I never write about overpopulation. Here's why* *Vox* (14.05.2018), Online Erişilebilir: <https://www.vox.com/energy-and-environment/2017/9/26/16356524/the-population-question> (17.01.2019)
- Ruddiman, W. F. (2003). "The Anthropogenic Greenhouse Era Began Thousands Years Ago", *Climate Change* içinde No: 61, December, P: 261-293.
- Scripps Institution of Oceanography (2018). Online Erişilebilir: <https://insideclimatenews.org/node/52636> (25.12.2018).
- Tanuro, D. (2011). *Yeşil Kapitalizm İmkansızdır*, Çev. V. Yalçıntoklu, İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- The World Bank (2017). *Agriculture and Food Security, World Development Indicators*, Online Erişilebilir: <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/world-development-indicators> (09.01.2019).
- UNDP (United Nations Development Programme) (2018). *Human Development Indices and Indicators*, Online Erişilebilir: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf (07.01.2019).
- UNEP (United Nations Environment Programme) (2015). *Global Environment Look*, Online Erişilebilir: <https://www.unenvironment.org/resources/global-environment-outlook-6-regional-assessments> (09.01.2019).
- World Inequality Report (2018). Online Erişilebilir: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf> (03.01.2019).
- World Inequality Report (2018). Online Erişilebilir: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf> (03.01.2019).

Ekoloji kavramını, mücadelesini anlayıp anlatabilmek...

Utku Zırığ ile röportaj

“Ekoloji” kavramı günümüz dünyasındaki hızlı anlam kaymalarına rağmen özellikle son yıllarda yaşanan mücadele deneyimleri ile güçlü bir karşılık bulmuş durumda. Kapitalist sistemin kendi çıkmazlarını deşifre eden ekolojik politika ve mücadelelerin her geçen gün etkisini hissettirdiğini söylemek zor değil. Güncele ve gündeme dair ekoloji alanını haberleştirmek ise ayrıca bir uzmanlık alanını kapsıyor. Ekolojik tahribat, bu tahribatın toplumsal karşılıkları ve bir gazeteci olarak ekolojik perspektif ve mücadele dilini Yeşil Bülten’den Utku Zırığ’a sorduk.

Katkı: *Ekolojik tahribatının tarihte görülmemiş bir düzeye çıktığı kapitalist üretim ve tüketim döngüsünde sizce öne çıkan ekolojik tahribatta ve mücadelede sıçrama örnekleri nelerdir? Kapitalizmin öne sürdüğü iklim zirveleri sonucu ortaya çıkan iklim anlaşmaları, yeşil ekonomi, karbon borsaları gibi çözüm önerileri yeterli olabilir mi?*

Utku Zırığ: Dünya, beş kez canlı türleri için kitlesel yok oluşun yaşandığı bir gezegen. Altıncısının içerisinde olduğumuz giderek daha fazla sayıda bilimci tarafından dillendiriliyor. Bu bilimciler, altıncı büyük yok oluşun diğerlerinden farklı olarak gezegendeki baskın tür olan insanın yol açacağı bir sonuç olacağını söylüyor. Volkanik patlamalar, asteroit çarpması, iklimsel değişimler gibi sebeplerin neden olduğu daha önceki

yok oluşlardan farklı olarak bugün içinde bulunduğumuz süreç sanayi devrimi sonrası düzenli olarak artan atmosferdeki sera gazı (özellikle karbondioksit) miktarı ile açıklanıyor. Artan sera gazı emisyonları (salımları) kaynaklı sürekli ısınan ve gezegen ölçeğinde artan sıcaklıklar sonucunda ortaya çıkan iklim değişikliği artık tartışmaya yer bırakmayacak biçimde görünür oluyor. **Kısaca içinde bulunduğumuz yok oluşu tanımlarken “insan kaynaklı iklim değişikliği” şeklinde bir kavramsallaştırma giderek daha yaygın kabul görüyor. Böylesi bir tanım ve onun getirdiği kavrayışla yola çıkmanın insanlığın karşısına çıkardığı çözüm önerileri ise “yeşil ekonomi”, “karbon borsası” kurulması olabiliyor. Buradaki sorun; kıymeti kendinden menkul bir “insan” veya “sanayi” tanımından kaynaklanıyor.** Farklı ifadeyle gezegendeki insan tarihinin bir anında ortaya çıkmış, bir maddi üretim biçimi olarak kapitalizmi mutlak ve nihai kabul etmek bu sonuçlara ulaşmayı gerektiriyor. Burada ihmal edilen “hangi insan?”, “nasıl bir sanayi üretimi?” gibi sorulardır. Bu sorulara bir de tablonun geneline dair “kim için?” sorusunu eklemek gerekir. Yani kabaca söylemek gerekirse karbon salımındaki artışla kimlerin refah seviyesi arasında bir doğru orantı var, kimin için değişiyor iklim? Yaratılan toplumsal refaktan alınan payın sınıfsallığı karbon salımının sorumluluğunu paylaşmaya gelince ortadan kalkıyor. Buradaki adaletsizliği anlamaya ve değiştirmeye çalışan her türlü çabanın ekoloji mücadelesine dahil olduğunu düşünüyorum. Ve ekoloji

mücadelesinin de ekolojik tahribatla birlikte yükseliyor olması gezegenin geleceğine dair umudu canlı tutabilmemi sağlıyor.

Sadece atmosferdeki karbondioksit miktarındaki artış üzerinden baktığımızda bile görüldüğü üzere ekolojik tahribattaki önemli sıçramalardan ilki sanayi devrimiy-le birlikte yaşandı. Atmosferdeki artan karbondioksit miktarını sadece karbon salımı olarak düşünmemeli. Bu verideki değişimi, katledilen ormanlar ve sulak alanlar gibi önemli karbon yutak alanlarının yok edilmesi de etkiliyor. Buradan hareket edersek ekolojik tahribat anlamında ikinci büyük sıçrama 1950'lerle birlikte yaşanmaya başlıyor. İki dünya savaşından çıkmış, iki modelin yarıştığı bir dünya hızla sanayileşiyor, yoğun fosil yakıt kullanımı, doğal alanların tahribatının gelişen teknolojiyle birlikte daha sistemli ve süratli bir hale gelmesi bu sıçramayı yaratıyor. O yıllardan günümüze artık iki model arasındaki rekabet söz konusu değilken de bu artış hız kazanıyor. Bu noktayı şu sebeple vurguluyorum; ekolojik tahribat konusunda Sovyetler üzerinden sosyalist modelin rolünün görülmediği/gizlendiği eleştirisi getiren pek çok görüş mevcut. Ancak bu görüşlerin ekolojik tahribat konusunda sosyalizmin rolünü fazlaca abartmak gibi bir hataya düştüğünü kapitalizmin "zaferi" sonrası yaşananlar yeterince kanıtlamış olmalı. **Özellikle 80'lerle yani neo-liberal politikalarla birlikte kapitalizmin dünyaya tüm şiddetiyle yayıldığı dönemde artış eğilimi çok daha hızlanıyor. Bu sıçrama anlarına baktığımızda kapitalist sanayileşmenin ve meta üretiminin hızıyla doğru orantılı bir ekolojik tahribat çıkıyor karşımıza. Kafayı zamanla bozmuş bir sistem olan kapitalizm; insanın zamanı (emek zaman) ile birlikte doğanın zamanı üzerindeki tahakkümünü de arttırıyor.** İnsanı da bir doğal varlık olarak gördüğümüzde bunun aksini beklemek saçma olurdu zaten. Bu sebeple insanın niteliksel ve niceliksel anlamda kendi zamanına dair verdiği mücadelenin işçi sınıfı hareketleri olarak karşımıza çıktığı dönemler ekolojik tahribata da bir karşı duruştur benim için.

70'lerle birlikte durum biraz değişiyor. Kısaca bu noktaya da sorunuzda geçen "iklim zirveleri" ve "iklim anlaşmaları" bağlamında değinmek istiyorum. 70'lerle birlikte artık daha görünür olmaya başlayan ekosis-

tem yıkımı, uluslararası kurumları ve dünya çapında uzmanları da harekete geçiriyor. İklim değişikliği gibi altıncı büyük yok oluşu tetikleme ihtimali yüksek olan bir meselenin bireysel veya ulusal ölçekte engellenmesinin güç olduğu anlaşılıyor. Çevre hareketlerinin adının konması da bu ortamda mümkün oluyor. **O güne kadar aslında kapitalist ilişkilerin temerküzüne karşı var olan kır temelli, yerli halkların mücadeleleri çevre, ekoloji veya iklim hareketleri olarak tanımlanıp anlaşılmaya başlıyor. Büyümenin sınırları, üretim sürecinin negatif dışsallıklarının hesaba katılması, kirleten öder gibi yaklaşımlar tartışılmaya başlarken tüm bunlar için uluslararası ortaklaşma zemini arayışları da hareketleniyor.** Bu zemin arayışları ilk toplantısını 1995 yılında yapan, Birleşmiş Milletler bünyesinde oluşturulan İklim Değişikliği Taraflar Sözleşmesi (COP) ile kurumsallaşmış oluyor. Ancak pratiğe bakıldığında; devletlerin uluslararası politikadaki yeni bir hesaplaşma alanı olmanın ötesine geçmeyen toplantılar; soruna çözüm üretmenin çok uzağında hatta sorunları ertelemenin birer aracı haline dönüşen sözleşmelerle geçen 25 yılda elimizde somut bir kazanım olarak sayabileceğimiz çok az şey var. **Pratikte yaşanan bu olumsuzluklar sorunun uluslararası, hatta uluslar üstü bir anlayışla ele alınması gerekliliğini ortadan kaldırmamalı ama giderek bu ihtimali zayıflattığı kesin. İklim değişikliği ve ekosistem üzerinde oluşturulan tahribat; kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri içerisinde kangrene dönüşmüş biçimde insanlığın belki de en büyük sınavı olarak karşısında duruyor.**

Katkı: Dünya geneline ekoloji duyarlılığının toplumsal yaşama yön verme gücünü nasıl değerlendirirsiniz?

Utku: Ekolojik duyarlılık ve toplumsal yaşam içerisindeki ağırlığı, sınırı kapitalizm tarihiyle çizecek olursak, kesinlikle arttı. **Ama buradaki tarihsel sınır önemli zira kapitalizm öncesi toplum biçimlerinde bu duyarlılığın zaten var olduğu biliniyor. Kadim inançlarda doğa ve doğal süreçlere karşı duyarlılığın çok daha gelişmiş olduğu örnekler mevcut. Elbette burada insanlığın doğal süreçleri kavrayışında ve doğa üzerindeki kontrol kabiliyetindeki artışın payı yadsınamaz.** Yani tam olarak anlaşılamayan bir şeye atfedilen önemle, o şeye dair kavrayışımızın sınırlarının

genişlediği bir dönemde atfettiğimiz önemi kıyaslamak da hatalı olacaktır. Bu sebeple düşünsel sınırlarımızı F. Nietzsche'nin "Tanrı öldü" ilanından bugüne kadar geçen süreyle (yaklaşık 140 yıl) kısıtlı tutacak olursak bugünün toplumlari ekolojik duyarlılığı en yoğun yaşayan toplumlar. Bu duyarlılık şüphesiz gezegenin her köşesinde eşit oranda yaşanmıyor. Örneğin toplumsal refahın göreceli olarak daha yüksek olduğu Orta ve Kuzey Avrupa merkezli güncel iki hareketi ele alalım. **Biri "Fridays for Future" adlı cuma günleri "okul grevleri" adını verdikleri derslere girmeme eylemleri yapan 10'lu yaşlarının ortalarındaki çocuklar.** İsveç'te bir kız çocuğunun başlattığı eylemler Avrupa ülkeleri, Avustralya, Kanada, ABD gibi ülkelerde ve Türkiye'de de karşılık buldu. Hatta bu satırların yazıldığı 2019 yılının Mart ayında küresel bir eylem bile denendi. **İkinci hareket ise Extinction Rebellion (Yok Oluş İsyanı, kısaca ER) adlı yetişkinlerin oluşturduğu yine küresel ölçekte eylemlerle hükümetleri iklim değişikliğinin etkilerine karşı harekete geçmeye çağıran bir hareket.** Bu hareket de Nisan ayında yine küresel bir eylem çağrısı yaptı. Her iki hareket de güçlü mesajlarla gezegenin geleceği için alınması gereken acil önlemlere vurgu yapıyor. Gezegen ölçeğinde yaşanan bir soruna yine aynı ölçekte tepki oluşturmaya çalışan her iki hareketin de taleplerinin ana aksını (belli noktalarda eleştirmekle birlikte) Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nde (IPCC) şekillenen fikir ve çözüm önerileri oluşturuyor. Bu iki hareket açısından erken kapitalistleşmiş ülkelerden çıkmaları yanı sıra belli oranda devletler tarafından kendilerine alan tanındığı noktası da dikkate değer. Örneğin iklim için okul grevlerini başlatan Greta Thunberg, eylemlerine başlamasının ardından yapılan ilk iklim zirvesinin (COP 24) açılışında BM Genel Sekreteri ile birlikte kameralar karşısına geçip görüşlerini dile getirme şansı yakalayabiliyor. Veya Türkiye'de "okul grevleri" büyük bir özel eğitim kurumu tarafından desteklenip, bir kampanyaya dönüştürülebiliyor. Ancak bu alanın sınırları da yok değil. ER, Londra'nın merkezinde hayatı iki hafta durduracak eylemler yapmaya kalkınca 1000 aktivisti yaka paça gözaltına alınabiliyor. O sırada ER'nin Türkiye eylemi ise İstanbul'un "kırtarılmış" bölgelerinden Beşiktaş'ta on kişiyle kısa bir basın açıklaması şeklinde geçiyor. **Bu hareketlere dair ülkeler arası farklılıklar kadar kritik olansa gözlemlene şansı bulduğum Türkiye örneği için hareketlerin**

orta/üst-orta sınıfta karşılık bulması. (Bir araştırmaya dayanmasa da ikna edici sayıda örnek sıralamak mümkün sadece konuyu uzatıp dağıtmamayı tercih ediyorum) Bu hareketlere ulusal ve uluslararası bazı sivil toplum kuruluşlarının ilişki ağındaki grupları ve ülkelerdeki Yeşiller örgütlenmelerini de kattığımızda aralarındaki bazı farklılıklara odaklanmadan kabaca bir iklim hareketleri tarifi yapabilirim. Dünya ve Türkiye'de alanını genişleten hareketler olmaları anlamında ekolojik duyarlılığın artan gücüne dair işaretlemler olarak da yorumlanabilir.

Türkiye'de "yaşam mücadelesi", "yaşam alanını savunanlar" şeklinde de tanımlanan yerel ekoloji hareketlerininse ekolojik duyarlılığın toplumsal hayattaki dönüştürücü gücü anlamında iklim hareketlerinden çok daha bariz örnekler olduğunu düşünüyorum. Bergama'da altın madenine karşı direnişle tanıştığımız, özellikle 2000'lerin başında HES'lere ve suyun ticarileşmesine karşı yürütülen mücadelelerin, kimi zaman Artvin'de gördüğümüz gibi bir şehrin topyekün ekolojik tahribata direnişi biçimini dahi alabildiğini gördük. Yarattıkları etki, geniş ve kapsayıcı bir sınıfsal temele yaslanmaları

ve iç içe geçen devlet ve sermaye egemenliğine karşı bir baş kaldırı olmaları anlamında her biri ekolojik duyarlılığı her veçhesiyle yaşayan ve tanımlayan özellikler taşıyorlar. **Dersim’de Munzur üzerine yapılmak istenen baraj ve HES projelerine karşı verilen mücadele; kırmızı benekli alabalıkların yaşam hakkından, Düğün Baba’nın keçilerinin suya ulaşma hakkına kadar tüm bir ekosistemin savunusu bağlamında Tanrı’nın henüz ölmediği zamanlardan köklenen ilham verici direnişlerdi.** Buna benzer kır temelli örnekler kadar; İstanbul’un kuzey ormanlarındaki ekolojik yıkıma ve/veya bir semtte yeşil alana yönelen tehdide karşı başlayan kent temelli mücadeleleri de buraya yazmak mümkün. Öyle sanıyorum bu soruya cevaben tarif etmeye çalıştığım ekolojik duyarlılığın artan etkisinin en güzel ifade bulduğu yerlerden biri, Gezi Parkı ve orada 17 gün iki ağacın arasında asılı duran o uzun pankarttı.

Son olarak ekolojik duyarlılığın toplumsal yaşamdaki karşılığı bahsinde değinilmesi gereken başlıklar arasında vegan/vejeteryan hareketler, ekolojik/organik beslenme temelli oluşumlar, kişisel tüketim pratiklerini dönüştürmeyi hedefleyen yaklaşımları da saymalıyım. Her ne kadar, yarattıkları pazarın büyüklüğü ve büyüme hızı düşünüldüğünde toplumsal hayata en ciddi etkiyi yapanlar bu hareketlermiş gibi dursa da bu pazarın ne kadarının ekolojik duyarlılık, ne kadarının bireysel sağlığı ve/veya toplumsal konumu korumak kaynaklı olduğunu ayırt etmek güç olduğundan kısaca değinerek bırakıyorum. Zira her biri bambaşka tartışmaların konusu olması gereken çetrefilli meseleler.

Katkı: Hem dünyadan hem Türkiye’den önemli eylem ve mücadele deneyimleri aktardınız. Bugünden bakarak yarının yaşamının vazgeçemeyeceği ekolojik kıstaslar sizce nelerdir? Bu ekolojik kıstasların hayata geçebilmesi için nasıl bir örgütlülük ağı önerirsiniz?

Utku: Yarının yaşamının hangi güç ilişkileri içinde ve nasıl şekilleneceği muhakkak ki hangi ekolojik kriterlerin geleceğe taşınabileceğini de belirleyecek. Sorunuz bir nebze ütöpik düşünmeye imkan veriyor varsayımıyla, benim baktığım taraftan taşınması elzem olanlar; 1-) ekosistemlerin sağlıklı biçimde devamını sağlayacak tüm canlı çeşitliliğinin korunabildiği, insan yaşamının

devamlılığını mümkün kılacak bütünsel bir bakış ve 2-) ekosistem üzerindeki mülkiyet tahakkümünü ortadan kaldırmanın yollarını açacak paylaşımcı modeller. **Bunlardan ilk söylediğim insani faaliyet planlarıken, bu faaliyetin kümülatif etkileri göz önünde bulundurularak insan ile doğa arasındaki metabolik bütünlüğün korunabilmesini ifade ediyor. Bu metabolik bütünlük insan türünün geçmiş toplum modellerinde vardı ve hatta biraz iddialı olmak pahasına, bugünkü haliyle insan bu metabolizmanın bir ürünü olarak var olabildi.** Lakin tarihin bir aşamasında bu ilişkide ciddi bir kopuş yaşandı ve bizler bu kopuşun derinleştiği zamanlarda yaşıyoruz. Burada J. B. Foster’ın K. Marx’a referansla işaret ettiği “metabolik yarılma” kavramı üzerinden konuştuğumu söylemekle yetineyim.

İkinci hususta paylaşımcı modeller derken; günümüzde en ilkel biçimlerini gördüğümüz ev, ofis gibi mekan paylaşımı; bisiklet, otomobil gibi araç paylaşımı sistemleri ve hatta ortak çamaşırhaneler, fırınlar gibi örnekleri çoğaltmanın mümkün olduğu konulardan bahsediyorum. Dijital araçlar bunları günümüzde hayli kolay hale getirdiği için bu örneklerin sayıları giderek artıyor. Bisiklet paylaşım sistemleri Türkiye’de dahi Belediye hizmetleri arasına girmiş durumda. Bu modellerin yaygınlaşmasının önündeki en büyük engel; aşırı üretim ve bu üretime pazar yaratma üzerine kurulu bir sistem içinde yaşıyor olmamız aslında. Haftada birkaç kez kullanmamıza rağmen her evde bir yer ihdas edilen çamaşır makineleri örneğin. Her tarlaya bir traktör yerine basit bir planlamayla bir köyün tüm tarlalarına yetecek asgari sayıda traktör yeterli olacaktır aslında. Otopark yaratmak için yaşanmaz hale getirilen şehirleri bir düşünün boş duran araçlar belki günün sadece birkaç saati kullanılıyor veya bazen hiç kullanılmıyor. **Bunun yerine ihtiyaç olduğunda park yerlerinden alınıp, ihtiyaç sona erdiğinde bir başka park yerinde başka birinin alıp kullanması için bırakılacak; tek kişi yolculuk etmek yerine güzergah üzerinde başka insanların da yolculuk etmesini sağlayacak basit ve halihazırda örnekleri olan modellerden bahsediyorum.** Biraz Ursula K. Le Guin’in Mülksüzler’de, biraz da William Morris’in News from Nowhere’de (Gelecekte Anılar ve Hiçbir Yerden Haberle şeklinde iki ayrı çevirisi mevcut) yarattığı evrenleri

andıran bir şeyden bahsediyorum. **Çünkü gezegenin bir geleceği olacaksa eğer; plansız bir biçimde gerekli gereksiz her şeyi ürettiğimiz, reklam sektörü vasıtasıyla sürekli körüklenen sahip olma fetişizmine hizmet etmek için tüm insanlığın ve doğanın zamanına/enerjisine el koyduğumuz mevcut kapitalist modelden vazgeçmek zorunda olduğumuz aşikar.** Üretim sürecinde gerekli enerjiyi üretmek için yapılanlar ve üretilenin hızla tüketilip atığa dönüşmesi, gezegenin yaşadığı iklim krizinin ve ekolojik tahribatların başlıca sebepleri. Bu noktada mevcut mülkiyet algısının aşındığı, müşterekleşmeyi sağlayan her türlü modelin önemli ekolojik kıstaslar olduğunu düşünüyorum. Elbette nihayetinde aslanan ortaklaşma ve eşitliğin egemen olduğu bir toplum modelinin inşa edilebilmesi. Bu mevcut olandan radikal bir kopuşu da gerektirecektir.

Sorunuzun ikinci kısmına gelecek olursak bu kıstasların hayata geçebilmesi için yerel ekoloji hareketlerinin önemi ve potansiyelleri üzerinden inşa edilecek bir örgütlülüğün önemli olduğunu düşünüyorum. Kısaca; hayatlarını doğrudan etkileyen bir sorun için belli bir ekolojik hassasiyetle bir araya gelmiş grupların kollektifleşme ve gerek duyulursa kooperatifleşme pratikleri üzerinden dinamik bir örgütlülüğü bu ağın ilk aşamasıdır. Yerele ayağını güçlü basan böylesi örgütlenmeler ulusal ölçekte benzer örgütlülüklerle yan yana gelmenin yollarını inşa ederek hem yerel ölçeği genişletip başkaca ortaklaşma pratikleri deneyimler, hem de ülke politikasını etkilemenin yollarını bulabilirler. Bununla sınırlı kalmayacak şekilde ulusal ölçüğe taşınan hareketler uluslararası alanda da benzer bir araya gelişlerin yollarını arayacaktır çünkü ekoloji mücadelelerinin karşısında mücadele ettiği sorun dünya ölçeğinde bir sorun.

Bu noktada ekoloji hareketlerinin ayaklarını kendi yerelliklerine sağlam basabilmesi kısmının kritik olduğunu düşünüyorum. Direniş anlarında ortaya çıkan çadırlar, ortak mutfaklar, konser, festival gibi kamusalılıkların hızla yaratılabilmesi konusunda ekoloji hareketlerinin ne kadar maharetli olduğunu biliyoruz. Mesele bu kamusalılıkların devamlılığını sağlayabilmek, sadece direniş anına özgü olmayan, hayatın geneline yayılan bir hale getirebilmek. George Orwell'in 1984'ü gibi disütopik bir evren, konutunda bir ekrana mahkum edilmiş tümüyle atomize olmuş bireyleri varsayar. Aslında in-

sanın bugünkü haline çok da uzak olmayan bu durumun aşılabilmesi için ekoloji hareketleri önemli fırsatlar sunuyor.

Katkı: Aslında Distopya'dan Ütopya'ya yolculuk gibi. Biraz öznele, Türkiye'ye dönelim, bütün doğal varlıkların birikim rejimine devredildiği ve metalaşma yoluyla birikimin sürdüğünü gördüğümüz bu dönemde, kapımızdan giren krizin ekolojik tahribatı hakkında öngörüleriniz nelerdir?

Utku: Türkiye henüz bu konuda ciddi bir toplumsal talep dahi yokken darbe anayasasında "çevre hakkı" tanımına yer vermiş bir ülke. Bu hak toplumsal karşılığını yerel mücadelelerin ortaya çıkmasıyla birlikte bulmaya başladı. Doğal varlıkların çok daha hızlı bir biçimde metalaşma sürecine çekildiği Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı boyunca da ekoloji mücadelelerinin hukuki ayağının temel dayanak noktası oldu. Bu süreçte anayasal bir hakkın dahi arkasında bir toplumsal talep yoksa siyasal iktidar tarafından kolayca baltalanabileceğini gördük. **Bu açıdan bakıldığında Türkiye'deki mevcut durumu bir ekolojik kriz ortamı olarak tarif edebiliriz. Bu krizin temel nedeni; Türkiye'de birikim rejiminin ucuz emek gücü ve ucuz (hatta ücretsiz) doğal varlıklar yoluyla üretilen mal ve hizmetlere dayalı olmasıdır.** Böylesi bir ortamda içine sürüklediği ekonomik krizden çıkış için siyasal iktidarın ekolojik krizi daha da derinleştirecek politikalar geliştirmesi kaçınılmaz gibi duruyor. Yani daha çok maden ve taş ocağı, daha fazla orman tahribatı, daha fazla suyun ticarileşmesi, daha fazla tarım ilacı ve kimyasalın toprağa karışması gibi bir dizi ekolojik yıkım süreci daha bekliyor bizi önümüzdeki dönemde. **Ayrıca üretim sürecinin çevresel etkilerini en aza indirecek önlemlerle birlikte iş güvenliği önlemlerinden de "maliyetli" olacakları gerekçesiyle kaçınılması muhtemeldir. Bu da aslında gerek üretim sürecinde daha fazla iş cinayeti, gerek çevresel faktörlerin insan sağlığına etkileri sebebiyle kanser başta olmak üzere yaşanacak daha fazla ölüm anlamına geliyor.** Yaşanacakların şiddetinin boyutunuysa işçi hareketleri ve ekoloji hareketlerinin kararlılığı ve örgütlülüğünün belirleyeceğini düşünüyorum. Bu süreçte kent ve kırsal temelli ekoloji hareketlerinin yaşanacak saldırıya güçlü bir muhalefet

örgütlenme noktasında hazır olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu durum saldırının şiddetini de arttıracaktır kuşkusuz. **Sonuç olarak Türkiye, Finike’de mermer ocaklarına karşı direnirken hayatını kaybeden Aysin ve Ali Ulvi Büyüknohutçu’nun, kıyısında doğayla iç içe bir yaşam sürdükleri Alakır Nehri’ni HES’lerin yıkımına karşı korumaya çalışırken silahlı tehditlerle yüzyüze kalan Birhan ve Tuba’nın ülkesi artık.** Bu süreçte zor kadar rızanın da önemli bir araç olacağını düşünüyorum. İstanbul gibi bir megapolde artan yeşil alan talebi siyasal ve yerel iktidarların bir cevap üretmek zorunda kaldığı noktaya gelmiş durumda. Ayrıca Karadeniz yaylaları, Ege ve Akdeniz kıyıları, Salda Gölü gibi doğal güzelliklere yönelen insani talebi karşılamak için peyzaj temelli projeler de inşaat sektörünün krize girdiği ortamda sermaye için yeni değerlendirme alanları olacak, belli oranlarda toplumsal rızanın da sağlanabileceği alanlar olarak duruyor. Son yıllarda ciddi inşaat ekipman yatırımları yapan sermaye için o hafriyat kamyonları, beton mikserleri, kepçeler ve kule vinçlerin boş duracağı her dakika ciddi kazançlardan feragat etmek anlamına gelecek. Bu sebeplerle Kanal İstanbul, Yeşil Yol, deniz dolguları gibi projeler konusunda da ısrar edilmesi muhtemeldir.

Tüm bu saydıklarımın kaderini karşılarında oluşacak toplumsal mücadeleler belirleyecek şüphesiz. Bu noktada uzlaşmaz gibi gözükken işçi hareketleri ve ekoloji hareketlerinin ortaklaşma pratikleri de önemli bir belirleyen olacaktır. Yakın zamanda Artvin örneğinde yaşadığımız gibi madeni “ekmek parası” kazanmak için isteyenler ile kentlerinin başına yıkılmaması için madene karşı mücadele edenler arasında sağlanabilecek bir çıkar ortaklaşması karşılaşılan saldırı ne kadar şiddetli olursa olsun göğüs gerilebilir olmasını sağlayacaktır.

Katkı: Son soru bir gazeteci olarak sizlerin birikimine dayanıyor: günümüz dünyası ve Türkiye’de artık ekoloji bir anlam kazanmış durumda. Bu toplumsal farkındalığın artması için basının nasıl bir rolü oldu? Eleştirel bir ekolojik perspektif için nasıl bir dil belirlemeli? Sizin dikkat ettiğiniz kavram seti nelerdir?

Utku: Yaygın medyanın rolü ekoloji mücadeleleri aç-

sından kritik oldu. Soma’nın Yırca Köyü’nün ikinci bir termik santrale karşı zeytinliklerini korumak için verdiği mücadelede Muhtar Mustafa Akın’ın anaakım bir kanalın canlı yayınında göz yaşları için yaptığı etkili konuşma zeytin ağaçlarını kurtarmasa da alanın zeytinlik olarak muhafazasını sağladı. Ancak sonunda o termik santral 4-5 km. ötedeki bir başka köye yapıldı. **Bu açıdan yerel mücadelelerin kararlılığının yaygın medyadaki sansüre rağmen daha etkili olabildiğinin kanıtlandığı pek çok örnek saymak mümkün. Mücadeleler kendi medyalarını yaratma konusunda da hayli mahir olduklarını yakın zamanda, pek çok örnekle kanıtladı.** Ayrıca alternatif olarak tarif edilebilecek medyanın mücadelelere güç kattığını ve onlarla birlikte güçlendiğini de kendi tecrübelerimde gözlemle şansım oldu. Zira haber alanı boşluk kaldırmıyor, bir yerde bir haber varsa artık günümüzde iletişim araçlarının geldiği noktada mutlaka bir mecra buluyor kendine. **Mesele bu mecraların ne kadar kitleselleşebildiği bu anlamda en ciddi atılımı yapan facebook, twitter gibi sosyal ağlar karşı karşıya oldukları yalan haber (“fake news” diye de yaygın kullanılıyor) olgusu nedeniyle itibar kaybı yaşarken buna karşı mücadelede Türkiye’de de örnekleri hızla artan veri doğrulama (“fact-checking”) modelleri karşımıza çıkıyor.**

İnternetin imkanları bu alanda ciddi umutlar yaratmış olsa da bu alanın da giderek bir değerlendirme alanı haline gelmesi sebebiyle büyük sermayenin iştahını kabarttığı muhakkak. Medya sahipliğinin sorunlu yapısı (büyük reklam verenlerin büyük ekolojik tahribat yaratan şirketler olması ve/veya Türkiye örneğindeki gibi bizzat medya sahiplerinin ekolojik tahribat yaratan sektörlerde olması) gereği internet alanında da bağımsız yayın kuruluşlarının var olabilmesi giderek zorlaşacaktır. Yine de ben medyanın rolünü belirleyen mücadele olduğunu düşünüyorum. Ekoloji mücadelelerinin gücü ve kararlılığı tüm sansürleri yenebilecek seviyede olabilirse o mücadelelerin temsil ettiği değerler de çok daha yaygın ifade ortamları bulabilecektir.

10 yıl kadar önce habercilik işine başladığım zamana kıyasla bugün Türkiye ve dünyada toplumsal farkındalık anlamındaki varılan noktanın çok daha ileride olduğu gerçeğini görüyorum. Bu, mücadelelerinin tekil olarak haberciler üzerinde de dönüştürücü bir

etki yaratmasıyla mümkün oldu. Çevre-ekoloji alanı daha fazla habercinin ilgi duyduğu daha fazla habercinin ve analizin ortaya çıkabildiği bir alana dönüştü.

Bu noktada anaakımlaşma gibi bir tehlike eleştirel ekolojik perspektifi gölgeleyebilme riskini de barındırıyor. Tümüyle gölgelemese de belli oranlarda törpülediği aşık. Tüm bunlara rağmen 10 yıl önce daha çok anlatmak zorunda kaldığımız çevre-ekoloji ayrımının bugün çok daha yerleşik bir hal aldığını söylemek mümkün. **Kısaca tarif etmek gerekirse; çevre şeklindeki bir kavramsallaştırma insanı merkeze koyan ve insani üretimin nedenlerinden çok sonuçlarına odaklanan bir anlam taşıırken, ekoloji kavramı bir merkez fikrini reddederek insanı ekosistemin döngüsel süreçleri içinde bir unsur olarak görmeyi gerektiriyor.** Bu temel ayrım; ekosistem unsurlarını bir “doğal kaynak” olarak değil bir “doğal varlık” şeklinde tanımlamayı da beraberinde getiriyor örneğin. Bir başka taraftan bir maden projesinin yaratacağı “istihdam” haber olarak gözüken propaganda sürecinin bir parçası haline gelirken, ortaya çıkacak tahribatı gizlemek için bir kılıf olarak da kullanılabilir. Yahut bir enerji projesini anlatırken “şu kadar evin enerji ihtiyacını karşılayacak” şeklinde bir tarif; en büyük enerji tüketicisi sanayi ve ticaret kuruluşları iken sanki o projeler yapılmazsa evlerimizde elektrik olmayacakmış algısına da hizmet etme riski taşıyor. Dil ve kavram setleri şüphesiz çok önemli ama ben habercilikte doğru kavramsallaştırma için anlaşılabilirlikten feragat edilmemesi gerektiğini savunuyorum. Çevre yerine ekoloji tanımını kullanmanın azılı bir savunucusu olmama rağmen karşımdaki insanın “çevre” dediğinde benim “ekoloji” diye tarif etmeye çalıştığım şeyi anladığını fark ettiğim pek çok örnekten sonra bu sonuca vardım sanıyorum.

Haberde üretilen sözün kitleleşmesi, oluşturacağı algılar açısından çok önemli bir mesele iken haberin tarih yazımında üstlendiği rolü de es geçmemek gerekiyor. Bu anlamda veri-durum haberciliğinin gerekliliği de önümüzde duruyor. Mümkün mertebeye; olayı neden ve sonuç başta olmak üzere tüm ilişkisellikleri içerisinde ele alan, olayın faillerini ve habere konu faaliyetini doğrudan ve dolaylı etkilediği tarafların görüşlerini barındıran, olayın şekillendiği toplumsal koşulları tarif eden haberlerin belge niteliği taşımaya daha uygun olduğunu düşünüyorum. Ayrıca bu unsurları taşıyan

haberler ekolojik anlamda toplumsal farkındalığın artmasına da hizmet edecektir.

Dikkat ettiğim kavram setlerini kısmen bu soruya cevabımda büyük ölçüde de söyleşinin genelinde kullandığım kavramlarla tarif edebildiğimi umuyorum. Muhakkak unutmuş/atlamış olduklarım vardır. Son olarak bu sorunuza dair cevabımı söyleşinin başında belirttiğim noktaya geri dönerek tamamlamak isterim. İklim haberciliği de ekoloji haberciliği alanında giderek ağırlık kazanmaya başladı. Burada “felaket tellallığı” yapmak yerine sorunun tarifi kadar çözüm yollarının da habere içkin olması gerektiği şeklinde, benim de belli ölçülerde katıldığım, bir görüş yaygın hale geliyor. Ancak bu görüşü benimseyenlerin ortaya çıkardığı kimi metinlerde sıklıkla “şunun yerine bunu kullanın”, “böyle yapmak yerine şöyle yapın” tarzında bir yaklaşım ortaya çıkıyor. Bana göre haber, okuyucusuna ne yapması gerektiğini öğütleyenden çok onun meseleyi farklı boyutlarıyla düşünmesine hizmet eden biçimde kurgulanmalı. Termik santral yerine güneş/rüzgar enerjisinin tercih edilmesini salık veren; fosil yakıtlı araçlar yerine elektrikli araçları çevreci çözümler olarak öven haber tarzı “bu kadar enerjiye neden ihtiyaç var?”, “elektrikli araçların yakacağı elektrik acaba ne şartlarda üretiliyor?” gibi soruların zihinlerde oluşmasının da önüne geçiyor. Gezegendeki canlı yaşamı tehdit eden bir tehlikeye karşı bazı tüketim ve davranış alışkanlıklarımızı değiştirerek sorumluluğumuzu yerine getirebileceğimiz hissini yaratan böylesi haberler sıklıkla bir metanın yerine halihazırda mevcut olan bir sektörün bir başka metasına tercihleri yönlendirici bir etki yapmayı hedefliyor. Bu haliyle de haber niteliğini kaybediyor. Bu yöntem veya insanlara “yapabileceğiniz hiç bir şey yok” hissi veren felaket tellallığı dışında bir yolun habercilik anlamında da mümkün olduğunu düşünüyorum. **İhtiyacımız olan; sorunun ortaya çıktığı toplumsal ve tarihsel koşulların adaletsizliğini tarif eden; bu koşulların mutlak ve değişmez olmadığı fikrinin kitle iletişim araçlarında kendine yer bulabileceği bir habercilik.**

Katkı: Çok teşekkür ederiz verdiğiniz bu güzel söyleşi için.

Osmanlı'dan Erken Cumhuriyete İstanbul'da hamallar: Göçmen mekânlar ve çalışma ilişkileri

Celal Altın*

Özet

Osmanlı Devletinde en önemli çalışma alanlarından biri hamallık mesleğidir. Geçmişten günümüze doğru hamallık mesleğini yürütenlerin kimliğinde, barındıkları ve çalıştıkları mekânlarda bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. İstanbul'da işgücü piyasasının önemli bir bölümünü oluşturan hamallar, çalışma merkezlerine yakın olan Eminönü, Süleymaniye, Galata, Tophane, Balat, Yeşilköy, Eyüp ve Kasımpaşa bölgelerinde hanlarda, bekâr odalarında, kahvehane ve dükkânların küçük bir bölümündeki odalarda barınma ihtiyaçlarını gidermiştir. Hamallar, lonca çatısı altında organize olmuş limanlarda, semt pazarlarında, hanlarda ve saraylarda hamal başlarının kontrolünde çalışmıştır. Osmanlı döneminden erken Cumhuriyete kadar geçen süreçte İstanbul'da Ermeni, Kürt ve az da olsa Türk kökenli hamallar çalışmaktaydı. Hamallar, yük taşımanın yanında siyasal ve toplumsal olaylarda da yer almıştır. Ermeni ve Kürt hamalların önemli bir bölümü toplumsal hareketlere katılmalarından dolayı İstanbul'da iş bulmada ve barınma ihtiyaçlarını gidermede önemli problemler yaşamıştır. Ekonomi, siyasi faktörler ve yaşanan toplumsal hareketlere bağlı olarak Ermeni ve Kürt hamallar arasında güç dengeleri sürekli değişmiştir. Osmanlı Devletinin son dönemlerinde İstanbul'da teknolojik, lojistik ve altyapıdaki gelişmelere bağlı olarak hamallara duyulan ihtiyaç da azalmıştır. Çalışmada, hamalların hangi barınma ve çalışma alanlarını tercih ettiklerinin yanı sıra hamallar arasındaki güç ilişkileri, grev ve boykota yönelmelerinin arkasındaki ekonomik, sosyal ve siyasal faktörlerin yer aldığı temel sorulara da cevap aranmıştır. Bu kapsamda, hamallık mesleğinin İstanbul özelinde 16. ve 20. yüzyılları arasında ticaretteki önemini ve kent mekânının dönüşümünün hamallar üzerindeki etkileri incelenecektir.

Abstract

In the Ottoman State, one of the most considerable working fields was portering duty. From past to present, there has been a change and transformation in the identity of the people who run the portering duties, their spaces where they shelter and work. The porters that make up an important part of the labor market in Istanbul met the need for shelter in inns, single rooms, coffee houses and rooms in a small part of shops in Eminönü, Suleymaniye, Galata, Tophane, Balat, Yesilköy, Eyup and Kasimpasa. The porters organized under the guild and worked under the head porter control in ports, street markets, inns and palaces.

From the Ottoman period to the Early Republic, the porters that were of Armenian, Kurdish and very few Turkish origins had been working in Istanbul. The porters took part in political and social events in addition to portering duty. The great part of the porters that were Armenian and Kurdish origins had serious troubles about finding a job and meeting sheltering needs. The balances of power constantly changed between Armenian and Kurdish porters depending on economy, political factors and social movements. In the last period of the Ottoman State, the need for porters decreased due to technological, logistics and infrastructure developments in Istanbul. This article searches for answers to basic questions related to power relations between porters, the economic, social and political factors behind of their strike and boycott tendencies besides to shelter and working space preferences of porters. In this context, the importance of portering duty in trade and the effects of the transformation of urban space on porters for Istanbul will be analyzed.

Anahtar kavramlar: İstanbul, Hamallık, Göçmen Mekânlar, Çalışma İlişkileri, Grev

Key words: Istanbul, Portering, Migrant Spaces, Working Relationships, Strike

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Doktora Öğrencisi, celalaltin@ayvansaray.edu.tr

Giriş

İnsanlık tarihinde en önemli alanlardan biri çalışma hayatıdır. Hem zihinsel hem de bedensel şekilde sınıflandırılan çalışma hayatının bedensel kısmı daha çok ön plana çıkmaktadır (Lüleci, 2018: 231). Osmanlı Devletinde, bireyler ve aileler tarım ve sanayi sektörlerinde yoğun bir şekilde çalışma hayatına dâhil olmuştur (Yıldırım, 2013: 23). Osmanlı sanayisi, geleneksel bir yapıya dayalı olarak el sanatları ve esnaf örgütleri üzerinde gelişmiştir. Osmanlı sanayisinin dışa açılmasıyla birlikte kapitülasyonlar ve Avrupa ülkeleriyle ticaret antlaşmalarının yapılması sonucunda el sanatları ve esnaf loncaları olumsuz yönden etkilenmeye başlamıştır (Makal, 1997: 137). Bu dönemde, Anadolu kentlerinde imalathanelerinde üretim yapan zanaatların kayda değer bir gelişme sağlayamamış ve kapitalist sisteme entegre olamamıştır. Bu sebeple Batı Avrupa ülkelerinden getirilen ithal malların oranında önemli bir artış yaşanmıştır. İthal malların rekabeti karşısında zanaatlara dayalı üretim yapan kimi meslekler direnebilmişse de pek çok meslek yok olmuştur (Pamuk, 2008: 17-19). Derici, sarraf, terzi ve ayakkabıcı gibi üreticiler ülkedeki her çeşit esnaf loncaları sanayi inkılabından etkilenerek süreç içerisinde güç kaybı yaşamıştır. Bununla ilişkili olarak üretim alanında yer alan işgücü bölgeden bölgeye ve zamana göre değişkenlik göstermiştir. Örneğin dokuma sektöründe çalışan işçiler, taşıma sektöründe çalışan hamallara oranla daha önce etkilenmiştir. Hamal loncaları, kendilerini ve taşıma içindeki konumunu tehdit edebilecek birçok unsura karşı önemli bir direnç göstermiştir. Bu loncalar özellikle ticaretin ve taşımacılık sisteminin yoğun bir şekilde yaşandığı İstanbul, İzmir, Selanik, Beyrut, Samsun ve Trabzon limanlarında güçlü bir örgütlenme yoluna giderek ayakta kalmaya çalışmıştır (Kırpık, 2005: 96). Hamallar, yaptıkları işe ve çalıştıkları bölgelere göre farklı loncalara üye olmaktadır. Bu vilayetler arasında İstanbul limanında çalışan hamal loncaları, toplumun siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısı üzerinde önemli etkiler yaratmıştır.

İstanbul topografyasına baktığımızda yüksek tepelerin, dar sokakların ve sahil şeridinin bulunduğu bölgede arabalı taşımacılık yapmak son derece güçlü. Aynı şekilde sahil şeridinin dar olması ve limana gelen malların depolaması için yeterli sayıda deponun olmaması diğer bazı nakliyat ve taşıma sorunlarını beraberinde

getirmekteydi. Sokakların darlığından dolayı her mahallede hamal istihdamını kolaylaştırmıştır (Kolukırık ve Nuran Oğuz, 2008: 300, Dinçer, 2013: 959). Hem şehrin topografya yapısı hem de taşımacılık sisteminin gelişmemesinden birçok alanda hamallara ihtiyaç duyulmuştur. Hamalların, hafif yüklerde ve kısa mesafeli alanlara malların ulaştırılmasında önemli bir işlevi bulunmaktaydı. Hamallar iskele ile çevresinde bulunan pazar ve çarşı arasında taşımacılık işlerinde aranan çalışanlar olmuştur. Hamallar çalıştıkları bölgelere ve malların taşıma yöntemine göre farklı isimlerle adlandırılmışlardır (Lüleci, 2018: 231). Bunlar: İskele hamalları, gümrük hamalları, saray hamalları, köşe hamalları ve sırık hamalları şeklindedir (Kırpık, 2005: 96). Hamalların, mal taşımanın yanı sıra yağmurlu günlerde sokakların çamur olması durumunda, belli bir ücret karşılığında insanları da taşıdıkları görülmüştür (Kolukırık ve Nuran Oğuz, 2008: 300). Aynı şekilde hastalar, sakatlar, yaşlılar ve çocukları da sırtlayarak taşıma görevini de üstlenmişlerdir (Alakom, 1997: 171).

İstanbul'daki hamallar, hemşehrilik ilişkilerini kullanarak hamal loncalarına üye olmaktadır. Hamal loncalarına üye olanlar genellikle gümrüklerde, limanlarda, hanlarda, pazarlarda vb. yerlerde çalışmaktaydı. Hamallar barınma ihtiyaçlarını ise genellikle, hanlarda, fırınlarda, hamamlarda, bekâr odalarında, dükkânların üst kısımlarında, kahvehanenin bir köşesinde veya çadırlarda gidermekteydi. Bu mekânlar dışında, küçük bir hamal topluluğu ise şehrin merkezindeki mahallelerde kendilerine bir kefil bulma şartıyla kalabilmekteydi. Hamalların önemli bir bölümü bekâr odalarında kalmaktaydı. Aynı meslekteki hamallar aynı odalarda kaldıkları gibi kimi yerlerde de mavnacı¹ ve kayıkçılarla birlikte kalmaktaydı. Hamallar genellikle, loncalara ait yerlerde ikamet etmişlerdir. Barındıkları alanlarda aidatlar ve kiralar loncalar tarafından hamalların yevmiyelerinden kesilerek ödenmekteydi.

Özellikle 17. ve 20. yüzyılının ilk yıllarına kadar geçen süreçte ekonomi, siyasal ve teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler ve değişimler hamalların, liman şirketleri, tüccarlar ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerini de etkilemiştir. Bu gelişmelerle ilişkili olarak bazı dönemlerde liman şirketleri ve tüccarlar hamal lon-

1 Kelime anlamı, gemilerden limana ve limandan gemilere mal ve eşya nakleden küçük gemi, sandallar.

caları üzerinde etkinliğini artırırken bazı dönemlerde de meydana gelen gelişmeler sonucunda hamal loncaları işveren karşısında grevler yaparak ve boykotlara katılarak önemli kazanımlar elde etmiş ve toplumun desteğini almıştır. Özellikle Kürt hamallar belli dönemlerde Yeniçeri ordusunda yer alması ve isyanlara katılmasının yanı sıra padişahlarla iyi ilişkiler geliştirmesinden dolayı siyasi alanda da etkinliğini korumuştur. Diğer yandan ise Kürt ve Ermeni hamallar farklı dönemlerde toplumsal hareketlere katılmasından dolayı barındıkları ve çalıştıkları bölgelerden sürgün edilmiştir. Bu süreçte Kürt ve Ermeni hamallar arasındaki güç dengeleri sürekli değişmiştir.

Makal'a göre (2007: 15-21) Türkiye'de erken Cumhuriyet döneminde emek tarihi üzerinde yeterli düzeyde araştırma yapılmamıştır. Sanayileşme süreciyle birlikte işçi-işveren ilişkilerin sosyal bir sorun olarak sosyal bilimlerde gecikmeli olarak ele alınması, 1960 sonrasında emekle ilgili çalışmaların bir tabu olarak görülmesi ve emek üzerinde çalışma yapanların dönemin siyasi iktidarları tarafından sürekli baskıya maruz kalması sonucunda emek çalışmaları çok geç bir dönemde gelişmesine neden olmuştur. Özellikle 1970'lerden itibaren emek tarihi üzerinde yapılan çalışmalarda niteliksel ve niceliksel olarak bir artış görülmüştür. Bu dönemlerde emek tarihi üzerinde birçok çalışma yapılmasına rağmen özellikle Osmanlı döneminde hamallık mesleğinin birçok yönüyle ele alan çalışmalar yetersiz kalmıştır. Bu kapsamda Osmanlı döneminde beden gücüne dayalı olarak hamallık mesleğini yürüten yoğun bir işçi grubu bulunmasına rağmen hamalların barınma alanları, çalışma ilişkileri ve hamal-işveren-iktidar arasındaki güç ilişkilerini ortaya çıkartan çalışmalar yetersiz kalmıştır. Akademik alanındaki bu eksikliği gidermek amacıyla hamallık mesleğinin çalışılması zorunlu hale gelmiş ve bu alana küçük de olsa bir katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Bu çalışma, arşiv taramasından çok, hamallar üzerinde yapılan akademik çalışmalarda elde edilen bilgilerden derlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde, 16. ve 20. yüzyılları arasında hamallık mesleğini yapan farklı etnik grupların (Ermeni, Kürt ve az da olsa Türk) yoğun bir şekilde çalıştıkları ve barındıkları illerin başında yer alan İstanbul iliyle sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın İstanbul ili ile sınırlı tutulmasında, farklı etnik yapıya sahip olan hamalların önemli bir bölümü İstanbul'da çalışması ve

toplumun siyasi, ekonomi ve sosyal yapısını etkileyecek şekilde toplumsal olayların önemli bir bölümünün İstanbul'da yaşanması ve hamalların farklı şekilde etkilenmesi belirleyici olmuştur. Bu açıdan İstanbul örneğinde konunun bir bütün olarak incelenmesi hamallığın sosyolojik anlamda anlaşılabilirliğini kolaylaştıracaktır. Çalışmamızda hamallık mesleğini, Osmanlı döneminden erken cumhuriyete kadar geçen süreçte hamalların barındıkları mekânlarda meydana gelen değişimi ve dönüşümü, çalışma koşulları, örgütlenme düzeyleri ve farklı hamal grupları arasında meydana gelen güç ilişkileri incelenecektir. Aynı şekilde hamalların, liman şirketleri ve Osmanlı Devleti'yle arasındaki gerilimlere ve güç ilişkilerine odaklanarak toplumsal hareketlere katılımındaki etkileri ve sonuçları tartışılacaktır.

Hamal ve hamallık mesleği

Arapçada "Hamal" yani "Yük" kelimesinden türeyen hamal kelimesi, belli bir ücret karşılığında eliyle, sırtıyla yük taşıyarak geçimini sağlayan kişilere denir (Bozkurt, 2005: 203). Türkçede hamal kavramının yanı sıra amele (emekçi anlamında) kavramı da kullanılmıştır (Kolu-kırık ve Nuran Oğuz, 2008: 298). Hamallar genellikle malın ağırlığına ve taşıdıkları mala göre sınıflandırılmaktadır (Lüleci, 2018: 231). Hamallık kavramı ise hamalın yaptığı işe denir. Hamallık esas itibarıyla vasıfsız işçilik anlamında kullanılmıştır (Bozkurt, 2005: 203). Hamallar, fiziki yapıları itibarıyla güçlü, geniş omuzlu, kaslı ve ağır yüklere karşı dayanıklı kişilerdir. Fiziksel özelliklerin yanı sıra sabırlı, güvenilir kişiler olan hamallar Osmanlı Devleti'nde sosyoekonomik ve gündelik hayatı kolaylaştıran önemli bir işçi sınıfı olarak karşımıza çıkmaktadır (Lüleci, 2018: 231). Osmanlı Devletinde hamallar, nizamnamelerde belirtilen hamal olabilmeye şartlarına göre seçilmekteydi. Genelde zabıta ve belediye yöneticileri tarafından güvenilir, namuslu olduklarına ve belli bir fiziksel güce sahip olduklarına dair bir kanaate varıldıktan sonra hamallara resmi bir belge verilmekteydi. Nizamnamelerde belirtilen şartlara uyan ve maktu bir hamal vergisini ödemeyi kabul eden kişiler hamal olabilmekteydi (Bozkurt, 2005: 203).

Osmanlı Devleti'nde hamalların, hamallık mesleğine başlayabilmek için öncelikle lonca teşkilatlarına üye olmaları gerekmekteydi. Her hamal, yaptığı işe göre loncalara üye olmaktadır. Farklı loncalara üye olan ha-

mallar çalıştıkları bölgelere ve yaptıkları işlere göre farklı isimlerle anılmaktadır. Örneğin küfeci hamal, semt pazarlarında çalışmakta ve genelde sebze ve meyve taşımaktadır. Küfeci hamalın yükü genelde çok ağır olmayıp tek başına taşımaktadır. Tek kişinin taşıyamayacağı ağır yüklerde ise genelde iki ve dört hamalın bir araya gelerek ve bir veya iki sırik kullanılarak ağır yükleri taşımaktadır. Hamallar yükleri sırikla taşıdıkları için bunlara da sırikli hamallar denilmektedir. Sırikli hamallar hanlarda ve semt pazarlarında çalışmaktaydı. Özellikle büyük fiçılar sırikla taşınması daha kolay olmasından dolayı sırikli hamallar daha çok tercih edilmekteydi. Tüccarlar bunları belli bir dönem için tutarak mallarını liman ve gümrükten alarak depolara ve hanlara belli bir ücret karşılığında taşıtmaktaydı. Muntazam giyimli hamallar, ağırlıklı olarak otellere gelen konukların eşyalarını taşımaktadır (Kırpık, 2013: 222). Arka hamalları olarak adlandırılan kişiler, genelde iskele ve limanlarda çalışmaktadır. Bu hamallara arka hamallar denilmesinin nedenlerine baktığımızda ise arkalık adı verilen meşinden yapılan ve içi samanla dolu semerleriyle yük taşımalarından dolayı arka hamallar denildiğini görebilmekteyiz (Bozkurt, 2005: 203-204). Dört bölük hamalları (saray hamalları), genelde saraya kereste ve odun taşıyan ve sarayın taşımacılık ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Gümrük hamalları ise gümrük dâhilinde limandan başka bir bölgeye mal taşıyan başka bir gruptur (Bozkurt, 2005: 207). Hamallık mesleği, Osmanlı'dan cumhuriyetin ilk yıllarına kadar geçen süreçte babadan oğula geçmekteydi. Yani hamallık mesleğini yapan ailelerde kuşaklararası bir aktarım söz konusuydu. Aile üyelerinin hamallık mesleğini yapmaları için herhangi bir eğitim zorunluluğu yoktu.

Hamalların mekânsal ve çalışma ilişkileri

Osmanlı kentleri genellikle kale, cami ve çarşı gibi alanların etrafında kümelenmekteydi. Bu dönemde dükânlar, hanlar ve çarşı merkezleri kentin iş ve ticaret merkezleriydi. İş ve ticaret merkezlerinin yanı sıra konut bölgelerinde ise ailelerin günlük temel ihtiyaçlarını sağlamasından rol oynayan bakkal, fırın ve çok sayıda seyyar satıcı kentin farklı mahallerinde bulunmaktaydı. Ailelerin sahip olduğu statü ve gelir onların İstanbul'da konut tercihleri üzerinde belirleyici olmuştur. Örne-

ğin İstanbul'da sermayesi ve statüsü yüksek olan devlet görevlileri genelde saraya yakın olan alanlarda ikamet ederken gelir ve statüsü düşük olan gruplar ise kalenin çevresindeki küçük mahallerde barınma ihtiyaçlarını gidermiştir (Faroqhi, 2004: 700-704).

İstanbul'da, kalenin içindeki mahallerin yanı sıra kalenin dışında da mahalleler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu mahallelerin ortaya çıkmasının iki temel nedeni bulunmaktadır. Birinci neden şehrin içinde çömlekçilik (Haliç kıyısındaki Ayvansaray-Eyüp), mezbaha ve dericilik (bugünkü Yedikule ve Kazlıçeşme) faaliyetlerinin yürütülmesi şehrin temizlik ve sağlık açısından önemli riskler bulundurmıştır. Bu faaliyet grupları daha sonraki süreçte temizlik, sağlık ve yangın tehlikesi gibi risk faktörlerini barındırmasından dolayı şehrin dışına çıkarılmıştır. İkincisi, şehrin günlük, ekonomik ve toplumsal yaşamı ile yoğun ilişkileri bulunmayan insanlar, şehrin dışında yaşamayı tercih etmiştir. Bu yaşam tarzını ilk tercih eden grup Eyüp'te ikamet etmeye başlamıştır. Bunlar modern metropoldeki banliyölerden farklı olarak balıkçıların, kayıkçıların, bostan bahçıvanı ve emekliler gibi ekonomik gelirleri düşük olan grupların şehrin dışında yaşamayı tercih ettikleri alanlardır. Bakırköy, Boğaziçi köyleri ve Kasımpaşa (Tersanelilerin bölgesi) buna örnek olarak verebiliriz. Anadolu yakasında ise Üsküdar, Asya kıtası ile olan ticarete önemli bir liman ve konaklama merkeziydi. Bu anlamda Üsküdar, daha önceden Anadolu'dan kopup gelen bekâr, işsiz ve vasıfsız işçilerin barındıkları önemli gecekondu alanlarından birisiydi (Ortaylı, 1995: 228-230).

1550'lerden itibaren İstanbul'a Anadolu bölgesinden yoğun bir şekilde vasıfsız işçi göçü yaşanmasını tetikleyen önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu duruma Anadolu'nun kırsal bölgelerinde ekonomik ve sosyal istikrarın bozulmasının önemli bir etkisi bulunmuştur. Özellikle savaş maliyetlerinde yaşanan önemli bir artış köylünün sürekli olarak vergilere bağlanmasına ve gelirin düşmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda kırsal alanda varlığını sürdüren erkeklerin bir bölümü İstanbul gibi istihdam alanlarının yoğun olduğu şehirlere göç etmiştir (Akbıyık, 2013: 58-59). İstanbul'a göç edenlerin barınma ihtiyaçlarının sağlanmasında bekâr odaları hayati bir öneme sahipti. Bekâr odaları; Osmanlı döneminde kırdan İstanbul şehir merkezine gelen ve burada seyyar satıcılık, hamallık, amelelik vb. gibi gündelik işlerde çalışarak para biriktiren bekârların,

temel barınma ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Bekâr odaları İstanbul'un birçok farklı semtinde bulunmaktadır. Nitekim Evliya Çelebi'nin "Seyahatname"sinde bekar odaların özellikle Mahmutpaşa'da (Cebehane odaları), Süleymaniye'de (Pertevpaşa ve Hilalci odaları), Gedikpaşa'da (Bekârhane-i Gedikpaşa) ve Unkapanı'nda (Azap odaları) bulunduğunu tespit etmiştir (Şen vd., 2013: 174-175). 17. yüzyılda bekâr odaları yapımında bir artış gözlemlemekle birlikte 18. yüzyılda ise bu artış doruk noktasına ulaşmıştır. Yeni külliyeler, hanlar ve ticari yapılar inşa edilmiştir. Ticaret ve imalat sektörlerinin gelişmesine paralel olarak işgücü ihtiyacı artmış ve buna bağlı olarak kent merkezine yoğun erkek göçü yaşanmıştır (Şen, 2012: 204-205). Kent merkezinde çalışan erkek bekâr işçilerin önemli bir kısmı hamal, mavnacı ve kayıkçılardan oluşup bunlar genelde hanlarda, fırınlarda, hamamlarda, bekâr odalarında, dükkânların üst kısımlarında, kahvehanenin bir köşesinde veya çadırlarda barınma ihtiyaçlarını gidermekteydi. Bu mekânların dışında, bekâr işçilerin özellikle şehrin merkezindeki mahallerde kalmak için kendilerine kefil olacak birisini bulma şartıyla evle bekâr kalmalarına izin verilmekteydi (Akbiyık, 2013: 78, Toprak, 2016: 337-338).

Bu mekânlar içerisinde İstanbul'daki hamallar ve kayıkçılar daha çok bekâr odalarında barınmaktaydı (Quataert, 1987: 89). Hamallar, üye oldukları loncalardaki bekâr odalarında kendi meslektaşlarıyla barınma ihtiyaçlarını gidermektedir. Loncalar, odalara bölünmekte ve her odanın başında bir hamalbaşı tarafından denetlenmektedir (Bozkurt, 2005: 206, Kırpık, 2013: 224). Hamalların bir bölümü, birkaç meslektaşıyla hamal odalarında paylaştıkları gibi diğer hamallar ise daha çok kayıkçı ve lağımçıbaşı denilen odalarda bu meslek grubuyla birlikte barınmaktaydı. Örneğin, balaban iskelesinde hamal odaları denilen altı odadan birinde iki hamal, bir kayıkçı aynı odayı paylaşmaktaydı. Lağımçıbaşı odalarında bir odada dokuz hamal ve bir kayıkçı odayı paylaşmakta, Hasköyü Borazanzade Hanı'nda altı odadan üçünde on beş kayıkçı, diğer üç odada ise hamallar kalmaktaydı. Benzer bir örnek de Yenihan'daki otuz iki odadan dördünde arka hamallar ve odun yarıcılar kalmaktaydı. Sarayda çalışan hamallar ve kayıkçılar ise saray altındaki odalardan birinde beş kayıkçı ve 3 hamal kalmıştır (Bozkurt, 2005: 208-209). Görüldüğü üzere hamallar genelde kalabalık odalarda barınma ihtiyaçlarını gidermeyi tercih etmekte ve barınma mas-

raflarını düşük tutmaya çalışmıştır. Böylece hamallar barındıkları dönem boyunca daha tasarruflu bir yaşam sürdürerek daha fazla birikim yapmıştır.

Ermeni ve Kürt hamallar belli bir dönem İstanbul'da çalıştıktan sonra tekrar köylerine dönmekteydi. Hamallar İstanbul'daki barındıkları ve çalıştıkları işlerini kaybetmemek için öncesinden aynı aile üyesi veya kendi hemşehrisi ile yerini değiştirdikten sonra kendi köyüne dönmekteydi (Dinçer, 2013: 960). Böylece hem barınma ve çalışma alanlarını garanti altına almakta hem de kendi akrabası ve hemşehrisini hamallık mesleğine yönlendirmektedir. Bunun sonucunda İstanbul'da etnik temelli "hemşehri kolonileri" birçok semte yaygınlaşmaya başlamıştır (Alakom, 1997: 170). Hemşehri kolonileri sayesinde hamallar, kolaylıkla barınma ihtiyaçlarını gidermekte ve iş bulabilmektedir. Etnik köken ve hemşehrilik ilişkilerine sahip olmak hamallar için önemli bir avantaj oluşturmaktaydı. Hamallar ve kayıkçılar lonca üyelikleri ve hemşehrilik ilişkileri üzerinde denetimleri yapmakta ve kendilerinin dışındaki kişilerin çalışmasını engellemektedir (Quataert, 1987: 89).

Bir yardımlaşma ve dayanışma ağı üzerinde kurulan hemşehri örgütlerine katılmak için öncelikle üye olmak gerekmektedir. Hemşehri örgütlerine üye olmak hayati bir öneme sahipti. Özellikle İstanbul'a ilk defa gelen Kürt hamallar Türkçe bilmemeleri durumunda hemşehri kolonileri, onlar için daha yaşamsal bir öneme dönüşmektedir. Hemşehrilik ilişkilerini kullanmadan gelenler ise İstanbul'da tutunabilmek için 'sözde hemşehriler' ve 'geçici hemşehriler' bulmak zorundaydı. Aksi takdirde çalışma ve barınma gibi alanlarda grup dışına itilmektedir. Çoğu defa bu durum özellikle ilk kez gelen hamallar için yıkımla sonuçlanmakta ve memleketlerine geri dönmek zorunda kalmalarına da neden olabilmektedir. Genelde hamallar, kahvehane, çayhane, lokanta ve bira-haneler gibi alanlarda kendi hemşehrileriyle veya tanıdıklarıyla bir araya gelmekteydi. Bu mekânlar, hamalların İstanbul'da hayatta tutunma stratejilerinin geliştirdiği, danıştıkları, bilgi edindikleri ve sosyalleştikleri önemli mekânlardı (Alakom, 1997: 180).

Hamalların çalışma hayatına baktığımızda, belli bir ücret karşılığında çeşitli iş alanlarında çalıştıkları görülmektedir. Genellikle ticari faaliyetlerin yoğun olarak gözlemlendiği hanlarda, mağazalarda, limanlarda ve gümrüklerde çalışmaktadır. Hamalların diğer bir bölümü ise mahallelerde bekçilik mesleğini yapmaktaydı. Bu

alanların dışında küçük bir hamal topluluğu ise saray bünyesinde çalışmakta ve saraya ağırlıklı olarak odun, kereste, gıda malzemesi taşımaktadır (Bozkurt, 2005: 207). Bu dönemde hamalların küçük bir bölümü Osmanlı Devleti bünyesindeki saraylarda çalışırken diğer büyük bir bölümü ise saray dışındaki alanlarda çalışmaktaydı (Kırpık, 2013: 224). Saray dışında çalışan hamallar ise ağırlıklı olarak ticaretin ve taşımacılığın yoğun bir şekilde yapıldığı Galata, Eminönü, Kasımpaşa, Eyüp ve Hasköy gibi bölgelerde çalışmaktadır. 19.yy'da bu bölgelerdeki liman alanları ve kıyı bölgeleri giderek sanayiye bağlı orta ve küçük ölçekli imalathanelerin, tersanelerin, depoların ve ambarların yoğun görüldüğü alanlar olmuştur. Bu şekilde hamallara daha fazla ihtiyaç duyulmasıyla birlikte hamal sayısında önemli bir artış yaşanmıştır (Şen, 2012: 211-212, Lüleci, 2018: 231).

Osmanlı Devleti, sanayileşme çabaları çerçevesinde fabrikaların açılmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Önceki dönemlerde tersane, tophane ve baruthane gibi askeri ihtiyaç kapsamında kurulan fabrikaların yanı sıra bu dönemde, Beykoz'da deri ve kundura fabrikası (1810), iplik fabrikasının (1827) yanı sıra Feshane'de (1833), Bakırköy'de (1840'larda) ve Zeytinburnu'nda sanayi fabrikaları kurulmuştur (Yıldırım, 2013: 26). 19. yüzyılda ticaretin ve nüfus yoğunluğunun merkezi Eminönü bölgesiydi. Kıyı boyunca ticari mekânların faaliyeti belirgin bir şekilde görülmekteydi. Sonraki süreçte ise Galata köprüsünün faaliyete geçmesiyle birlikte ticari faaliyetler Galata'ya doğru kaymaya başlamıştır. İstanbul'un toplum ve ekonomi yaşamı Sirkeci-Unkapanı-Beyazıt arasında kalan bölgeden Galata Köprüsü'yle birlikte Galata-Beşiktaş hattına doğru da kaymaya başlamıştır. Özellikle köprü yapıldıktan sonraki süreçte Galata ve Beyoğlu bölgesinde dış ticaret ve finans faaliyetleri yoğunlaşmaya başlamış olup, bu bölgede ticarethane, bankalar, depolar, büyük mağazalar vb. sayılarında bir artış olmuştur. Böylece Eminönü-Süleymaniye bölgesi ile Galata-Beyoğlu bölgesi çift yönlü ticaret geliştiği ve nüfusun yoğunlaştığı önemli iki merkez olmuştur (Şen, 2012: 212). İki merkezde ticaretin gelişmesine paralel olarak malların taşınması için insan gücüne dayanan ihtiyaç da buna paralel olarak artmıştır. Böylece her iki merkezde de hamal sayısında bir artış olmuştur.

Galata bölgesinde genelde üç hamal grubu bulunmaktaydı. Bunlar antrepolarında, kayıklarda ve gümrüklerde çalışan hamallardan oluşmaktaydı. Her grubun

görevi belliydi. Örneğin Galata gümrüğünde dört farklı dört resmi hamal kategorisi vardı. Bunların bir kısmı avluda çalışırken diğer kısmı ise ambarlarda çalışmaktaydı. Hamalların bir kısmı malları sırtından taşıırken diğerleri ise iki veya üç kişilik gruplar halinde sırtlarından yararlanarak malları taşımaktaydı. Yukarıdaki dört grupta sadece kendi bölgesindeki malları taşıır, diğer bölgedeki malların taşınmasına karışamazdı. Hamallar, bu bölgelerden taşıdıkları mallar karşılığında günlük aldıkları ücretin bir kısmını ve yıllık harç parasını kethüda² olan kişiye vermekteydi (Quataert, 1987: 90)

Kentlerdeki kayıkçı, mavnacı, arabacı ve hamallar kethüdaya komisyon vermelerine rağmen yine de günlük aldıkları ücret yüksekti. İstanbul'un neredeyse tüm taşımacılık sistemi esnaf cemiyetlerin elindeydi. Kayıkçı, arabacı, mavnacı ve hamal esnafları taşıma ücretleri sahip oldukları mesleklere, yüküm ağırlığı ve taşıdıkları bölgelere göre değişkenlik göstermektedir (Toprak, 1995: 155-156). Örneğin, hamalların yalnızca ücretleri çalıştıkları iş merkezleri ve bölgelere göre değişkenlik göstermekteydi. Limanlardaki şirketlere bağlı olarak çalışan hamallar için Rusumat Emaneti tarafından özel ücret tarifesi düzenlenirken hanlarda çalışan hamallar ise ücret tarifelerini odabaşları, tacirler ve hamallar kendi aralarında uzlaşmak yoluyla belirlemektedir. 21 Eylül 1909 tarihinde İstanbul gümrük hamallarının ücretleri şu şekilde belirlenmiştir: Galata gümrüğünden başka bölgelere taşınacak malları iki temel bölge üzerinde değerlendirilmiştir. Birinci bölge Galata gümrüğünden Tophane-Galata kapıları, Eski Osmanlı Bankası civarında bulunan Sen Piyer Hanı oradan perşembe pazarına kadar uzanan mahalleleri kapsamaktaydı. Bu bölgelere mal taşıyan bir arka hamalı, 1 kuruş alırken aynı mahallede yer alan dükkânlara ise iki ve üzeri kuruş almaktadır. Sırık hamalları ise taşıdıkları mal için 2 kuruş almaktaydı. İkinci bölgeye Galata gümrüğünden Ağa Camisi'yle Beyoğlu Balık Pazarı'na kadar Beyoğlu; Mercan Kapısına, Mahmut Paşa yokuşundaki Aynacılar Kapısı'na oradan Kalpakçılar Kapısı'na kadar olan bölgeleri kapsamaktaydı (Bozkurt, 2005: 209-210). Hamalların aldıkları ücretlerle kolaylıkla geçimlerini sağlamaktaydı. İstanbul'da 1918 yıllarında ortalama bir

2 Kethüda, devlet bünyesinde çalışan ve devletin görevlerini yerine getiren kişidir. Kethüda aynı zamanda 'kâhya' anlamında da kullanılmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr>).

hamalın aylık geliri 75-90 Osmanlı lirası arasında değişmekteydi. Örneğin, aldıkları bu ücreti diğer meslek gruplarıyla kıyasladığımızda Osmanlı ordusunda çalışan Mirlivanın aylık maaşına denk gelmekteydi. Benzer şekilde birinci derecede bir daire memurun da aylığı 72 Osmanlı lirası civarındaydı (Bozkurt, 2005: 211, Toprak, 1995: 155-156). Yapılan kıyaslamadan da anlaşıldığı üzere hamalların eğitim seviyelerinin düşük oluşu ve mesleki niteliklerden yoksun olmalarına rağmen Osmanlı'nın orta düzey memurlarıyla nerdeyse aynı kazancı elde etmekteydiler. Aynı şekilde hamalların çalıştıkları dönem boyunca tasarruflu bir şekilde yaşamaları, ucuz bekâr odalarında ve hanlarda birçok kişi ile aynı odaları paylaşmalarından dolayı önemli bir birikim yaptıklarını söyleyebiliriz.

Hamallar, diğer meslek gruplarına kıyasla daha iyi ücret almaktadır. Bunun karşılığında ise son derece yoğun bir iş temposuyla birlikte ağır mallar taşımaktadırlar. Hamallar, çalışma hayatında fiziksel olarak erken yıpranmaları ve iş kazalarına maruz kalmalarından dolayı erken yaşlarda mesleği bırakmak zorunda kalmıştır. Bu durum hamalların belli dönemlerde gelecek kaygısı yaşamalarına neden olmuştur. Hamalların yaşadıkları bu durumlara karşı bir sosyal güvence alanı olarak "Hamal Sandığı" kurulmuştur. A. Lüleci'nin (2018: 232) belirttiği gibi hastalık ve yaralanma gibi durumlarda hamalların her türlü giderleri hamal sandığından karşılanmaktaydı. Sağlık giderlerin yanı sıra hamalların işe gitmedikleri günlerinde ücreti verilmekteydi. Meslek hayatları boyunca özellikle bel ve boyun ağrısı gibi hamallarda sık görülen rahatsızlıkların tedavi masrafları da hamal sandığından karşılanmaktaydı.

Hamallar, işverenler ve Osmanlı Devleti arasındaki güç ilişkileri: Grevler ve boykot

Osmanlı ekonomisi geleneksel yapının hâkim olduğu ve kendi içine kapalı bir ekonomik yapıya sahipti. Daha çok geleneksel üretim araçları ön plandaydı. Balta Limanı antlaşmasının (1838) yanı sıra Tanzimat Fermanı (1839) sonrasında yapılan reformlarla birlikte Osmanlı Devleti daha liberal bir ekonomiye geçmiştir. Sanayileşme sürecine girmesinin yanı sıra özellikle azınlıkların temel haklarını korumak amacıyla da Tanzimat Ferma-

nı ilan edilmiştir. Bu fermanla Osmanlı topraklarında yaşayan etnik ve azınlık gruplara eşit haklar tanınmıştır. Böylece, Sivil Toplum Kuruluşları (STK) güçlenmesiyle birlikte işçi hareketleri de gelişmeye başlamıştır (Karakışla, 1998: 27). Bu dönemdeki işçi hareketlerinde daha çok grev, boykot, iş yavaşlatma ve işyerlerini işgal ederek hak arayışlarına girilmiştir. İşçi hareketlerine bakıldığında zamanla belli değişimler geçirdiğini söyleyebiliriz. Bu değişimlerin başında işçilerin örgütlenme şekli gelmektedir. Çalışma ilişkileri kurumsallaşma sürecine girmesiyle birlikte işçi hareketleri de kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu kurumsallaşmanın başında sendikal faaliyetler yer almaktadır (Makal, 1997: 248-250). Özellikle II. Meşrutiyetle birlikte işçi cemiyeti ve sendikaları etkisini artırmıştır. Benzer diğer bir durumda Osmanlı döneminde hamallar, kayıkçılar ve mavnacılar içinde geçerliydi. Bu meslek grupları yaşadıkları endişeleri gidermek amacıyla loncalar kurmuştur. Zamanla hem loncalar arasında hem de lonca içinde kuvvetli bir yardımlaşma ve dayanışma ağı ortaya çıkmıştır (Kırpık, 2005: 104). Genellikle, loncalar (özellikle hamal loncaları) yerli teknolojik ve lojistik gelişmelerin ortaya çıkmasını olumsuz yönde etkileyen bir yapı olarak görülmekteydi.

Hamal loncaları, askeri gruplarla yakın ilişki kurmuş ve toplumsal hareketlere katılmıştır. Nitekim İstanbul'daki Kürt hamalların önemli bir bölümü, Yeniçeri Ocağı'na üye olmuş ve onların içinde aktif çalışmıştır (Quataert, 1987: 91). 1802 yılında hazırlanan bir defterin verilerine göre İstanbul'da taşımacılık yapan 6500 kayıkçının yaklaşık 2 bini askeri unvana sahipti. Haliç kıyısında Yenikapı, Bahçekapı, Balkapanı, Balıkpazarı ve Balat İskelelerindeki hamalların önemli bir bölümü Yeniçeri Ocağı'na üyeliği bulunmaktaydı. Hem taşımacılık sisteminde hem de askeriye içinde hamallar ve kayıkçıların önemli bir gücü bulunmuştur (Onhan ve Güney, 2018: 43). Yeniçeri Ocağı'na kayıtlı olan hamalların önemli bir bölümü 1826 yılındaki Vaka-yı Hayriye olaylarına katılmıştır (Kırpık, 2005: 97). 15 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri isyanı neticesinde on bine yakın Yeniçeri öldürülmüştür. Yaşanan bu trajedi karşısında Osmanlı Devleti, Yeniçeriliği çağrıştıran bütün unsurları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Özellikle Yeniçerilere üye olan ve yapılan isyanlarda onları destekleyen Kürt hamal ve kayıkçılar takip edilerek devletin baskısına maruz kalmıştır. Böylece vezirlik rütbesiyle Yeniçeri

ordusunun başına geçen Hüseyin Paşa ilk icraat olarak Asmaaltı Balık Pazarı ve Tahtakale’de Kürt hamal ve kayıkçıların barındıkları bekâr evlerini ortadan kaldırmak olmuştur. Evleri yıkılan hamal ve kayıkçılar aynı şekilde kayıtlı oldukları loncalardan tasfiye edilerek işlerinden atılmıştır. Bu dönemde Kürt hamal ve kayıkçıların büyük çoğunluğu İstanbul dışına gönderilmiştir. Kürt hamal ve kayıkçıların tasfiye edilmesi bu meslekte önemli bir açığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti, bu açığı gidermek amacıyla Anadolu’nun çeşitli vilayetlerinde Ermeni hamal ve kayıkçıları İstanbul’a getirmeye yönelik politikalar uygulamıştır (Bozkurt, 2005: 212). Bu durum Ermeni nüfusunun kolaylıkla İstanbul’a göç etmesine ve iş bulmasına olanak sağlamıştır. Bu dönemde limanlarda faaliyet gösteren yabancı şirketlere teşviklerin verilmesiyle Ermeni hamalların limanlarda çalışmalarına olanak sağlamıştır. 1832 yılında İstanbul’da yaklaşık 100 bin olan Ermeni sayısı (bir bölümünün Ermeni hamalların oluşturduğu işçi göçüyle birlikte bu sayı) 1844 yılına gelindiğinde 252 bine ulaşmıştır (Lüleci, 2018: 233-236). 1890’lara kadar geçen süreçte Ermeni hamallar limanlarda, hanlarda ve gümrüklerde kolaylıkla iş bulabilmekteydi. Daha sonraki süreçte ise Sason’da Kürtler ve Ermeniler arasında olaylar yaşanması (1890), Kumkapı’da Patrikhane’nin önünde Abdülhamid’e karşı gösteriler yapılması (1890), Kumkapı’da Patrikhane önünde toplanan yüzlerce göstericinin Bâbü’lî’ye yürümesi (1895) ve Osmanlı Bankası vakası (1896) yaşanması sonucunda Ermeni nüfusunun bir bölümü (özellikle hamalların) İstanbul’u terk etmek zorunda kalmıştır (Özdoğan vd., 2009: 138). Özellikle 26 Ağustos 1896 tarihinde yaşanan Osmanlı Bankası baskınıyla birlikte İstanbul’daki Ermenilerin önemli bölümünün belli grupların şiddetine maruz kalmış ve iş yerleri yağmalanmıştır.³ Saldırının Osmanlı

Bankasına yapılmasının temelinde İngiliz ve Fransız şirketlerinin sermayesi bulunmasından dolayı yapılan baskının Avrupa’da ses getireceği düşünülmüştür. Saldırığı düzenleyenler, Osmanlı Hükümetinin yanı sıra Avrupa ülkelerinde kendilerini muhatap alınmasını amaçlamıştır. Yapılan saldırıyla birlikte Avrupa ülkelerinin Abdülhamit’e karşı baskı kurmasını ve gücünün zayıflatılması planlanmıştır (Eldem, 1999: 182, 236, 238).

Osmanlı Bankası vakasının yaşanmasıyla toplumun ve devletin Ermenilere karşı bakışları değişmiştir. Böylece bir güvensizlik ortamı ortaya çıkmıştır. Özellikle Osmanlı Bankası baskınına katılan Ermenilerin bir bölümü hamallık mesleğini yapmaktaydı. İstanbul’da Ermenilerin Bâbü’lî’ye yaptıkları yürüyüş ve Osmanlı Bankası vakası yaşanması ardından İstanbul’un birçok semtinde Ermenilere (özellikle Ermeni hamallara) karşı şiddetli olaylar yaşanmıştır. Osmanlı Devleti tarafından da göz yumulan olaylar sonucunda başta Hamallık görevini yürüten birçok Ermeni çalıştıkları ve barındıkları yerleri terk etmek zorunda kalmıştır (Özdoğan vd., 2009: 137-138, Bozkurt, 2005: 212-213, Kırpık, 2005: 97).

Toplumda yaşanan bu olaylardan dolayı hamallık mesleği tekrardan Kürtlerin denetimine geçmiştir. Bu dönemde Kürt hamalların sayısında önemli bir artış olmuştur. Ama yapılan araştırmalarda bu artış tam olarak tespit edilememiştir. Kimi kaynaklar, Kürt hamalların sayısı o dönemlerde on binleri bulduğunu söylemiştir. Kimi araştırmacılara göre ise İstanbul’daki nüfus sayımları genelde Rum, Ermeni, Yahudi gibi azınlık nüfusun dışında kalan etnik gruplar bir bütün olarak Müslüman nüfusu kategorisi şeklinde sınıflandırmıştır. Bu sebeple İstanbul’da barınan Kürt hamalların sayısını tespit etmek zordu (Alakom, 1997: 169). Sonraki süreçte ise İstanbul’daki limanların sayısının artması ve ticaretin

3 26 Ağustos’ta Osmanlı Bankasına yapılan baskını Ermeni Devrimci Komitesi Başkanı Garabet Arsene Garo liderliğinde aralarında Ermeni hamallarında bulunduğu 25 kişi, bankayı 3 gün boyunca ellerinde tutmuştur. Grup bu süreçte Avrupa ve Osmanlı devletinden taleplerden bulunmuştur. Taleplerin karşılanmaması durumunda bankayı havaya uçurmakla tehdit etmiştir. Saldırı sadece Osmanlı Bankası ile sınırlı kalmamış aynı zamanda Pera, Samatya ve Hasköy’de bombalar patlarken, Bab-ı ali yapılması planlanan saldırı ise başarısız olmuştur. Yapılan saldırılarının temel amacı, İstanbul’un ticari ve mali sistemini bozmak ve alt sınıfların yaşayacakları ekonomik zorluklar karşısında Abdülhamit’e karşı ayaklanacaklarını düşünmekteydiler. Bu süreçte birçok dükkânın kapalı kalması

neniyle iş hayatı durma noktasına gelmiştir. Üç günlük süreçte Başbozok gruplar sokaklarda buldukları Ermenileri öldürmeye başlamıştır. Louis Rambert’e göre, Ermeni kurbanların sayısı 8,000 bini bulurken, Osmanlı resmi kaynakları ise aralarında Ermeni hamallarında bulunduğu 1.015 ölü ve 116 yaralı olduğunu savunmuştur (Eldem, 1999: 231-238). Bu olaylara mahalliler, Kürt hamalları ve Kasımpaşa’daki bahriye neferleri katılmıştır. Kasımpaşa bölgesinde yaşanan olaylar neticesinde 500 Ermeni öldürülmüştür (Özdoğan vd., 2009: 137-138). Osmanlı devleti ile isyancılar arasındaki müzakereyi yürüten grup Ermenilere karşı yapılan saldırılarının durdurulması için Abdülhamit’ten talepte bulunmuştur. Osmanlı Yönetiminin Ermenilere karşı yapılan saldırılarının durdurulacağını sözünü vermesine rağmen olayların büyümesinde sessiz kalmıştır.

gelişmesiyle birlikte Sivas, Kastamonu ve Tokat bölgesinden ağırlığı Türklerden oluşan başka bir hamal topluluğu İstanbul'a göç ederek çalışma hayatına katılmıştır (Kolukırmık ve Nuran Oğuz, 2008: 300).

Siyasi, ekonomi ve teknoloji alanlarındaki bir takım gelişmeler hamal loncaları ve hamallar üzerinde farklı etkiler yaratmıştır (Kırpık, 2005: 97). Bu etkileri kendi lehine çevirmeye çalışan hamallar özellikle loncalar üzerinde hem devlete hem de çalıştıkları alandaki işverenlere karşı kendi çıkarlarını korumak amacıyla örgütlenme yoluna gitmiştir. Bu örgütlenmeler özellikle İstanbul ve Rumeli'de yaygın bir şekilde görülmekteydi (Kırpık, 2005: 104). Özellikle lonca teşkilatı daha etkili olmaya başlamış ve yaptıkları grevlerle sendikalaşma hareketleri artmıştır. Selanik'teki hamallar, bir yandan modern anlamdaki işçi teşkilatlanmalarını benimserken diğer taraftan ise geleneksel örgüt yapılarını da devam ettirmiştir (Kırpık, 2005: 104). Kayıkçı loncaları ise İstanbul'da güçlü ve iyi örgütlenen bir yapıya dönüşmeye çalışmıştır (Quataert, 1987: 90).

Bir yandan hamallar, kayıkçılar ve mavnacılar örgütlenerek devlete ve şirkete karşı kendi çıkarlarını korurken diğer yandan ise Osmanlı Devleti sanayileşme süreciyle Avrupa kapitalizmine entegre olmaya çalışmakta ve farklı yabancı şirketleri başkente yatırım yapmaya davet etmektedir. Nitekim 19. yy hemen sonrasında bir grup Fransız yatırımcıya İstanbul'da liman tesisleri kurma ve işletme hakkı verilmiştir (Kırpık, 2005: 100). Osmanlı Devleti, İstanbul'da liman tesislerini açan firmalara bir takım imtiyazlar vermiştir. Buradaki temel amaç, çağın gerisinde kalan limanların daha aktif ve verimli bir şekilde kullanılmasına olanak sağlamaktır. Ayrıca ticaretin gelişmesiyle buradan önemli bir gelir elde edilmesi amaçlanmıştır. Bu durum hamal, mavnacı ve kayıkçılar içinde ciddi bir tehdit oluşturmakta ve işlerinden olma kaygısını yaşamalarına neden olmuştur. 19. yy öncesi dönemlerde teknolojinin gelişmesi ve hızlı makineleşme sonucunda nasıl loncalar ve zanaatkârlardaki pek çok kişiyi etkilediyse, limanlarda kullanılan makinalar ve teknolojinin gelişmesi de limanlarda çalışan hamalları olumsuz yönde etkilemiştir (Quataert, 1987: 86).

İstanbul'da ticaretin gelişmesine paralel olarak buharlı gemi trafiği ortaya çıkmıştır. Bu sorunu çözmek amacıyla Dersaadet Rıhtım şirketi, 1895 yılında 758 metre uzunluğundaki Galata rıhtımı inşa etmiştir. 1900

yıllarında ise Sirkeci ile Karaköy köprüsü arasındaki rıhtımın inşasını tamamlayarak deniz trafiğine açmıştır. Bu durum bir yandan ticaret hacmini artırırken, diğer yandan ise limanlarda çalışan hamal ve kayıkçıların işlerini kaybetme ve gelirlerinin düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. 20. yy başında, hamallar, mavnacı, kayıkçı grubuyla Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Devleti yetkilileri arasında ücretler, çalışma koşulları ve teknolojik araçların kullanımı konusunda uzun süreli mücadeleler sürmüştür (Nacar, 2016: 51-52). Osmanlı Devleti'nin Rıhtım şirketine belli imtiyazlar tanınması, hamal ve kayıkçıların mesleki örgütlenmelerine ve özerk yapılarına bir tehdit teşkil etmiştir. Rıhtımların tamamlanması ve büyük gemilerin doğrudan doklara yanaşması durumunda mavnacı, kayıkçı ve hamalları olumsuz yönde etkileyecekti. Ayrıca, gemilerin sadece geniş rıhtımının iki ucundaki iskelelere yanaşabilecekleri hükümünün yer alması, şirketin imtiyaz bölgesinde geleneksel yük taşıma sistemlerini ortadan kaldırmak istedikleri anlaşılmaktadır. Rıhtımda tramvay hattı kurulması planlanarak tüccarların yüklerini doğrudan limanlarda taşınmasına kolaylık sağlayacak olması da hamalların geçim kaynaklarını olumsuz yönden etkileyen diğer bir plandı (Quataert, 1987: 91-92). Bu durum karşısında, kayıkçı ve hamal loncaları dayanışma ağı geliştirerek bu duruma tepki göstermiştir. Kayıkçı ve hamal loncaları, yabancı şirketlerin yeni teknolojik araçları getirmesi ve lojistik çalışmalarını hızlandırması sonucunda loncalar mesleklerinin riske girmesinden dolayı bir yandan saraya dilekçeler yazarken diğer yandan ise şiddete başvurmuştur. Kayıkçı ve hamal loncaların gösterdikleri bu direnç karşısında liman şirketi loncaların haklarını tanımak zorunda kalmıştır. Yapılan antlaşmaya göre Haliç'in iki yakası arasındaki mallar, rıhtımdan gemilere yüklenen mallar, demiryolu ile gelen mallar ve iki köprü arasında boşaltılacak malların yüklenilmesi ve indirilmesi loncalara bırakılmıştır. Bu şekilde loncalar önemli bir avantaj elde ederken denizcilik şirketleri ve tüccarlar ise loncaların kazandıkları bu zafer karşısında gücünü ve kazancının bir kısmını kaybetmiştir. Yapılan antlaşma sonucunda limanlardaki şirketlerin maliyeti artmış ve yüzer dokların kullanımı yasaklanmasından dolayı hamalların gemilerdeki mallarının boşaltımı da uzun sürmesine neden olmuştur. Hamallar ve kayıkçılar hem iktisadi hem de siyasi bir güce sahipti. Sarayın himayelerinde olmaları ve güçlü dayanışma ağları onla-

rı liman şirketleri karşısında güçlü kılmıştır (Quataert, 1987: 91-94).

Hamal, kayıkçı ve mavnacıların Osmanlı Devleti'yle ilişkileri iyi olması, limandaki şirketler ve tüccarları olumsuz yönde etkilemiştir. Buna karşılık şirketler de limanlarda teknoloji ve makineler kullanarak hamalların gücünü kırmak ve onların sayısını düşürmeyi planlamıştır. Şirketler ve tüccarlar, hamalların Osmanlı Devleti'yle ilişki kurmalarına, loncalara üye olmalarına ve kendi aralarında örgütlenmelerine karşı çıkmaktaydı. Çünkü örgütsüz ve söz dinleyen bir hamal topluluğunu yönetmek daha kolaydı. Bu amaç kapsamında firmalar dışardan örgütsüz ve ucuz çalışan hamalları getirmeye başlamıştır (Kırpık, 2005: 100-101). Bu girişimler Osmanlı'nın farklı limanlarında çalışan hamalların tepkilerine neden olmuştur. Böylece, Selanik, İstanbul, Sakız, Zonguldak, İzmir, Beyrut vb. yerlerde çalışan hamallar greve gitmiştir (Yıldırım, 2013: 194). Bunun üzerine yabancı liman şirketleri bu durumu İttihat ve Terakî'nin Galata bürosuna giderek grevlerin sonlandırılması için talepte bulunmuştur. İttihatçıların yarı resmi yayın organı olan Tanin gazetesi limanlarda yapılan grevleri kınamış ve tüccarların malları ortada kaldığını ve mağdur olduklarını yazmıştır (Toprak, 2016: 18). Bu süreçte yabancı şirketleri ve medyayı dikkate almayan birçok hamal ve mavnacı Osmanlı'nın farklı limanlarda kısa bir sürede birçok grev yapmıştır.⁴

İstanbul'daki Galata ve Haydarpaşa rıhtımında yük taşıyan hamal ve mavnacılar iki ayrı grev yapmıştır. Hamallar ve mavnacılar greve gidip ücretlerin artırılması, gece çalışmalarında daha fazla ücret ödenmesi, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve iş saatlerinin düşürülmesi konusunda taleplerde bulunmuşlardır. Yabancı mallar ve meyve gümrüğünde çalışan hamallar da ücretlerinin artırılması talebiyle greve gitmiştir. Aynı şekilde Kadıköy ve Üsküdar Gaz şirketi için rıhtım ile vapurlar arasında mavnayla kömür taşıyan hamallar da ücretlerinin artırılması talebiyle greve gitmiştir. 1908 yılında İzmir limanında taşımacılık yapan hamallar da çalışma saatle-

rin düşürülmesi ve ücretlerin artırılması amacıyla greve gitmiş ve isteklerinin yerine getirilmesiyle grevi sonlandırmıştır. Beyrut limanında da taşımacılık yapan hamallar, ücretlerin artırılması talebiyle ilki Ağustos ayında ve ikincisi Eylül ayında iki grev kararı almıştır. Hamalların ve mavnacıların bu grevlerinde Beyrut Valisi arabuluculuk yapması sonucunda hamal ve mavnacıların lehine sonuçlanmıştır. Selanik limanında, yaklaşık 800 hamal Ağustos ayında greve gitmiştir. Aynı dönemde Midilli limanında çalışan hamalarda ücretlerin iyileştirilmesi için greve gitme kararı almıştır (Yıldırım, 2013: 255-258).

İstanbul limanındaki şirketler ve hamallar arasında belli dönemlerde güç savaşları yaşanmaktaydı. Liman şirketleri II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte kendilerine verilen haklar artmış ve iktidarla iyi ilişkiler geliştirerek hamallar üstünde etkinliğini artırmıştır. Şirketlerin ilk amacı hamal loncaların gücünü zayıflatmak olmuştur. Şirket ilk olarak yasadışı ücret aldıklarını savundukları 42 hamalın rıhtımdaki işlerine son vermiştir. Sadece aynı loncaya üye olan 15 hamalın şirket içinde çalışılmasına izin verilmişti. Bu süreçte Osmanlı Devleti de lonca komitesini ortadan kaldırmıştır. Bunu üzerine 1907 yılında Haziran ayında bazı hamallar işbaşı yapmayı reddettiler ve iş arkadaşlarının da iş bırakmalarını teşvik eden hamalları da şirket tarafından işten atıldılar. 1908 Temmuz ayında anayasasının tekrardan faaliyete geçmesiyle birlikte liman şirketlerin, hem devlet desteği hem de hamallar üzerindeki denetim ve baskısı azalmıştır. Böylece anayasanın yürürlüğe girmesi sonucunda şirket işten kovduğu 42 hamalın tekrar işlerine dönmelerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Daha sonraki süreçte ise Osmanlı Devleti hamallara karşı aniden tutumunu değiştirmiştir. 13 Ağustos'ta Sirkeci Rıhtımı'nda büyük bir grev çıkması üzerine Osmanlı Devleti grevi uygulayanlara karşı tehditlerde bulunulmuştur. Dr. Ali Rıza Tefvik Bey'in de dahil olduğu itttihatçılar komitesi üyeleri limana gelerek işçilerden yarına kadar grevi sonlandırmalarını aksi taktirde greve devam edenleri hapsedmekle, suda boğmakla ve öldürmekle tehdit etmiştir. Böylece grevciler iş başı yapmak zorunda kalmıştır (Quataert, 1987: 91-99). Osmanlı Devleti, liman şirketlerinden gelen şikâyetleri de dikkate alarak Mayıs 1909 tarihinde hem loncaların hem de hamalların gücünü kısıtlayan yeni kararlar aldı. Lonca kethüdalarının görev ve sorumlulukları gümrük idaresine verildi. Böylece gümrükte çalışan hamallar, loncalara üye olmayacak ve

4 Sadece 1908 yaz döneminde liman işçileri, hamallar ve mavnacılar dört ay boyunca Osmanlı'nın farklı bölgelerindeki limanlarda (İstanbul, Selanik, İzmir, Trabzon, Samsun) 16 farklı yerde grev yapmıştır. Bu grevler, işçi cemiyetlerin organizasyonunun dışında, daha çok işçilerin bir araya geldikleri plansız ve örgütsüz bir şekilde yapılan eylemlerdi (Yıldırım, 2013: 127-128).

gümrük hizmetleri görevlisi olarak çalışmak zorunda kalmıştır. Loncaların devre dışı bırakılarak artık gümrükte çalışan hamallar üzerindeki kararları gümrük memurları almaya başlamıştır. Böylece kimin çalışacağına, ne kadar ücret verileceğine ve ne iş yapacağına gümrük memurları karar vermektedir. Osmanlı Devleti hamal loncalarının gücünü zayıflatmıştır. Gümrük ve limanlarda çalışan hamalların örgütlenmelerini engelleyerek onları doğrudan kendi denetimi altına almıştır (Quataert, 1987: 102).

Liman şirketlerinin limanlarda yük taşımak amacıyla hamallar yerine vinçleri kullanmasıyla hamalların, mavnacıların ve kayıkçıların gelirlerinde bir düşüş yaşanmıştır. Bu durum hamallar, mavnacılar, kayıkçılar grubu ile devlet ve liman şirketleri arasında uzun süre sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Yapılan görüşmeler neticesinde hamalların çok ağır olan ve taşıyamayacakları yüklerin vinç yoluyla taşınmasına karar verilmiştir. Sonraki süreçte ise liman şirketleri vinç kullanımı yanı sıra nakliyat işlerinde de makinelerin daha fazla kullanmaya başlaması hamalların bu durumdan mağdur olmalarına ve bu duruma tekrardan tepkilerini ortaya koymalarına neden olmuştur. Unkapanı, Galata, Yağkapanı ve Hap-tap Kapısı iskelelerinde çalışan hamalların teknolojinin kullanımından dolayı işlerinden olacaklarını ve gelir kayıpları yaşayacaklarını dair kaygılar ortaya çıkmıştır. Hamallar, ücret koşullarında iyileşme yapılmadığı ve ittihat ve Terakki Cemiyetinin daha çok liman şirketlerinin lehine kararlar aldıklarını ve kendilerini devre dışı bıraktığını savunmuştur (Yıldırım, 2013: 195).

Bir yandan Osmanlı Devleti ülke sınırları içerisinde liman şirketleri ve hamallar arasında güç ve çıkar ilişkilerini dengelemeye çalışırken öte yandan ise ulus devlet anlayışının yaygınlaşması sonucunda balkanlarda birçok topluluk Osmanlı Devleti'nden koparak devletleşmiştir. Osmanlı Devleti birçok ülke ile siyasi ve ekonomik problemler yaşaması neticesinde 1908 yılında Osmanlı Devleti'nin başında olan İttihat ve Terakki, yabancı ülkelere karşı boykotu bir silah olarak kullanmıştır. Bu dönemde İttihat ve Terakki üyeleri Bulgaristan, Avusturya, İtalya ve Yunanistan gibi ülkelere karşı ticari alanda boykot uygulamıştır. Özellikle rıhtım ve limanlarda çalışan hamal, mavnacı ve kayıkçıların ticari boykotlarda önemli bir rolü bulunmaktaydı. Taşıma işinde çalışan bu işçilerin boykot ettikleri ülkelerin mallarını yükleme ve indirmeyi reddetmeye başlamıştır. Dışardan

gelen işçilerinde taşıma işlerine katılmalarını engellemiştir. Boykotlar, 5 Ekim 1908'de başlayıp 1909 Şubat sonuna kadar yaklaşık 5 ay sürmüştü (Yıldırım, 2013: 199-200). Limanlarda ağırlıklı olarak Kürt hamalları ve mavnacıların da katılımıyla birlikte özellikle Avusturya malları boykot edilmiştir. 26 Ocak'ta Avusturya firması olan Lloyd acentesi ile Kürt hamalların ve boykot komitesinin önderi olan Kürt Ali ile yapılan görüşmeler neticesinde boykotun sona erdirilmesine karar verilmiştir. Böylece hamallar 27 Şubat 1909 tarihinde tekrardan işbaşı yapmıştır. İstanbul'daki hamal ve mavnacılar, hem boykota verdikleri destekle hem de Rıhtım Şirketi'ne karşı verdikleri mücadelede ile güçlerini koruduklarını göstermiştir. Hamallar boykotu kendi çıkarları için de etkili kullanmıştır. Özellikle bu süreçte ve sonrasında, Kürt hamalların limanlardaki gücü ve toplumsal desteği artmıştır (Quataert, 1987: 111, 120).

II. Meşrutiyetin ilanı ile hamallar, bir yandan temel çıkarlarını korumak amacıyla loncalar üzerine örgütlenirken, liman işletmecileri ise yabancı büyükelçilikleri kullanarak Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştirmiş ve teknolojik araçları kullanarak loncalara üye olan hamalların gücünü kırmaya çalışmıştır. Özellikle limanlarda vinçlerin kullanılması ve demir yollarının limanlara kadar genişletilmesiyle birlikte hamallara duydukları ihtiyacı minimize etmeye çalıştıkları görülmüştür. Liman şirketleri, örgütlü hamalları çalıştırmak yerine dışarıdan örgütsüz ve düşük ücretle çalışacak hamalları getirmeyi tercih etmiştir. Bu durum karşısında hamallar kendi çıkarlarını korumak ve taleplerde bulunmak amacıyla greve gitmiştir. Her ne kadar Kürt hamalların Yeniçeri ayaklanmasına katılması ve Ermeni hamalların Bâbîâli'ye yaptıkları yürüyüş ve Osmanlı Bankası baskınından dolayı toplum tarafından eleştirilse de hamalların limanlarda yabancı malları (özellikle Avusturya malları) taşımayı reddetmesi ve boykota katılmasından dolayı toplumun hamallara bakışı olumlu yönden değişmeye başlamıştır. Hamalların (özellikle Kürt hamalları) boykota katıldıkları süreç boyunca halk, ulusal medya ve Osmanlı Devleti tarafından desteklenmiştir.

Toparlayacak olursak Osmanlı Devleti'nde yeni sanayi kollarındaki artış ve limanda ticari faaliyetlerin gelişmesine paralel olarak İstanbul'da çalışan işçi sayısı artmıştır. Bu dönemde işçiler, toplumsal, ekonomik ve siyasal amaçları da kapsayan bir örgütlenme modeli üzerinde dernekleşme ve sendikalaşma faaliyetlerine

yönelmiştir (Karabıyık, 2012: 125-128). Osmanlı dönemi İstanbul’unda işçi hareketleri belli dönemlerde sınırlı bölgelerde ve belli meslek grupları arasında sıkışıp kalmıştır. İstanbul’da farklı meslek gruplarına sahip işçiler, sadece kendi çalıştıkları alanda örgütlendikleri için grev ve boykotlara katıldıklarında diğer meslek gruplarını desteklememekteydi (Karakışla, 1998: 43, 52). Birçok araştırmacı, Osmanlı Devleti’nde işçi hareketleri için “kendiliğinden” gelişen olaylar olarak görmektedir. Özellikle 1870-1908 yılları arasında yapılan grev ve boykotların örgütlü ve bilinçli şekilde örgütlenmeyen, doğal süreçte gelişen işçi hareketleri olarak değerlendirmektedir. 1908 döneminde yapılan grev ve boykotlar kendiliğinden gelişen hareketler olmakla birlikte zamanla düzenli ve süreklilik kazanmaya başlamıştır (Makal, 1997: 250, 260). Nitekim 1908-1912 yılları arasında grev ve boykotların etkisiyle sınıf bilinci ve işçi örgütlerinde canlanma görülürken 1912-1913 yılları arasında yaşanan savaşlar (Balkan Savaşı) ve İttihat ve Terakki’nin işçilere baskı uygulaması sonucunda sendikal faaliyetlerde bir düşüş yaşanmıştır (Karakışla, 1998: 41). Bu dönemde Osmanlı Devleti, işçilerin örgütlenme meşrutiyetini tanımamakta direnmiş ve uzun bir dönem boyunca yapılan grev ve boykotları yasadışı olarak görmüş ve işçilere karşı güç kullanmıştır (Quataert, 1998: 20).

Sonuç

Osmanlı toplumunun hayatını kolaylaştıran en önemli taşımacılık sistemlerin başında hamallık mesleği gelmektedir. Bu dönemde taşımacılık alanında teknoloji ve lojistiğin yeterince gelişmemesinden insan gücüne dayalı hamallık mesleği vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Osmanlı dönemindeki İstanbul’un kent yapısına bakıldığında, ticaretin ve taşımacılığın yoğun görüldüğü belli bölgelerin arazi yapısının engebeli ve dar sokakların yaygın olmasından hamallar kolaylıkla iş bulabilmekteydi. Sonraki süreçlerde ise altyapıdaki ve teknolojiye gelişmeler, limanlarda vinç gibi makinelerin kullanılması ve demiryollarının doğrudan limanlara bağlayan alternatif yolların geliştirilmesiyle hamallara duyulan ihtiyaç azalmıştır. Bu gelişmeler sonucunda hamallık mesleğini sürdürenlerin sayısında bir azalma olduğu gibi gelirlerinde de bir düşüş yaşanmıştır.

Hamallık mesleğini ağırlıklı olarak Doğu Vilayet-

lerinden (Van, Erzurum, Kars, Kayseri, Çankırı, Sivas, Kastamonu, Tokat vb.) gelen farklı etnik gruptaki kişiler (Kürt, Ermeni ve çok az da olsa Türk) İstanbul’daki Eminönü, Galata, Ortaköy, Kumkapı, Unkapanı, Balat, Süleymaniye gibi semtlere gelerek, hanlarda, fırınlarda, hamamlarda, bekâr odalarında, dükkânların üst kısımlarında, kahvehanenin bir köşesinde veya çadırlarda barınma ihtiyacını karşılamışlardır. Hamalların küçük bir bölümü ise çalışma alanlarına yakın mahallerde kefiller aracılığıyla barınmaktaydı. Hamallar ağırlıklı olarak gümrüklerde, limanlarda, hanlarda, pazarlarda ve sarayda taşımacılık işleriyle uğraşmaktadır. Hamallar birçok konuda yardımlaşma ve dayanışmayı hemşehri örgütleri üzerinde sağlamaktaydı. Hemşehri örgütleri, hamalların (özellikle ilk defa İstanbul’a gelen hamallar için) barınma, çalışma, sosyalleşme, dil sorunun üstesinde gelmelerinin yanı sıra hamallık loncalarına katılmalarında da hayati bir öneme sahipti. Ermeni, Kürt ve az da olsa Türk hamallar, liman şirketlerine, tüccarlara ve Osmanlı Devleti’ne karşı kendi çıkarlarını korumak amacıyla hamal loncaları üzerinde örgütlenmiştir.

Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde özellikle Kürt hamallar, Osmanlı Devletiyle iyi ilişkiler geliştirerek gümrüklerde, limanlarda, hanlarda ve pazarlarda çalışmıştır. Kürt hamallar, bu çalışma alanların büyük bir bölümünü kendi hâkimiyeti altında tutmaktaydı. Kürt hamallar, hamallık mesleğinin yanı sıra Yeniçeri ocağıyla iyi ilişkiler geliştirerek işverenlere ve Osmanlı Devleti’ne karşı gücünü arttırmıştır. Kürt hamallar, Yeniçeri ayaklanmalarına katılmasından dolayı önemli bir bölümü İstanbul’dan Anadolu’ya gönderilmiştir. Taşımacılık alanında ortaya çıkan bu boşluğu doldurmak amacıyla Osmanlı Devleti, Ermeni hamalların Anadolu’dan İstanbul’a gelmesini teşvik etmiştir. Ermeni hamallarında Bâb-ı Ali olayı ve Osmanlı Bankası baskını sonrasında Osmanlı Devleti tarafından İstanbul’dan Anadolu’ya gönderilmiştir. Ermeni hamalların gönderilmesi ve Abdülhamit dönemiyle birlikte Kürt hamallar tekrardan İstanbul’da hamallık mesleği üzerinde söz sahibi olmuştur. Kürt ve Ermeni hamalların toplumsal hareketlere katılmasından dolayı Osmanlı yönetimiyle ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Ekonomik ve siyasi faktörlerin yanı sıra toplumsal hareketlerde de meydana gelen gelişmelere bağlı olarak Kürt ve Ermeni hamalların, hamallık mesleği üzerindeki güç dengeleri sürekli değişmiştir.

Siyasal, ekonomik ve teknoloji alanındaki birtakım gelişmeler hamal loncaları ve hamallar üzerinde farklı etkiler yaratmıştır. Siyasal etkilere baktığımızda Osmanlı Devleti II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte yabancı firmalarla iyi ilişkiler geliştirme yolunu gitmiştir. Liman şirketleri ve tüccarlar, hamal loncaları karşısındaki memnuniyetsizliğini dile getirmek için genellikle yabancı büyükelçilikler üzerinde Osmanlı devleti ile iletişim kurmakta ve yaşadıkları mağduriyetin giderilmesi talebinde bulunmaktaydı. Diğer yandan ise Osmanlı Devleti İstanbul'u ticaretin merkezi yapmak, denizlerde ticaretin aksamasını engellemek ve limanlardaki altyapı çalışmalarını hızlandırmak amacıyla yabancı liman şirketleriyle iyi ilişkiler kurarak onları teşvik etmiştir. Bu kapsamda liman şirketleri, taşımacılık işlemlerini hızlandırmak ve hamallara olan bağımlılığını azaltmak amacıyla limanlarda vinç ve makineler kullanmaya başlamıştır. Bu durum karşısında hamal loncaların çıkarı zedelenmiştir. Hamallar çıkarılarını korumak için genelde sendikal faaliyetlere ve örgütlenme yoluna gitmeden grev ve boykotlara katılmaktaydı. Her ne kadar yapılan grevler Osmanlı Devletinin ve işverenlerin tepkilerine neden olsa da hamallar bu grevler sonucunda önemli kazanımlar elde etmiştir. Özellikle İstanbul limanlarında hamalların bir bölümü loncalar ve hemşehri örgütleri üzerinde örgütlendikleri için kazanımlarını korurken, örgütlenmeyen diğer hamallar ise işverenlere karşı pek varlık gösterememiştir.

Osmanlı Devleti'nde özellikle Abdülhamit ve İttihat Terakki'nin iktidarda olduğu dönemde işçilere karşı uygulanan politikalarından işçi hareketleri gelişmemiş ve etkili olamamıştır. İktidar baskısının yanı sıra 1870-1908 dönemleri arasında yapılan grev ve boykotların "kendiliğinden" ortaya çıkması ve profesyonel örgütler tarafından düzenlenmemesinden dolayı grev ve boykotlar birçok defa kısa sürmüş ve başarısız olmuştur. Özellikle işçilerin grev süresince çevresinden ekonomik destek alamadıkları için grevi, kısa sürede sonlandırmak zorunda kalmışlardır. 1908-1912 yılları arasında ortaya çıkan işçi hareketleri ise önceki dönemlere oranla daha etkili olmuştur. Yapılan grevlerin sadece küçük bir bölümü işçi dernekleri ve sendikaları tarafından organize edilmekteydi. Bu da işçi grupları arasında sınıf bilincinin gelişimini olumsuz yönden etkilemiştir.

Kaynakça

- Akbıyık, N. (2013) "16-18. Yüzyıl Arası Osmanlı Çalışma Hayatında Bekâr İş Gücü", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1): 47-85.
- Alakom, R. (1997) "Dünyanın Kahrını ve Yükünü Taştıyanlar: İstanbul'daki Kürt Hamal Topluluğu", *Kebikeç Yayınları*, 5: 167-181.
- Bozkurt, N. (2005) "Osmanlı Devleti'nde Hamallar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 158: 203-215.
- Diñçer, S. (2013) *Karadeniz Ticaretinde Hamallar ve Mavnacılar (1870-1930)*, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Eldem, E. (1999) *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Bankası Tarih Araştırma Merkezi.
- Faroqhi, S. (2004) "Krizler ve Değişim 1590-1699", Halil İnalçık, Donald Quataert (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 413-623.
- Karabıyık, İ. (2012) *Osmanlı'da Son Dönem İşçi Hareketleri*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Karakaşlı, Y. S. (1998) "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923", Donald Quataert, Erik Jan Zürcher (der.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, İstanbul: İletişim Yayınları, 27-55.
- Kırpık, C. (2005) "Loncadan Cemiyete Osmanlı Hamal Teşkilatlarında Değişim", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 158: 95-108.
- Kırpık, G. (2013) "Osmanlı'da Hamallık Mesleği ve İlgili Arşiv Belgeleri", *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2(3): 1-14.
- Kolukıncık S. Nuran Oğuz Z. (2008) "Formel ve Enformel Emek Biçimi Olarak Hamallık ve Hamallar: Isparta Örneği", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2): 297-312.
- Lüleci, A. (2018) "Yük Taşımacılığında Devlete İsyana: Ermeni Hamallar", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3: 230-248.
- Makal, A. (1997) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Makal, A. (2007) *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nacar, C. (2016) "20. Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti", *Kebikeç Dergisi*, 41: 51-66.
- Onhan, M. E. Güney, T. (2018) "Yeniçeriliğin Kaldırılışı ve Sosyoekonomik Sonuçları", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20 (34): 41-52.
- Ortaylı, İ. (1995) *İstanbul'dan Sayfalar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quataert, D. (1987) *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, çev. S. Tekay, Ankara: Yurt Yayınları
- Özdoğan vd. (2009) *Türkiye'de Ermeniler (Cemaat-Birey-*

- Yurttaş*), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2008) *Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme (Seçme Eserler 2)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şen, B. (2012) "Kentsel Mekân ve Göç İlişkisine 'Barınak'tan Bakmak: Tarihsel Süreçte Erkek Göçmenlerin Barınma Mekânları", *Toplum ve Demokrasi*, (13-14): 177-200.
- Şen, vd. (2013) "Tarihi Kent Merkezinde Göç, Yoksulluk ve İstihdam: İstanbul Süleymaniye Bölgesi Bekâr Odaları", *Uluslararası Katılımlı 7. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı*, 2-5 Ekim 2013.
- TDK, "Kethüda", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c7433bcb73c1.61597429 (Erişim: 04.02.2019)
- Toprak, Z. (1995) *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2016) *Türkiye'de İşçi Sınıfı (1908-1946)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yıldırım, K. (2013) *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İstanbul: İletişim Yayınları.